

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

ŞİHABUDDİN MERCANİ'NİN DİN EĞİTİMİ GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Aysina MUKHAMETGALİEVA

BURSA - 2013

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

ŞİHABUDDİN MERCANİ'NİN DİN EĞİTİMİ GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Aysina MUKHAMETGALİEVA

**Danışman:
Prof. Dr. Mehmet Akif KILAVUZ**

BURSA - 2013

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Pelsete ve Din Bilimleri
Din Eğitimi Anabilim/Anasanat Dalı,
Bilim Dalı'nda *701021021*
numaralı *Aysina Mukhamedgalieva*'nın
hazırladığı "*Şihabeddin Mercani'nin Din Eğitimi Görüşleri*"
konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, *24.12/2013* günü *15⁰⁰* - *16³⁰* saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
(başarılı/başarısız) olduğuna .....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif KILAVUZ

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Turgay Cündüz

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İlhami Oruçoğlu

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda .....
numaralı ..... 'nın
hazırladığı “.....”
konulu ..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../ 20.... günü ..... - .....saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... (başarılı/başarısız) olduğuna .....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar	: Aysina Mukhametgalieva
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Din Eğitimi
Bilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XI + 95
Mezuniyet Tarihi	: .... / .... / 20.....
Tez Danışmanı	: Mehmet Akif KILAVUZ

Şihabuddin Mercani'nin Din Eğitimi Görüşleri

Şihabuddin Mercani (1818-1889), Tatar milletinin ünlü düşünürlerinden biridir. Ceditçilik hareketinin ortaya çıktığı dönemlerde din adına hizmet eden bu şahıs, bölgenin din eğitimi alanında yapılan gelişmelere de katkı sağlamıştır. Bununla birlikte Mercani, ilk olarak mektep-medreselerde dini ilimlerle birlikte dünyevi bilimlerin de okutulması gerektiği görüşünü savunan din adamı olarak da tanınmaktadır.

Şihabuddin Mercani'nin ele aldığı problemlerin günümüzde de aktüalitesini kaybetmemesi konunun öğrenilmesini daha da önemli kılmaktadır. Ayrıca Mercani'nin sadece bir eğitimci değil aynı zamanda filozof ve tarihçi olması da dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çünkü Mercani eğitimle ilgili fikirlerini ortaya koyarken bölgenin tarihi ve kültürel özelliklerini de göz ardı etmemiştir. Onun bu özellikleri, yani hem felsefe ve tarih alanında yaptığı hizmetleri hem de eğitimci olması, onun din eğitimi fikirlerini daha da önemli kılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Şihabuddin Mercani, Din, Eğitim, Din Eğitimi.

ABSTRACT

Author : Aysina Mukhametgalieva
University : Uludağ University
Institute : Institute of Social Sciences
Department : Philosophy and Religious Studies
Research Field : Religious Education
Thesis : Master of Arts (MA)
Pages : XI + 95
Date of Graduation : .... / .... / 20.....
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Akif KILAVUZ

Religious Educational Views of Shihabuddin Marjani

Shihabuddin Marjani (1818-1889) is one of the prominent thinkers of Tatar nation. Served for the religion at the time the Reformist movement had arisen, he made a positive contribution to the development of religious education in the region as well. Also, Marjani has been known as the first religious leader who argued that both religious and secular knowledge should be taught in madrasas.

The fact that the problems Marjani pointed out is not out of date at the present time it makes crucial to be acquainted with the subject today. Furthermore, Marjani is not only an educator but also philosopher and historian. In his educational thought, Marjani does not disregard the historical and cultural background of the region. All of these qualities, that is, being served in the field of both philosophy and history as well as a educator, make his religious educational thoughts important at present.

Keywords: Shihabuddin Marjani, Religion, Education, Religious Education.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Kazan bölgesi eğitim-öğretim tarihinde ceditçilik reform hareketinin başladığı dönem olarak tanınmaktadır. Ceditçilik hareketinin eğitim alanıyla ilgili en önemli görüşü, fen bilimlerinin, mektep ve medreselerin ders programlarına girmesidir. Kazan bölgesinde bu görüşün hayata geçirilmesinde ilk çabaları gösteren bilim adamı ise Şihabuddin Mercani idi.

Mercani, Kazan bölgesinde hüküm süren din ve bilimin birbirine zıt olduğu görüşüne karşı çıkmış ve din ile bilimin her ikisinin de mektep-medreselerde okutmanın hiçbir mahzuru olmadığını söylemiştir. Dini konularda ortaya çıkan bu tür sorulara da, sadece gelişmiş olan din eğitiminin çözüm bulabileceğini ifade etmektedir. Onun dikkat ettiği bu problemlerin günümüzde de aktüalitesini kaybetmemesi bu konunun öğrenilmesini daha da önemli kılmaktadır.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi ve yöntemi açıklanmaktadır. Birinci bölümünde “Şihabuddin Mercani ve Yaşadığı Dönem” başlığı altında, o dönemin ilmi, dini, ekonomik ve siyasi durumlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Mercani'nin din eğitimi ile ilgili görüşleri ve bu alanda yaptığı faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu yolda gösterdiği çabanın hem Tatar milleti hem de tüm Türk Dünyası için önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın hazırlanması esnasında birçok kişinin yardım ve desteği olmuştur. Tezimin gözden geçirilmesi hususunda tavsiyelerini aldığım danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Akif Kılavuz'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca, çalışmam esnasında manevi desteklerini gördüğüm sevgili ailem başta olmak üzere, görüşlerinden istifade ettiğim bütün fakülte hocalarıma ve değerli dostlarıma da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU.....	1
II. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	3
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	4

BİRİNCİ BÖLÜM

(ŞİHABUDDİN MERCANİ VE YAŞADIĞI DÖNEM)

I. TATARİSTAN'IN KISA TARİHÇESİ.....	6
A. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN ÖNCEKİ DÖNEM	6
B. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN SONRAKİ DÖNEM.....	7
II.MERCANİ DÖNEMİNDE TATARİSTAN'IN SİYASİ VE EKONOMİK DURUMU.....	9
A. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN SONRAKİ ZORLA HRİSTİYANLAŞTIRMA FAALİYETLERİ	9
B. II. KATERİNA'NIN UYGULADIĞI YUMUŞAMA POLİTİKASI DÖNEMİ	10
III. MERCANİ DÖNEMİNDE TATARİSTAN'IN DİNİ VE İLMİ DURUMU	13
A. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN SONRAKİ DÖNEMLER	13
B. XVIII. YÜZYIL SONU – XIX. YÜZYIL ORTALARINDA İDİL URAL BÖLGESİ'NDE EĞİTİM – ÖĞRETİM KURUMLARININ DURUMU VE EĞİTİM SİSTEMİ	13
IV. ŞİHABUDDİN MERCANİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	16
A. ŞİHABUDDİN MERCANİ'NİN HAYATI.....	16
B. MERCANİ'NİN İLMİ VE SİYASİ KİŞİLİĞİ.....	20
C. MERCANİ'NİN ESERLERİ	22

İKİNCİ BÖLÜM

(ŞİHABUDDİN MERCANİ’NİN DİN EĞİTİMİ GÖRÜŞLERİ)

I. KAZAN BÖLGESİNİN EĞİTİM – ÖĞRETİM TARİHİ	26
A. MERCANİ’DEN ÖNCEKİ DÖNEM.....	26
B. MERCANİ’DEN SONRAKİ DÖNEM	27
II. MERCANİ’NİN CEDİTÇİLİK GÖRÜŞLERİ.....	29
A. CEDİTÇİLİK HAREKETİNİN TARİHÇESİ	29
B. MERCANİ’NİN DİNİ GÖRÜŞLERİNDE CEDİTÇİLİĞİN YERİ	30
C. MERCANİ’NİN EĞİTİM-ÖĞRETİMDE CEDİTÇİLİK GÖRÜŞLERİ.....	32
III. MERCANİ’NİN USUL-İ KADİM MEDRESELERİNİN EĞİTİM	
ANLAYIŞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ	35
A. MERCANİ VE ONUN ÖĞRENCİLERİNİN USUL-İ KADİM MEDRESELERE YÖNELİK	
ELEŞTİRİLERİ.....	35
B. USUL-İ KADİM MEDRESELERİN DERS PROGRAMINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	37
IV. MERCANİ’NİN REFORMCU GÖRÜŞLERİNİN TEMEL UNSURLARI	39
V. MERCANİ’NİN EĞİTİM – ÖĞRETİMDE KULLANDIĞI METOTLAR.....	44
A. ANLATIM METODU	44
B. SORU – CEVAP METODU	45
C. TARTIŞMA METODU	46
VI. MERCANİ’NİN ÖĞRETMEN – ÖĞRENCİ İLİŞKİSİ ANLAYIŞI	47
A. MERCANİ’NİN ÖĞRENCİ MERKEZLİ EĞİTİM ANLAYIŞI	47
B. ÖĞRENCİLERİNE KARŞI HOŞGÖRÜLÜ DAVRANMASI	48
VII. MERCANİ’NİN ESTETİK TERBİYE GÖRÜŞÜ VE YÖNTEMLERİ.....	50
VIII. MERCANİ’YE GÖRE İLİM VE EĞİTİMİN GELİŞMESİNE ENGEL	
OLAN SEBEPLER.....	52
IX. MERCANİ’YE GÖRE ÖĞRENCİDE MİLLİ ŞUUR TERBİYESİNDE TARİH	
İLMİNİN ROLÜ	54
X. MERCANİ’NİN EĞİTİM – ÖĞRETİM FAALİYETLERİ	57
A. MERCANİ’NİN “MERCANİYE MEDRESESİ”NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM	
FAALİYETLERİ	57

B. MERCANİ’NİN KAZAN TATAR MUALLİM MEKTEBİNDE OKUTTUĞU	
DİN DERSLERİ	68
XI. MERCANİ’NİN ETKİLEDİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN EĞİTİM GÖRÜŞLERİ..	73
A.HÜSEYİN FEYİZHANOV (1821-1866)	73
B.RİZAEDDİN FAHREDDİN (1859-1936).....	74
C.ALİMCAN BARUDİ (1857-1921).....	75
D.MUSA CARULLAH BİGİYEV (1875-1949).....	76
SONUÇ	78
EKLER.....	80
KAYNAKLAR.....	80
ÖZGEÇMİŞ	94

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
AN RT	Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
.Ü.	ukurova Üniversitesi
ev.	Çeviren
der.	Derleyen
ds.	Dosya
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
nu.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
TSSR	Tatar Sosyalistik Sovyetler Respublikası
ts.	Basım tarihi yok
y.y.	Basım yeri yok
yay. haz.	Yayıma hazırlayan

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU

Mercani, pek çok akademik alanda eserler ortaya koymuş bilim adamıdır. Bu sebeptendir ki Mercani, onun görüşlerini ele alan çalışmaların çoğunluğunda çok yönlü bir aydın olarak tanıtılmaktadır. Onunla ilgili bu çalışmalardan, Kazan şehrinde bulunan Rusya İslam Üniversitesi'nin yayınlamış olduğu 15 ciltten oluşan Akaid ve İslam mezhepleri ile ilgili kitabı¹, eski Tatar dilinden tercüme çalışmaları olarak Gimadiyev'in Mercani'nin Tatar aydınları², Adıgamov'un Mercani'nin Kazan Hanlığı ve Büyük Bulgarya devleti³ ve Yuzeyev'in Tatar halkında felsefe anlayışı ile ilgili kitabı⁴ sayılabilir.

Şihabuddin Mercani'nin görüşlerini genel olarak tanıtan makaleler bulunmaktadır. Mesela, Zaripov'un Tatar düşünürleri⁵ ve Gaynutdinov'un XIX. yüzyıl Tatar edebiyatı ile ilgili makalelerinde⁶ Mercani hakkında pek çok bilgi verilmektedir.

Makaleler dışında, Mercani'yi çok yönlü bir şahıs olarak ele alan birkaç tez çalışması da bulunmaktadır. Rusça yazılan çalışmalar arasında Şagaviyev'in Mercani'nin XIX. yüzyıl Tatar teolojik düşüncesine katkısını inceleyen⁷ ve İlmurzina'nın Mercani'yi dini ıslahatçı ve aydın olarak ele aldığı araştırmalar⁸ vardır. Türkçe yapılan çalışmalar arasında ise üç tane yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır: Said Ali Kudaynetov'un "Şihabüddin el-Mercani'nin Usul-i Fıkıh Anlayışı"⁹, Mehmet Köse'nin "Şihabüddin el-Mercani'nin İtikadi Görüşleri"¹⁰ ve Osman Kemer'in "Şehabettin Mercani ve Müstefadu'l-

¹ Mardjani Şigabutdin, **el-Hikmetü'l-Belaga**, çev. Damir Şagaviev, Tatar Kitap Yayınları, Kazan, 2008.

² İ. F. Gimadiyev – Aydar Yuzeyev, **Mardjani o Tatarskoy Elite (1789-1889)**, Mercani Yayınevi, Moskova, 2009.

³ Ramil Adıgamov, **İzvlecheniye Vestey o Sostoyanii Kazani i Bulgara**, Fen Yayınları, Kazan, 2005.

⁴ Aydar Yuzeev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2007.

⁵ İ. Zaripov, "İslamskiye Bogoslovı i Tatarskiye Obchestvenniyi Deyateli o Şigabutdine Mardjani", **İslamskiy Portal**, 8 Haziran 2010, <http://www.islam-portal.ru/articles/74/393/>, (02.12.2012).

⁶ M. Gaynutdinov, "XIX.Yöz Tatar Edebiyatına Kısaça Ber Karaş", **İman Nuri Dergisi**, Kazan, ts., ss. 17-19.

⁷ Damir Şagaviyev, Rol Şigabutdina Mardjani v Razvitii Tatarskoy Bogoslovskoy Mıslı XIX veka, İstitut İstoriimeni Ş. Mardjani AN RT, (Yayımlanmamış Doktora Tez Çalışması), Kazan, 2010.

⁸ Anjelika İlmurzina, Po Stopam Şigabutdina Mardjani i Kayuma Nasırı, Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, (Yayımlanmamış Tez Çalışması), Kazan, 2012.

⁹ Said Ali Kudaynetov, Şihabüddin el-Mercani'nin Usul-i Fıkıh Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

¹⁰ Mehmet Köse, Şihabüddin el-Mercani'nin İtikadi Görüşleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2009.

Ahbar'ı"¹¹. Bu çalışmalar, Şihabuddin Mercani'nin İslam Hukuku, Kelam ve İslam Tarihine ait görüşlerini ele almaktadır.

Yapılan araştırmalar ve tez çalışmaları dışında, Mercani'yi çok yönlü bir şahıs olarak ele alan makalelere de rastlanmaktadır. Bunlardan Kurban İklil'in "Ulu Tatar Bilgini Şihabuddin Mercani'nin Doğumunun 190. Yılına Anarken"¹² ve Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz'ın "Kazan'da Tasavvuf"¹³ adlı makalelerinde Mercani'nin ulusçuluk ve tasavvuf gibi görüşlerine yer verilmektedir.

Mercani'nin Kazan bölgesi eğitim-öğretim tarihinde derin iz bırakan bir şahıs olmasına rağmen onun bu alanla ilgili görüşleri hakkında pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar da sadece Mercani'nin değil, o dönemde yaşamış olan tüm düşünürlerin eğitim görüşlerini açıklamaya yöneliktir. Bu tür çalışmalardan Habutdinov'un XX. yüzyıl başında Tatarlarda yenilik hareketi hakkındaki¹⁴ ve Muhametşin'in VIII.- XX. yüzyıl başları Kazan bölgesi eğitim anlayışını ele alan tez çalışmaları¹⁵ söylenilebilir. Bununla birlikte, Kazan'da yayınlanan "Musulmanskiy Mir" dergisinin Tataristan'da eğitim-öğretim tarihi ile ilgili sayısında¹⁶ Şihabuddin Mercani'nin eğitim görüşlerine de yer verilmektedir.

Sonuç olarak, Şihabuddin Mercani'nin sadece din eğitimi görüşlerini inceleyen herhangi bir çalışma henüz yapılmış değildir. Hâlbuki XIX. yüzyılın ortalarında Tatar toplumunda bir yenileşme hareketi olarak başlayan, zamanla tüm Türk topluluklarına yayılan ve onlara bağımsızlık mücadelesi veren yenilik hareketinin temsilcilerinden biri olan Şihabuddin Mercani, bilinmesi gereken önemli bir şahıstır. Bu çalışmada ilim dünyasında saygın kişiliği ve otoritesi olan bu bilim adamının din eğitimi görüşleri ele

---

¹¹ Osman Kemer, Şehabettin Mercani ve Müstefadu'l-Ahbar'ı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.

¹² İklil Kurban, "Ulu Tatar Bilgini Şihabettin Mercani'nin Doğumunun 190. Yılına Anarken", **TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 7 Şubat 2009, <http://www.turansam.org/makale.php?id=376>, (27.11.2012).

¹³ Hasan Kamil Yılmaz, "İstanbul'da Kazanlı Bir Mutasavvuf Şeyh Nimetullah Utarı", **Kazan'da Tasavvuf**, ts., <http://hasankamiliyilmaz.com/index.php?option=com>, (8.01.2013).

¹⁴ A. Habutdinov, **Tatarskoye Obchestvennoye Dvijeniye v Pervoy Chetverti Nachala XX. veka**, Medina Yayınları, Nijniy Novgorod, 2005.

¹⁵ Azat Muhametşin, Razvitiye Pedagogicheskoy Mıslı Tatarskogo Naroda v Kazanskom Kraye v VIII – XX Vekov, Tatar Devlet Pedagoji Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çeboksarı, 2009.

¹⁶ Rafilya Almazova, "Sovremennoye Musulmanskoye Obrazovaniye v Tatarstane v Kontekste İstoricheskogo Razvitiya", **Musulmanskiy Mir Dergisi**, İman Yayını, S. 4, Kazan, (Nisan 2012), ss. 7-32.

alınırken diğer taraftan Tataristan'daki eğitim anlayışı konusunda da bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Çok yönlü bir şahıs olarak Şihabuddin Mercani'nin öğrenilmeye değer olan çok sayıda ilmi görüşleri vardır. Fakat bu çalışma onun daha çok din eğitimi görüşleri ile sınırlandırılmıştır. Bu bilgilere ulaşmada bize onun din eğitimi görüşlerini açıklamaya yönelik yorum ve eserler kaynaklık edecektir. Ayrıca hayatı ve yaşadığı dönemin özellikleri, onu etkileyen olaylar ve şahıslar da göz önüne alınacaktır.

II. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Tataristan'ın eğitim-öğretim tarihinde en etkili akımlardan biri ceditçilik hareketidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu yenileşme hareketi hem Tataristan hem de tüm Türk Dünyası tarihinde önemli yer tutmaktadır. Ceditçilik hareketi ilk önce dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda başlamıştır. İdil-Ural Tatarları arasında aydınlanma fikirlerini başta Abdünnasır Kursavi, Abdürrahim Otuzimeni gibi kültür ve eğitim adamları öne sürmüşlerdir. Ancak onların yaşadığı XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyıl başlarında, bu fikirler halk arasında geniş bir yankı bulamamıştır. Çünkü bu dönemde bölgenin sosyal-iktisadi ve kültürel-ideolojik hayatı, aydınlanma fikirlerinin yaygınlık kazanmasını sağlayabilecek durumda olmamıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru ise, devlet siyasetindeki değişmeler neticesinde, Tatarlar arasında aydınlanma fikirleri yeniden gelişmeye başlamıştır. Bu yıllarda Tatar aydınlanmasının Şihabuddin Mercani, Hüseyin Feyizhanov ve Kayyum Nasiri gibi temsilcilerinin fikirleri ve uygulamaları yaygınlık kazanmıştır.

Şihabuddin Mercani (1818-1889), ceditçilik hareketinin ortaya çıktığı dönemlerde yaşayan ve din adına hizmet eden Tatar milletinin ünlü düşünürlerinden biridir. Filozof, tarihçi olarak tanınan bu şahıs, aynı zamanda bölgenin din eğitimi alanında yapılan gelişmelere de katkı sağlamıştır. Mercani, Orta Çağdan kalan ekonomik, ideolojik ve toplumsal düzene özgü tüm tutuculuklara karşı çıkmıştır. O, ilk olarak mektep-medreselerde dini ilimlerle beraber Tarih, Coğrafya, Matematik, Tatar ve Rus dilleri gibi dünyevi bilimlerin de okutulması gerektiği görüşünü öne sürmüştür.

Bununla birlikte millet ve din adına hizmet eden bu şahsın ismi zamanla unutulmaya başlamıştır. Bu noktada bu çalışmanın Şihabuddin Mercani'nin anlaşılması ve

din eğitimi açısından tanıtılması adına bir katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Böylece çalışmanın amacı; Şihabuddin Mercani'nin din eğitimiyle ilgili fikirlerini ortaya koyarak yorumlamaktır.

Şihabuddin Mercani'nin günümüze yakın bir dönemde yaşaması ve onun dikkat ettiği problemlerin günümüzde aktüalitesini kaybetmemesi, konunun öğrenilmesini daha da önemli kılmaktadır. Ayrıca o sadece bir eğitimci değil aynı zamanda filozof ve tarihçidir. Bu yüzden Mercani eğitimle ilgili fikirlerini ortaya koyarken psikolojik ve sosyolojik gerçekleri de göz ardı etmemiştir. Onun bu özellikleri, yani hem felsefe ve tarih alanında yaptığı hizmetleri hem de bir eğitimci olması, onun din eğitimi fikirlerini daha da önemli kılmaktadır.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız Şihabuddin Mercani'nin din eğitimi anlayışını açıklamayı hedeflediği için öncelikle yakın geçmişe dönük kaynak taraması yapılmıştır. Böylece, Mercani'nin yaşadığı dönem ile ilgili bir durum tespiti yapılmıştır. Bu çerçevede o dönemi yansıtan kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

Kuşkusuz materyallerin toplanması ve işlenmesi safhasında esas olan bilimsel güvenilirlik ve geçerliliğidir. Bunun için de ilk hareket noktamız, ilmi objektifliktir. Araştırmanın seyri içerisinde, açıklama, tasvir etme ve değerlendirme gibi metotlar kullanılmıştır. Ayrıca tezin şekillenmesinde din eğitimi literatürü ile Şihabuddin Mercani üzerine yapılmış çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Bununla birlikte Şihabuddin Mercani'nin hayatını yansıtan müzelerde, Tataristan Cumhuriyeti Milli Kütüphanesi, Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi ve Şihabuddin Mercani adındaki Tarih Enstitüsünde bulunan kitap ve belgelerden de büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Son olarak çalışmanın içeriği konusuna da kısaca değinmek gerekecektir. Çalışmanın birinci bölümünde “Şihabuddin Mercani ve Yaşadığı Dönem” başlığı altında, o dönemin ilmi, dini, ekonomik ve siyasi durumlarına yer verilmiştir. Bireylerin bilimsel hayatlarında yaşadıkları dönemden çok etkilenmeleri söz konusudur.

İkinci bölümde ise Mercani'nin din eğitimi ile ilgili görüşleri ve bu alanda yaptığı faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu yolda gösterdiği çabanın hem Tatar milleti hem de tüm Türk Dünyası için önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Mercani'nin yaşadığı dönemin özellikleri, onu etkileyen olay ve şahıslar da göz önüne alınmıştır. Çünkü onun fikir dünyasını anlayabilmek için bu gereklidir.

Sonuç olarak, Şihabuddin Mercani ile ilgili yapılan kaynak taramasında büyük düşünürün sırf din eğitimi inceleyen bir esere rastlanılmamaktadır. Bu yüzden onun sadece bir din eğitimcisi değil, aynı zamanda bir tarihçi, ünlü düşünür ve felsefeci olduğunu da daima göz önünde bulundurmak gerekecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİHABUDDİN MERCANİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. TATARİSTAN'IN KISA TARİHÇESİ

Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir ülke olarak hayatiyetini sürdüren Tataristan Cumhuriyeti, Moskova'nın yaklaşık 800 kilometre doğusunda, Volga (İdil) ile Kama (Çulman) nehirlerinin birleştiği noktanın çevresinde yer almaktadır.

Tataristan'da yaşayan halkların çoğunluğunu teşkil eden Tatarlar, başta Bulgar Kağanlığı, sonra Altın Ordu Devleti olmak üzere farklı hanlıklar içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Altın Ordu Devleti yıkıldıktan sonra ise Tatarların çoğunluğunu içine alan Kazan Hanlığı ortaya çıkmıştır. Kazan Hanlığının hüküm sürdüğü bu bölgede, başkenti Kazan olmak üzere, Tataristan Cumhuriyeti kurulmuştur.

A. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN ÖNCEKİ DÖNEM

Tatarların ilk devleti denilebilecek Bulgar Kağanlığı, Hazar İmparatorluğu'nun yıkılması sonucunda kurulmuştur. VI. yüzyılda Hazar İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra bu devlet içinde yaşayan Türk kavimlerinden olan Bulgarlar, batıya ve kuzeye göç etmişlerdir. Batıya giden kısmı Balkanlarda yer alan bugünkü Bulgaristan'ı, kuzeye giden Bulgarlar ise Bulgar Kağanlığını kurmuşlardır. Bugünkü Kazan Tatarlarının ataları sayılan Bulgarlar, IX. yüzyılın sonu ile X. yüzyılın başında İslam'la tanışmış ve 922 yılında resmi olarak İslam dinini kabul etmişlerdir.¹

Tatarlar, İdil boyunda kurulan Bulgar devletinden başlayarak, Altın Ordu ve onun devamı olan hanlıklar içinde, bilhassa Kıpçak Türklerinin karışımı hâlinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

---

¹ Mileuşa Yusipova, İdil – Ural Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003, s. 23.

Moğol istilasından sonra XIII.-XVI. yüzyıllar aralığında bu bölgede Altın Ordu Devleti hüküm sürmüştür.² Altın Ordu devletinin yıkılmasından sonra bu devletin egemen olduğu bölgelerde Kazan, Kırım, Astrahan, Sibir hanlıkları ortaya çıkmıştır. Uzun mücadelelerden sonra Ruslar, 1552 yılında Kazan Hanlığını yıkarak bu bölgeye hâkim olmuşlardır.

B. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN SONRAKİ DÖNEM

Kazan Hanlığının merkezi konumunda olan Kazan şehri, Altın Ordu Devleti döneminden önce bir kale kenti olarak inşa edilmiş ve kısa zamanda İdil-Ural bölgesinin ticaret merkezi haline gelmiştir. Ticaret alanındaki bu gelişmeler, Kazan'ın Altın Ordu Devleti içindeki önemini de yükseltmiştir. Altın Ordu Devleti'nin gerileme döneminde artan iç siyasi çekişmeler sırasında, Kazan bölgesinin kaderi tamamen değişmiştir. Uluğ Muhammed, 1437 yılında Kazan bölgesini kendi denetimi altına almış ve bağımsızlığını ilan ederek Kazan Hanlığını (1438-1552) kurmuştur.³

Kazan Hanlığı, tam bağımsızlığını ilan ettikten sonra siyasi, askeri ve ekonomik gelişimini devam ettirmiş ve bu bağımsızlığını sürdürebilmek için Ruslarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelenin başladığı ilk dönem, başarılı bir askeri lider olan Uluğ Muhammed zamanında Kazan Tatarları, Ruslara galip gelmiş ve Ruslar bir müddet Kazan Tatarlarına vergi vermek zorunda kalmışlardır. Ancak Uluğ Muhammed'in ölümünden sonra oğulları, tahtı elde etmek için iç mücadeleye girişmişlerdir. Bu durum Kazan Hanlığının güç kaybetmesine neden olurken Rusların ise güçlenmesine fırsat vermiştir. Kazan Hanlığının zayıflamaya devam ettiği sürece Tatarlara ait bölgeler birer birer Rusların eline geçmeye başlamış⁴ ve sonuçta sadece Kazan şehri ve çevresi Tatarların denetiminde kalmıştır. Kazan Hanlığının elinde kalan bu son topraklar da 1552 yılında Rus çarı IV. İvan tarafından işgal edilerek Kazan Hanlığı sona erdirilmiştir.⁵

Kazan'ın işgali ile Rusların egemenliği altına giren Tatarlar, çeşitli baskılar altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Özellikle bu süreçte Tatarlar, zorla Hristiyanlaştırılma ve asimile edilmeye çalışılmıştır. Bu baskılara karşılık olarak halk arasında direnişler

---

² Yusipova, a.g.e., s. 27.

³ Yusipova, a.g.e., ss. 29-30.

⁴ Bkz: Mihail Hudyakov, **Ocherki po İstorii Kazanskogo Hanstva**, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Yayınları, Kazan, 1990, ss. 128-138.

⁵ M. Hasanov, **Tatarskiy Entsiklopediceskiy Slovar'**, ed. M. H. Hasanov, Institut Tatarskoy Entsiklopedii AN RT Yayınları, Kazan, 1999, ss. 252-253.

başlamıştır. 1667-1671 yıllarında meydana gelen Stepan Razin ve II. Katerina döneminde (1773-1774 yılları) Yemelyan Pugaçov adlı Kazak komutan önderliğinde çıkan isyanlarda da Tatarlardan katılım sayısı çok olmuştur. Bu yüzden II. Katerina Hristiyan olmayan milletlere bazı tavizler vermeye ve İslamiyet'i resmi din olarak tanımaya mecbur olmuştur.⁶

II. Katerina (1762-1796) dönemine gelindiğinde, Ruslar sınırlarını genişletmekle kalmamış, işgal ettikleri bölgeleri ticari bir pazar olarak görmeye başlamışlardır. Rusların Orta Asya'da yayıldıkları alanın çok geniş olması ve işgal edilen bölgelerdeki topluluklarla kolay iletişim kurma durumunda kalmaları, Ruslar açısından Tatarlara duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Önceleri sadece tercüman olarak görev yapan bu millet, zamanla Rus mallarını diğer ülkelere, hatta Çin'e kadar ulaştıran bir aracı sınıf haline gelmişlerdir. Rus mallarının çok daha geniş pazarlara götürme ihtiyacı duyulması sebebiyle II. Katerina, Tatarlara ticari imtiyazlar vermiştir. Böylece zamanla Rusya ile doğu arasındaki geniş sahada ticaret yapma fırsatı bulan Müslüman topluluğu arasında güçlü bir Tatar burjuvazisi oluşmasına sebep olmuştur.⁷

---

⁶ İlyaz Miftakhov, XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011, s. 20.

⁷ Yılmaz Özkaya, "Tercüman Gazetesinde Abdullah Tukay", **Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi**, 20 Ocak 2012, http://www.academia.edu/1481573/Tercuman_Gazetesinde_Abdullah_Tukay, (12.12.2012), pp.1-3.

II. MERCANİ DÖNEMİNDE TATARİSTAN'IN SİYASİ VE EKONOMİK DURUMU

A. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN SONRAKİ ZORLA HRİSTİYANLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

1552 yılında Kazan ve çevresindeki bütün bölgeyi hâkimiyetleri altına alan Ruslar, ele geçirdikleri bölgelerde Hristiyanlaştırma faaliyeti yürütmeye başlamışlardır. Şehirlerde yaşayan Tatarların, başta Kazan olmak üzere, Hristiyanlığı kabul etmemeleri halinde şehir dışına verimsiz arazilere göç ettirilmeleri sağlanmıştır. Mektep ve medreseleri, camileri tamamıyla yıkılan ve yeniden yapmaları da yasaklanan bölge halkı, varoşlarda (bistelerde) yaşamak zorunda kalmış, malları ve mülkleri ellerinden alınmıştır.⁸

Böylece Kazan ve onun çevresinde yaşayan halklara yapılan baskıların sayısı her devirde türlü bahanelerle artmıştır. Çarlık Rusya'sı Tatarların yaşadığı bölgelerde hâkimiyetini tam manasıyla yerleştirmek için çeşitli tedbirler almaya başlamıştır.⁹ Bu tedbirler çerçevesinde Çarlık politikasının uyguladığı kararlardan biri de, Hristiyanlığı kabul eden Tatarlara Ruslarla eşit hakların verilmesidir. Bu haklara sahip olan Tatarlara, idareci mevkilere geçebilme gibi imkânlar da sağlanmıştır. Ancak bazı Müslümanlar Hristiyanlığı resmi olarak kabul etmekle birlikte gerçek anlamda Hristiyanlığı kabullenmemişlerdir.

Bu çerçevede resmen Hristiyanlığı kabul edenler kiliseye gitmemişler ve çocuklarını da vaftiz ettirmemişlerdir. Hükümetin bu kararına karşı gelenler ise hapse atılmışlardır. Böylece çaresizlik ve baskılar neticesinde birçok kimse Hristiyanlığı kabul etmiştir. Fakat yine de Müslümanlığa sadık kalanların sayısı hayli yüksek olmuştur. Mesela, XVII. yüzyılın ortalarında yapılan nüfus sayımlarına göre, Kazan'da 110.264 kişi içinde ancak 13.615 Tatar'ın Hristiyanlığa geçmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁰ XVIII. yüzyılın başlarına doğru ise durumda fazla bir değişiklik olmamış, Müslüman Tatarlar

⁸ İbrahim Maraş, **Kafkasya ve İç Rusya**, Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıkları Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 4.

⁹ İlyas Kamalov, **Avrasya Fatih Tatarlar**, 1. b., Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s.153.

¹⁰ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, 2. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 6.

sayıca artmış, fakat Hristiyanlığa geçmiş olan Tatarların sayısı yaklaşık aynı olarak kalmıştır.

Çarlık Rusya'sının uyguladığı bu siyasetin sonraki yıllarda da artarak devam etmesi,¹¹ bu bölgede yaşayan halkların tamamen tecrit edilmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Tatar halkının Batı ya da Doğu kültürleriyle yakınlaşması da mümkün olmamıştır. Bu durum ancak XVIII. yüzyılın sonuna doğru değişebilmiştir. Bu değişmelerin gerçekleşmesinde, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslüman topluluğu tarafından yapılan çok sayıdaki başkaldırmaların da etkisi olmuştur.¹² Çarlık, bu duruma çözüm bulmak zorunda kaldığını anlamış ve Tatarların sosyal hayatının canlanmasına doğru ilk adımları atmıştır.

B. II. KATERİNA'NIN UYGULADIĞI YUMUŞAMA POLİTİKASI DÖNEMİ

Çarlık Rusya'sının zorla Hristiyanlaştırma politikası, II. Katerina dönemine gelinceye kadar şiddetli bir şekilde uygulanmıştır. Rus hâkimiyeti altında devam eden bu süreç, bölgedeki eğitim ve kültür merkezlerinin, camilerin çoğunluğunun ortadan kaldırılmasına ve Tatarların çeşitli hak ve hürriyetlerinin ellerinden alınmasına sebep olmuştur. Ama bütün bunlara rağmen İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslüman topluluğu, dini ve milli kimliklerini koruyabilmişlerdir.¹³

II. Katerina dönemine gelindiğinde, o güne kadar devam eden politikada yumuşama belirtileri ortaya çıkmıştır. Daha planlı ve ilmi bir misyonerlik hareketinin başlangıcı sayılan bu dönemde, II. Katerina'nın emriyle 1788'de Ufa'da, Orenburg Müslüman Diniye Nezaretı kurulmuştur. Bu kurum, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslümanlar için müftülük vazifesini yapmıştır. Böyle bir kurumun açılması Tatarlara, dini eğitim alanında bazı değişmeler yapabilme imkânı sunmuştur. Böylece XVIII. Yüzyılın sonuna doğru Tatarlar, büyük şehirlerde cami ve medreseler tesis edebilmişler, bu eğitim kurumlarında göreve başlayabilecek imamlar ve muallimler yetiştirebilmişlerdir. Elbette tüm bu faaliyetler, Diniye Nezaretı'nın kabul gördüğü kendi dini teşkilatları bünyesinde ve hükümetten izin almak suretiyle gerçekleştirilebilmiştir. Bu dini teşkilatın

---

¹¹ Yusipova, a.g.e., s. 34.

¹² Abdullah Battal Taymas, **Kazan Türkleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 96.

¹³ İbrahim Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 18.

müftüsü, halk tarafından seçilmiştir. Ancak bununla birlikte bu seçilen adayın Rus hükümeti tarafından onaylanması da gerekmiştir.¹⁴

Böylesi dini bir idarenin bölgedeki Müslüman topluluğunun dini ve milli kimliklerini korumada büyük faydaları olmuştur. Ayrıca II. Katerina döneminde başlayan yumuşama siyaseti, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslümanlarının kendi ekonomik durumlarını geliştirme imkânları da sunmuştur. Bu dönemde Tatar halkının Orta Asya ile devamlı irtibatları, özellikle önemli din eğitimi merkezlerinden olan Buhara ile ilişkileri başlamıştır.¹⁵ Tatarlar, bu bölge halkı ile aynı dil ve din mensupları oldukları için onlarla rahatça anlaşabiliyorlardı. Bu yüzden Ruslar, Orta Asya’da kendilerini temsil etmek üzere Tatar tüccarlarını aracı olarak kullanıyorlardı.¹⁶ Böylece Tatarlar, Rusya’nın o bölgede sadece iktisadi değil, siyasi etkisinin de güçlenmesini sağlamışlardır. Bunun tabii sonucu olarak, Kazan bölgesinde yaşayan halkların kendilerinin de ekonomik durumu giderek iyileşmiştir.¹⁷

Ticaretle birlikte Tatarların endüstri alanları da gelişmeye başlamıştır. 1781’de Kazan’da bir Tatar deri fabrikası mevcut iken, XIX. yüzyılın başlarına doğru bu fabrikaların sayısı 10’a yükselmiştir. Deri fabrikaları ile beraber sabun fabrikalarının ve kumaş imalatının da sayısı artmıştır. Bu üç üretim, o dönemde yaşayan Tatarların ana sanayisini oluşturmuştur.¹⁸ Her ne kadar bu bölgedeki Tatar tüccarlarının ticaretleri belirli alanların dışına pek çıkmasa da, ekonomik yönden gözle görülür bir düzelmeye yaşanmıştır.¹⁹

Ekonomik alandaki bu düzelmeler, II. Katerina döneminden sonra da aynı hızla gelişmeye devam etmiştir. Siyasi alanda ise “yumuşama” politikasıyla birlikte Hristiyan misyonerlerine de kendi faaliyetlerini uygulama izni verilmiştir. Mesela, II. Katerina’dan hemen sonra, 1798’de, Kazan’da Ortodoks misyonerlerine ait Duhovnaya Akademiya (Dini Akademi) kurulmuştur. Bu akademide, başta İslam olmak üzere, çeşitli dinler üzerine çalışmalar yapan uzmanlar yetiştirilmiştir. Böylece Rusların asimilasyon ve

---

¹⁴ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme**, s. 19.

¹⁵ Said Ali Kudaynetov, Şihabüddin el-Mercani’nin Usul-i Fıkıh Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s.12.

¹⁶ Battal, a.g.e., s.113.

¹⁷ Aydar Yuzeyev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2007, s. 62.

¹⁸ Devlet, a.g.e., s. 9.

¹⁹ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme**, s. 20.

misyonerlik yönündeki çalışmaları, ilmi yönden daha sistemli bir hale getirilmiştir.²⁰ Bununla birlikte Duhovnaya Akademiya'da Müslümanlar ve onların dini eğitim müesseseleriyle ilgili Çarlık siyasetinin uygulaması gereken esas prensipler de görüşülmüştür. Bu görüşmeye katılanların bir kısmı Tatar okullarının kurulmasına tamamen karşı çıkmışlardır. Çünkü Tatarların bölgedeki rolünün güçlenmesinden endişe duymuşlardır.²¹

---

²⁰ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme**, s. 20.

²¹ Yahya Abdullin, **Tanzimat ve İdil-Ural Tatarları Arasında Aydınlanma Hareketi**, İlmî Araştırmalar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 175

III. MERCANİ DÖNEMİNDE TATARİSTAN'IN DİNİ VE İLMİ DURUMU

A. KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN SONRAKİ DÖNEMLER

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kazan Hanlığının işgalinden sonra, Tatarlar, bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Bu olay, Tatarların siyasi ve kültürel hayatının ve bununla birlikte halk eğitiminin de duraksamasına sebep olmuştur.²² Bölgenin bilim ve eğitim seviyesi de düşük bir hale gelmiştir.²³

Bu olayların tabii sonucu olarak, Çarlığın sömürgeci siyasetine karşılık bu bölgede yaşayan milletler, devamlı başkaldırılarda bulunma yoluna gitmişlerdir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ise bu isyanlar daha geniş coğrafi alanları kapsamaya başlamıştır. Giderek bu isyanların sayısı artmış ve böylece Çarlık Rusya'sı için büyük tehlike oluşturmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda Çarlık Rusya'sı, Müslüman halklarının dinlerine özgürlük sağlanması gerektiğine inanmıştır. Böylece Tatarların da eğitim hayatının canlanmasına doğru ilk adımlar atılmıştır.

B. XVIII. YÜZYIL SONU – XIX. YÜZYIL ORTALARINDA İDİL URAL BÖLGESİ'NDE EĞİTİM – ÖĞRETİM KURUMLARININ DURUMU VE EĞİTİM SİSTEMİ

XVIII. yüzyılın sonunda halk eğitiminin yeniden hayata geçebilmesi için gerekli şartlar oluşmaya başlamıştır. Bu dönemlerde siyasi alanda ortaya çıkan değişimler, Tatarlara Orta Asya ülkelerini tanıma, Buhara ve Semerkant gibi eğitim merkezlerini ziyaret etme imkânı sağlamıştır. Orta Asya ile ticari ilişki kuran Tatar tüccarlar bu ülkelerden halk arasında yüksek değer gören çok sayıda eser ve kitaplar getirmişlerdir. Böylece, Tatarların Orta Asya halklarıyla ticaret alanında kurdukları irtibat, onların eğitim sistemini etkilemiştir. Bu durum İdil-Ural bölgesinde yaşayan halkların Orta Asya eğitim sistemini kendilerine model almalarına sebep olmuştur.²⁴

²² Rafik Muhametşin, "XX. Yüzyıl Başında Tatarlarda Öğretim Sisteminin Durumu ve Problemleri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2, y.y., (Haziran 2005), s. 34.

²³ Şihabuddin Mercani, **Mustefadü'l -Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, çev. Mustafa Kalkan, C.I, 1.b., Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2008, s. 123.

²⁴ Abdünnasır Kursavi, **el-İrşadu li'l-İbad**, çev. Gulnara İdiyatullina, Tatar Kitap Yayınları, Kazan, 2005, s. 66.

Bu dönemlerdeki Orta Asya eğitim sisteminin çok gelişmiş olması, her şeyden önce onun devlet tarafından destek görmesi sebebiyledir. Çünkü hükümdarların bilim severliği, ülkede bilimin gelişmesi, bilim adamlarının çoğalması için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Bununla birlikte Orta Asya dini eğitim-öğretim kurumları, muhtelif vakıflar ve cemaat teberruları tarafından da desteklendiği için onların eğitim seviyesi, Kazan bölgesi medreselerine göre daha ileri düzeyde olmuştur.²⁵

Orta Asya'nın dini eğitim-öğretim kurumları, Kazan medreselerine göre daha büyük binalardan, külliyelerden oluşmaktaydı. Medreselerin, kendi camileri, çalışma odaları, kütüphanesi, Kur'an okuma salonu, bir avlusu ve bahçesi bulunmaktaydı.²⁶ Mercani de, medreselerin böyle büyük binalardan oluşmasını takdir etmiş ve Kazan bölgesinde de dini eğitim kurumlarının bu seviyeye gelmesini istemiştir. Fakat bu dönemlerde aynı tarzdaki medrese binalarının yapılabilmesi, bölgenin ekonomik ve siyasi durumundan dolayı imkânsız hale gelmiştir.

Kazan Tatarlarında bulunan eğitim-öğretim kurumları ise, İptidai adı verilen ilkokul (mektep) ve Rüşdi adı verilen ortaokullardan (medrese) oluşmaktaydı. Bütün bu mektep ve medreseler bizzat halk tarafından finanse edilmiş ve bütün masraflar gönüllü olarak yapılan bağışlarla karşılanmıştır. Devlet bütçesinden dini eğitim kurumlarına hiçbir ödenek verilmemiştir. Halk yalnız okul inşa etmekle kalmamış, bu kurumların bakımı ve öğretmen ücretlerinin ödenmesi gibi finansman sorumluluğunu üzerine almıştır. Bazı okulların bütün masrafları, Tatarlar arasındaki zengin insanlar tarafından karşılanmış ve bu medreselere o hayırseverlerin adları verilmiştir.²⁷

Böylece halk her yönden bu okulları desteklemeye çalışmış ve bu eğitim kurumlarının mezunlarının dini konuları iyi bilen bu alanda uzman insanlar olarak yetişebilmelerini ümit etmiştir. Ancak bu eğitim kurumlarına yeterli derecede öğretmen kadrosu temin edilemediği ve eğitim sürecinin belli bir programa uygun şekilde geçmediği için bu okullar beklenen sonuçları verememişlerdir.

Özellikle İptidai tipindeki ilkokullarda verilen eğitim kalitesinin düşük olduğu vurgulanmaktadır. Bu okullarda öğretmenlik vazifesini, aynı zamanda camilerde görevli olan imamlar yapmışlardır. Bu imamlar hocalık görevi için fazla zaman ayıramamışlardır.

²⁵ Seyfettin Erşahin, **Türkistan'da İslam ve Müslümanlar**, İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981, s. 76.

²⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 4. b., Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993, s. 20.

²⁷ Miftakhov, a.g.tz., s. 36.

Öğrenciler, yaş oranları farklı olmasına rağmen, hepsi beraber bir sınıfta eğitim görmüşlerdir. Öğrencilerin yaş oranı farklı olduğu için, bu eğitim kurumlarında görülen eğitim süreci de öğrenciden öğrenciye göre değişmiştir. Bazı öğrenciler eğitimlerini 4 yılda bitirebilmişlerse, diğerleri ise ancak 7-8 senede mezun olabilmişlerdir. Bu okullarda eğitim gören çocukların yaşları ise 5-6 yaş ile 14-15 yaşa kadar değişmekteydi.²⁸

Buhara ve Semerkant gibi Orta Asya'nın ilim merkezi okullarında da çocuklar, 6 yaştan 14 yaşa kadar eğitim görmekteydi. Bu dönemde çocuklar, birbirlerinin iyi huylarını görür ve bu yüzden daha iyi olmaya çalışırlardı. Böylece okullarda eğitim gören çocuklar, birbirlerine saygı gösterme alışkanlığı da kazanmış oluyorlardı.²⁹

Kazan bölgesi iptidai okulları ve Buhara eğitim kurumları arasında sadece öğrencilerin yaş oranı değil, aynı zamanda orada okutulan ders programı ile ilgili benzer yönler vardı. Mesela, Buhara okulların programında, Kur'an, Şeriat, Dil, Ahlaki şiirler, Beden eğitimi, Sanat ve Meslek öğretimi gibi dersler yer almaktaydı. Şeriat dersinde de İslam'ın temel ilkeleri, bilimin yararları ve üstünlüğü, cahilliğin kötülüğüne dair bilgiler verilmekteydi.³⁰ Kazan bölgesindeki iptidai okullarda da, Beden eğitimi, Sanat ve Meslek öğretimi gibi dersler dışında diğerleri okutulmuştur.³¹

Ortaokul ve lise seviyesinde eğitim veren medreselerde eğitim-öğretim de, ilkokullarda olduğu gibi din adamları tarafından verilmiştir. O dönemlerde mektepler gibi her mahallede medreseler kurulmamıştır. Medreseler genelde şehirlerde ya da eğitim düzeyi yüksek bir imamın bulunduğu büyük köylerde açılmıştır. Bu eğitim kurumlarında genel olarak 10-20 yaş arası erkek öğrenciler öğrenim görmüşlerdir.³²

---

²⁸ Rafilya Almazova, "Sovremennoye Musulmanskoye Obrazovaniye v Tatarstane v Kontekste İstoricheskogo Razvitiya", **Musulmanskiy Mir Dergisi**, İman Yayını, S. 4, Kazan, (Nisan 2012), s. 14.

²⁹ Bkz: Akyüz, a.g.e., s. 25.

³⁰ Bkz: Akyüz, a.g.e., s. 25.

³¹ Almazova, a.g.m., s. 14.

³² Muhametşin, a.g.e., s. 37.

IV. ŞİHABUDDİN MERCANİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. ŞİHABUDDİN MERCANİ’NİN HAYATI

Şihabuddin Mercani 3 Ocak 1818 tarihinde Kazan’a 40 km uzaklıkta olan Yabancı köyünde dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Mercani’nin tam ismi, Şihabuddin b. Bahaeddin b. Sübhan b. Abdülkerim b. Abdüttevab b. Abdülgani b. Abdülkuddus b. Yadaş b. Yadiğâr b. Ömer’dir.³³

Mercani’nin babası Bahaeddin b. Sübhan, Buhara’da eğitim görmüş ve vatanına geri döndükten sonra müderrislik yapmıştır.³⁴ Bu yüzden Mercani, eğitimine ilk olarak babasının medresesinde başlamıştır. Mercani küçüklüğünden beri derslerine çok önem vermiştir. O, sadece gördüğü derslerle yetinmeyip, kendi kendine ders dışında diğer konulara da yönelmiştir. Bu çalışkanlığı neticesinde medresedeki arkadaşları ve hocaları arasında çok çabuk itibar kazanmış ve on yedi yaşındayken babasının ilkokul düzeyindeki medresesinde müderrislik yapmaya başlamıştır.³⁵

Bazı ders programlarından hoşlanmadığı için, yeni ders programları hazırlamış ve derslerini o programa göre öğretmiştir. İlk olarak Fars dilinin gramer kitabını değiştirmiştir. Ayrıca çocuklar için farklı dualar ve ibadetlerle ilgili bir kitap hazırlamıştır.³⁶ Tabii ki, bu kitapçıkların çok büyük bilimsel bir önemi yoktur, çünkü bunlar ilkokul (mektep) öğrencilerine yönelik veya Arapça bilmeyenler için yazılmış basit kitaplardır. Burada önemli olan husus, köy ortamında yetişmiş bir genç talebenin eksik gördüğü alanları, kendine göre yenilemeye çalışması ve bu konuda attığı ilk adımlardır.³⁷

Mercani yaşadığı dönemlerde Kazan bölgesinde eğitim geleneği, Buhara’ya gidip orada eğitim görme şeklinde olmuştur. Mercani de ilimlerde ilerlemek amacıyla 17 Mayıs 1838 tarihinde Buhara’ya uzun bir yolculuk yapmıştır.

³³ Şihabuddin Mercani, **Mustefadü’l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, çev. Ramil Adıgamov, C. II, Fen AN RT Yayınları, Kazan, 2005, ss. 140-141.

³⁴ Şehir Şeref, **Mercani’nin Tercüme-i Hali**, Ruhیات Neşriyatı, Kazan, 1998, s. 13.

³⁵ R. Siraciyeva, “Şihabuddin Mercani”, **Saba Tannarı Gazetesi**, S. 14, Saba, (20 Ocak 1998), ss. 7-8.

³⁶ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme**, s. 41.

³⁷ Rızaeddin Fahreddin, **Mercani**, İman Yayınları, 1.b., Kazan, 2001, s.183.

Mercani, Buhara'dan sonra Semerkant'a ilim tahsil etmek üzere gitmiştir. Orada iki yıl "Şirdar" medresesinde Semerkant'ın en meşhur âlimlerinden ders aldıktan sonra tekrar Buhara'da "Mir Arap" Medresesinde öğrenimine devam etmiştir.³⁸

Mercani, Buhara ve Semerkant'ta eğitim gördüğü yıllarda, Arap ve Fars dillerini iyi öğrenmenin dışında Felsefe, Tarih, Matematik, Geometri, Astronomi dersleri de almıştır. Farabi, Biruni, İbn Sina, İbn Haldun gibi ünlü bilginlerin düşüncelerini, Doğu'nun ünlü şairleri olan Firdevsi, Hayyam, Nevai'nin eserleri ile tanışmıştır.³⁹

Bununla birlikte, bu seyahatler esnasında, gittiği yerlerde çok sayıdaki âlimle görüşme imkânı bulmuştur. Semerkant'ta Şirdar medresesinde eğitim gördüğü zaman, Kadi Ebu Said b. Abdülhay es-Semerkandi'nin icazetnamesini almıştır.⁴⁰ Mercani, tarihe ve belki tasavvufa duyduğu ilgiyi de borçlu olduğu bu âlimden çok şey öğrendiğini, onun kütüphanesindeki Selef âlimlerinin eserlerini inceledikten sonra Kursavi'nin fikirlerini daha iyi takdir ettiğini ifade etmektedir.⁴¹

Mercani, Orta Asya'da geçirdiği bu yıllarda, bu ülkenin eğitim-öğretim sistemini de incelemiştir. Bu bölgenin, eskiden beri tüm İslam dünyası için en önemli eğitim merkezlerinden biri olması, onun dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte, orta asırlarda ortaya koyulan bu eğitim sisteminin, XIX. yüzyılın değişen şartlarına uyamadığını da geçerliydi.⁴² O dönemlerde Kazan bölgesinde de aynı eğitim sistemi geçerliydi. Bu yüzden bu bölgenin eğitim alanında da reformlar yapılması gerekiyordu. Bu fikri savunan Mercani, vatanına geri döndükten sonra hemen ıslahatçı görüşlerini hayata geçirme çabasına girmiştir.

Bu amaçla Mercani, 1849 yılında on bir yıl gurbet diyarında edindiği bilgi birikimiyle memleketine geri dönmüştür. Mercani'nin memleketine döndüğü vakitlerde Kazan'ın Birinci Mescidinin imamı olan Molla Said b. Hamid imamlıktan ayrılarak hacca gitmişti. Böylece mescit imamsız kalmıştı. O dönemde Kazan Müslümanlarının başkanı olan İbrahim Yunus isimli zengin ve meşhur bir zat vardı. Mahallenin cami ve medrese işleri ile ilgili tüm kararları da İbrahim Yunus veriyordu. Bu yüzden Yunus, Birinci

³⁸ Z. Mansurov, "Ay Kepek Kalkıdı, Koyaş Kepek Balkıdı", **Medeni Comga Gazetesi**, S. 2, y.y., Kazan, 2000, s. 11.

³⁹ İklil Kurban, "Ulu Tatar Bilgini Şihabettin Mercani'nin Doğumunun 190.Yılına Anarken", **TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 7 Şubat 2009, <http://www.turansam.org/makale.php?id=376>, (27.11.2012), p. 2.

⁴⁰ Munir Yusupov, **Şigabuddin Mercani**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2005, s. 43.

⁴¹ Yusupov, a.g.e., s.42.

⁴² Yusupov, a.g.e., s.61.

Mescidin imamı olacak kişinin ilk önce bir imtihana tabi tutulacağını ve ancak o sınavı kazandığı takdirde imamlık vazifesine başlayabileceğini belirtmişti.⁴³

Kazan'ın Birinci Mescidine imam arandığı sırada, Mercani'yi tanıyanlar Yunus'a ondan bahsetmişler ve imamlık görevinin ona verilmesini önermişlerdir. Böylece 19 Eylül 1849 tarihinde Kazan'da İbrahim Yunus'un başkanlığında, Tatar âlimleri ve mollaları Mercani'yi sınava tabi tutmuşlardır. İki ay sonra Mercani, ulema meclisi önünde gerçekleşen imtihanlardan başarı ile çıkmış ve Kazan'ın en büyük camisine imam ve müderris olarak tayin edilmiştir. Bu cami yanındaki medresede Mercani, beş sene boyunca çok verimli bir eğitim gerçekleştirmiştir.

Bu süreç boyunca Kazan imamları Mercani'nin şöhretini çekememişlerdir. Onun din eğitimi alanındaki yenilikçi görüşlerini eleştirmişler ve Diniye Nezareti'ne sık sık şikâyetlerde bulunmuşlardır.⁴⁴ Bu olaylar neticesinde Mercani'nin, bölgenin itibarlı insanları ile de arası bozulmuştur. Onlar arasında Kazan Tatarlarının mahkeme reisliğini yürüten ve bu bölgede oldukça etkin bir zat olan İbrahim Yunus'la da araları bozulmuştur. Bu olaylar, Mercani'nin hizmetlerini olumsuz yönde etkilemiş ve talebelerinin de dağılmasına sebep olmuştur.⁴⁵ 21 Ağustos 1854 tarihinde, hocaları işten çıkarıldıktan sonra, Mercani'nin talebeleri, medreseden ayrılarak başka medreselere gitmek zorunda kalmışlardır.

Mercani'nin bu dönemlerde Bağdat'a göçmeyi düşündüğü bilinmektedir. Ancak mahalle halkı bu işin peşini bırakmamış ve 17 Temmuz 1855 tarihinde Mercani'nin suçsuz olduğunu kanıtlayarak onu yeniden göreve dönmelerini sağlamışlardır.⁴⁶ Böylece talebeleri de yeniden Mercani'nin yanına dönmüşlerdir. Ancak bundan sonra İbrahim Yunus'un medreseye maddi yardımları kesilmiş ve Mercani daha zor şartlarda eğitim-öğretime devam etmek zorunda kalmıştır. Medresenin sahibi İbrahim Yunus olduğundan dolayı kimse o medresenin tamir işini yapamamış ve medrese harap bir bina haline gelmiştir. Ama Mercani bu zor durumlarda bile öğretmenlik işini bırakmamış ve kendi medresesini inşa edinceye kadar burada hizmetine devam etmiştir.⁴⁷

---

⁴³ İ. F. Gimadiyev – Aydar Yuzeyev, **Mardjani o Tatarskoy Elite (1789 – 1889)**, Mardjani Yayınevi, Moskova, 2009, s. 17.

⁴⁴ İ. F. Gimadiyev – Aydar Yuzeyev, a.g.e., s. 17.

⁴⁵ Şeref, a.g.e., ss. 70-71.

⁴⁶ Kudaynetov, a.g.tz., s. 35.

⁴⁷ Kudaynetov, a.g.tz., s. 44.

Mercani'nin halk arasında itibarı artınca, öğrencilerinin de sayısı çoğalmış ve yeni medrese binasına ihtiyaç duyulmuştur. Onun bu görüşünü destekleyen halk, hemen para toplama işleriyle meşgul olmuş ve kısa bir süre içerisinde medrese inşasına da başlamışlardır.⁴⁸ Bir yıl içinde medresenin inşa işleri bitmiş ve 1881 tarihinden itibaren "Mercaniye medresesi" öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Mercani'nin eski talebeleri de İbrahim Yunus'un medresesinden ayrılarak yeniden hocalarının yanına dönmüşlerdir.⁴⁹

Mercani'nin Kazan bölgesinin eğitim-öğretim tarihi için en önemli katkılarından biri de, Tatarların Rus dilini ana dilleri gibi iyi bilmeleri gerektiğini savunmasıdır. 2 Şubat 1870 tarihinden sonra Rusya'da açılan bütün medrese ve mekteplerde Rus dilinin okutulmasının mecbur olduğuna dair bir kanun çıkmıştır. Bu durum Tatar âlimleri arasında ihtilaf ve tartışmalara sebep olmuştur. Bazıları Rus dilini öğrenmenin haram olduğunu iddia ederken⁵⁰, Mercani ve diğer âlimler ise, kendi diline, kültürüne ve halkına zararı olmaması şartıyla bu dilin de öğrenilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu amaçla, 12 Eylül 1876 tarihinde Kazan'da Rus dili hocaları yetiştirmek üzere Rus-Tatar Öğretmen Okulu (Učitelskaya Şkola) açılmıştır. Bu okulun kurucusu Radloff, okula özellikle Tatarların tayin edilmesini ve bununla birlikte ders programında dini derslere de yer verilmesini istemiştir. Bu çerçevede dini ilimler okutma görevini Mercani'ye vermiştir. Böylece Mercani, 1876-1884 yılları arasında bu okulda dil, din ve İslam tarihi gibi dersler okutmuştur.⁵¹

Bu okulda eğitim görevi yaptığı süreç Mercani'ye, okulun ve Kazan Üniversitesi'nin meşhur hocalarıyla yakından tanışma fırsatı sağlamıştır. Bu onun Batı bilim anlayışı ve araştırma metotları hakkında bilgi edinmesini ve kendini geliştirmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Mercani, 1878'de Kazan Üniversitesi'nde kurulan Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, Mercani'nin 1880'li yıllardan itibaren yapmış olduğu çok sayıdaki seyahatleri, onun bilimsel ufkunun genişlemesini sağlamıştır. Aynı zamanda bu seyahatler, Mercani'nin eğitim görüşlerini de etkilemiştir. Özellikle 1880 tarihinde başlayan Hac yolculuğu, Mercani'ye çok sayıda ülke tanıma ve o dönemin meşhur ilim ve

---

⁴⁸ Battal, a.g.e., s. 175.

⁴⁹ Mercani, **Mustefadü'l -Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, çev. Mustafa Kalkan, ss. 352-353.

⁵⁰ Battal, a.g.e., s. 117.

⁵¹ Kudaynetov, a.g.tz., s. 38.

siyaset adamlarıyla görüşme fırsatı sağlamıştır. Mercani, bu görüşmelerinden bazılarını, yolculuk sırasında yazdığı seyahatnamesinde yer vermiştir.⁵² O, “Rihletü'l-Mercani” adlı bu eserinde, özellikle Türkiye ve Mısır’da geçirdiği günlerin çok etkili olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu ülkelerin meşhur cami, medrese ve kütüphanelerini ziyaret etme, Mercani’nin bilimsel ufkunu daha da genişletmiştir.⁵³

Bu seyahatler neticesinde, Mercani’nin ilim adına hizmet etme isteğe artmıştır. Bu yüzden Kazan’a geri döndükten sonra hemen ilim dersleri vermeye başlamıştır. Başta kendi medresesi olmak üzere, farklı eğitim kurumlarında dersler vermiştir. Bununla birlikte yeni eserler de ortaya koymuştur. Onun bu dönemde yazdığı eserlerin ilim dünyası için en önemli eserler olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴

Böylece Şihabuddin Mercani, hayatının son günlerine kadar ilim adına hizmet etmiş ve bu yolda elinden geldiği kadar çaba göstermiştir. Onun öğrencisi Alimcan Barudi’nin verdiği bilgilere göre, Mercani mide kanserine yakalanmıştır. Bir süre sonra tamamen yatağa düşmüştür. Vasiyetlerini tamamladıktan sonra 17 Nisan 1889 tarihinde yetmiş üç yaşındayken vefat etmiştir. Cenaze namazını oğlu Burhaneddin Muhammed kıldırmıştır. Mercani Kazan’ın yeni kabristanında defnedilmiştir.⁵⁵

B. MERCANİ’NİN İLMİ VE SİYASİ KİŞİLİĞİ

Mercani’nin, özgür fikirli, bilimsel konulara aşırı ilgi duyan, öğrenmek ve öğretmekten hoşlanan birisi olduğu ifade edilmektedir. Mercani, halka hizmet etmek, ders okutmak ve kitap yazma gibi ilimle ilgili faaliyetlerle meşgul olmaktan hoşlanırdı.⁵⁶ Onun, sorulan sorulara her zaman açık cevaplar vermeye çalıştığı, bir meseleyi bilemediği zaman ise onu araştırarak sonunda hakikate ulaşmaya gayret gösterdiği de belirtilmektedir.⁵⁷

Mercani, sadece hayatını ilim adına hizmet etmeye bağışlayan âlim olarak değil, aynı zamanda siyasi kişiliği ile de meşhur şahıslardan biridir. Onun Müslüman Tatarların

---

⁵² Gimadiyev, a.g.e., s. 29.

⁵³ Şihabuddin Mercani, **Rihletü'l-Mercani**, yay. haz. Rizaeddin Fahreddin, Çirkova Yayınları, Kazan, 1898, ss. 12-13.

⁵⁴ Yavuz Akpınar, **Türk Eğitim Tarihi**, 22.b., Pegem Akademi, Ankara, 2012, s. 207.

⁵⁵ Battal, a.g.e., s. 131.

⁵⁶ Şeref, a.g.e., s. 104.

⁵⁷ Siracıyeva, a.g.e., s. 7.

dini merkezi olan Orenburg Diniye Nezareti (o dönemin Diyanet İşleri Başkanlığı) ile sürekli olarak iyi ilişkiler kurması da buna işaret etmektedir.⁵⁸

Mercani'nin Diniye Nezareti ile ilgili projeleri bulunduğundan da söz edilmektedir.⁵⁹ Bu projeye göre, müezzinlik, imamlık, hatiplik, muallimlik ve müderrislik görevini üstlenmek isteyenlerin belirli imtihanlardan geçmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Mercani'nin cami ve medrese görevlileri ile ilgili ıslahatçı görüşlerinin olduğunu da belirtmeliyiz. Özellikle onun, cami ve medreselerde görev yapacak olan öğretmenlerin bilmesi gereken eser ve çalışmaların listesini de hazırlamış olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰

Mercani, Ramazan ayının başlama tarihi gibi kararların, diğer İslam Devletlerinde olduğu gibi bir kadı tayini ile belirlenmesi gerektiğini düşünmüş ve bu yönde Diniye Nezareti'ne talepte bulunmuştur. Bu talebe göre herkes bu kadıya güvenecek ve onun kararına karşı çıkmayacaktı. Bu görevin ahundlara⁶¹ veya Diniye Nezareti'nin uygun gördüğü, bu görevi yapabilecek başka birisine verilmesini tavsiye etmiştir. Mercani'nin Nezaret'ten diğer bir isteği ise Kur'an-ı Kerim ve dini kitapların basılmasıyla ilgilidir. O, Kur'an-i Kerim ve diğer dini kitapların, ancak Diniye Nezareti tarafından incelendikten sonra matbaaya verilebilmesi gerektiğini söylemiştir.

Ayrıca Kazan'da çok sayıda İslam'a uygun olmayan makaleler yazılmaktaydı. Bunlar halkın din anlayışına faydadan çok zarar verebilir düşüncesiyle Mercani, bu tür kitap ve makalelerin ilk önce Diniye Nezareti tarafından kontrol edilmesi ve sadece ondan sonra basılmasının uygun görülmesi gerektiği söylemiştir.⁶²

Mercani, Tatar halkında olduğunu düşündüğü dini durgunluğun harekete geçirilmesi için farklı çabalar göstermiştir. Eski eğitim metotlarının eksikleri, halk arasındaki bazı inançlar ve çeşitli konular hakkında tenkitli makaleler yazmaya başlamıştır. Ama bazı mollalar, müderrisler, ahundlar ve zenginler, Mercani'ye karşı tavır koymuşlardır. Mercani'nin söylediği ve yazdığı şeyleri anlamak ve kabul etmek istememişlerdir. Böylece, onun hakkında Diniye Nezareti'ne şikâyetler başlamıştır.⁶³

---

⁵⁸ Şeref, a.g.e., s.128.

⁵⁹ Şeref, a.g.e., s. 125.

⁶⁰ Mihael Kemper, **Sufii i Uçeniyi v Tatarstane i Başkortostane (1789-1889): İslamskiy Diskurs Pod Ruskim Gospodstvom**, Rusya İslam Üniversitesi Yayınları, Kazan, 2008, s. 585.

⁶¹ Ahund – Kazan bölgesindeki imamların en yüksek seviyesini ifade eden bir kelimedir.

⁶² Kudaynetov, a.g.tz., s. 44.

⁶³ Damir Şağaviev, **Tatarskaya Bogoslovsko-Filosofskaya Mısl (XIX –naç. XX v.v.)**, İnstitut İstorii AN RT Yayınları, Kazan, 2008, s. 7.

Tatar imamların Mercani'ye karşı çıkmalarının birkaç sebebi olduğu belirtilmektedir. Öncelikle Mercani, Selefiye görüşlerini uygulamaya çalışan bir düşünür idi. Mercani, bir mesele ortaya çıkınca önce Kur'an ve Hadise yönelir, bu kaynaklarda cevap bulamazsa, bu konuda müçtehitlerin görüşlerini öğrenir ve sadece ondan sonra bir sonuca ulaşırdı. O dönemin diğer mollaları ise sadece bir fıkıh kitabına müracaat ederek zayıf olsa bile o hükmü kabul ederler ve böylece Mercani'nin sözlerinin yanlış olduğunu iddia ederlerdi. Mercani kendisini müçtehit sayıyor diye onu kötüler ve içtihat kapısının tamamen kapalı olduğunu söylerlerdi.

Bu imamların Mercani'ye karşı çıkmalarının diğer bir sebebi de, onun eski eğitim programını eksik görmesi ve bu programlarla ilgili yapmak istediği bazı reformlardan kaynaklanmaktaydı. Mercani, yeni ilimlerin okutulmasını ve özellikle Tatarların Rusça bilmeleri gerektiği fikrini savunmuştur.⁶⁴ Bu dönemde yaşanan zorla Hristiyanlaştırma siyasetinden dolayı Rusları düşman gören Tatarlar, Mercani'nin bu fikirlerini de kabul etmemişlerdir. Hatta bazı eski görüşlü mollalar Mercani'yi halk düşmanı olarak ilan etmişlerdir. Bunlara rağmen Mercani'nin fikirleri ilim dünyasında yayılmış ve genel anlamda daha sonra ortaya çıkacak yenilik hareketine zemin hazırlamıştır.

Yine Mercani'nin, 1859 yılında Kafkasya'da depremden zarar gören vatandaşlar için para yardımı topladığı bilinmektedir. 1860 yılında Mercani'ye hapiste olan Müslümanların dini vecibelerini yerine getirebilmeleri hususunda görev verilmiştir. Tatarların medeni durumları (doğum, ölüm, nikâh, talak), Diyanetin tescili altında olduğundan dolayı Mercani şehrin istatistik kurumlarına gerekli bilgileri sağlamıştır.⁶⁵ Soruşturma ve mahkeme davalarına katılmış, sanık ve şahitlerin verdiği ifadeleri gözlemlemiştir. Aynı sene içinde valinin emriyle Mercani koleradan korunma ile ilgili bir broşür hazırlayarak halka dağıtmıştır.⁶⁶

C. MERCANİ'NİN ESERLERİ

Çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği gibi, Şihabuddin Mercani'nin sırf din eğitimini inceleyen bir eseri bulunmamaktadır. İlk bakışta bu gerçek, okuyucu için garip gelebilir. Çünkü ömrü boyunca ilim ve eğitim işleriyle uğraşan ve eğitim alanında yenilikler getirmeyi amaçlayan din adamının, eğitimle ilgili en azından bir tane olsa bile

⁶⁴ Bkz: Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme**, s. 41.

⁶⁵ Bu belgeler Ekler bölümünde (Ek-7) verilmektedir.

⁶⁶ Kemper, a.g.e., s. 584.

eserinin bulunması gerekmektedir. Mercani'nin neden eğitimle ilgili eserler yazmakla meşgul olmayıp bu alanın daha çok pratik yönü üzerine yoğunlaşmayı tercih ettiğini anlamak mümkündür.

Mercani, Orta Asya'da ilim tahsil edip vatanına geri döndükten sonra, Kazan bölgesinin din eğitimi sisteminde bazı reformlar yapmayı istemiştir. Fakat Mercani'nin eğitim alanındaki bu reformcu görüşleri halk tarafından destek görememiştir. Çünkü eğitim hayatında gelişmeler yaşanması talep edilse de, halk bu tür yeni görüşleri kabul etmeye hazır olmamıştır. Bu yüzden Mercani, bu görüşleri hayata geçirebilecek yeni nesil – öğrencilerini yetiştirmeye daha çok önem vermiştir. Mercani onlara kendi örneğinde din eğitimcisinin nasıl bir düşünce tarzına sahip kişi olması gerektiğini göstermiştir. Böylece Mercani, yaşadığı dönem şartlarına göre eğitimle ilgili görüşlerini yazıya geçirmekten çok, öğrencilerinin düşünce tarzlarını etkilemeye yönelik uygulamalar yapmayı daha uygun görmüştür. Bu yüzden eğitimin daha çok pratik yönüyle meşgul olan Mercani'nin sırf eğitim alanıyla ilgili eserlerinin bulunduğu söylenilebilir.

Burada belirtmek istediğimiz diğer bir husus da, Mercani'nin eserlerinin yeterince incelenmemiş, hatta çoğu eserinin yazma halinde kalmış olmasıdır. Mercani'nin eserlerinin incelenmemiş olmasının bazı sebepleri vardır. Bunlardan biri, Mercani'nin yaşadığı dönemde Kazan Ruhani Akademisinin Müslümanlar üzerinde olan etkisidir. Bu Akademi daha çok Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetleri ile ilgilendiği için Müslüman yazarların eserlerini öğrenme ve yayınlama gibi çalışmalara pek önem vermemiştir. Şunu da belirtmek gerekecek ki, Kazan Ruhani Akademisi bu dönemde Kazan bölgesinde ilmi çalışmalar ve onların yayınları ile ilgilenen tek kurum olmuştur. Müslüman toplumunun dini işlerini yürüten Diniye Nezareti'nin ise böyle bir yetkisi olmamıştır.

Mercani eserlerinden sadece ikisini Tatar dilinde, diğerlerini ise Arap dilinde yazmıştır. XIX. yüzyılda bu durum gayet doğal olarak kabul ediliyordu. Çünkü orta çağlardan beri Arap dili sadece Orta Doğu halkları için değil Rusya Müslümanları için de uluslararası bir dil mahiyetindeydi.⁶⁷ Bu yüzden bu dönemde yaşayan din âlimlerinin neredeyse hepsi onun yazdığı eserleri anlayabilecek seviyede eğitim almışlardı. Ancak günümüze doğru ilerledikçe Arap dilini bilen âlimlerin sayısı da azalmaya başlamıştır. Bu

---

⁶⁷ Kudaynetov, a.g.tz., s. 41.

yüzden âlimlerimiz de Mercani'nin eserlerinin ancak tercüme halinde olanlarına ulaşabilmektedirler.

Mercani'nin asıl büyük eserleri ölümünden sonra yayınlanmış ve kendinden sonra gelen pek çok yazar ve düşünürü derinden etkilemiştir.

Mercani'nin bu eserleri ve kısaca içeriği şunlardır:

-“*Nazuretü'l-Hakk fi Fardiyyeti'l-Işa ve in lam Yağabi'ş-Şafak*” (Kazan 1870). Tataristan gibi kuzey ülkelerinde Fıkıh meselelerine yönelik Arapça bir kitaptır. Günümüzde Tarih Enstitüsü tarafından bu kitabın tercümesi yapılmaktadır.

-“*el-Hikmetü'l-Baliğatü'l-Cenniyye fi Şerhi'l-'Akaid el-Hanefiyye*” (Kazan 1888). Arapça eserde Selef âlimlerinin usulü ortaya konmaya çalışılmakta ve Akaid konusundaki nakli ve akli deliller incelenmektedir. Günümüzde Şagaviyev Damir tarafından bu eserin Rusça'ya tercümesi de yapılmıştır (Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2008).

-“*Gılaletü'z-Zaman fi Tarihi'l- Bulgar ve Kazan*” (Kazan 1878). İdil Bulgarları ve Kazan hanlarının tarihi ile ilgili bir eserdir. Friedrich Wilhelm Radloff'un Rusça'ya tercüme ederek 1877 yılında Kazan'da toplanan IV. Arkeoloji Kongresinde sunduğu bu risale, daha sonra Tatarca aslı ve Rusça çevirisiyle birlikte 1884 yılında basılmıştır.

-“*Gurfetü'l-Havakin li-Urfeti'l-Havakin*” (Kazan 1864). X – XII. yüzyıllar Orta Asya tarihiyle ilgili otuz altı sayfalık Arapça bir risale olup Karahanlılara dair önemli bilgiler içermektedir. Tercümesi yapılmamıştır.

-“*Vafiyatü'l-Aslaf ve Tahiyatü'l-Ahlaf*”. İslam tarihini, 6057 meşhur şahsiyetin hayat hikâyesini ve eserlerini içeren kronolojik sıraya göre düzenlenmiş yedi ciltlik Arapça bir eserdir. Tercümesi yapılmamıştır.

- “*Risaletü'l - Mercani*” (Kazan 1898). Mercani'nin Hac seferi yaparken ziyaret ettiği ülkeler ve görüştüğü âlimler hakkında bilgiler içermektedir. 1898 yılında öğrencisi Rizaeddin Fahreddin tarafından yayınlanmıştır. Günümüzde bu eserin Tatarca ve Rusça tercümeleri bulunmaktadır.

- *Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar* (Kazan 1897, 1900) Kazan ve Bulgar hanlıkları hakkında tarihi bir kitaptır. Günümüzde Adıgamov Ramil tarafından bu eserin Rusça'ya (Akademiya Nauk RT, Kazan, 2005) ve Mustafa Kalkan tarafından Türkçe'ye (Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2008) tercümeleri yapılmıştır.

-“*el-Fevaid el-Muhimme*”. Rusya’da Kur’an’ın basım tarihi ve baskı hataları ile ilgili bir çalışmadır. Tercümesi yapılmamıştır.

- *Hakk el-Magrifa Husnu’l-İdrak bima Yalzamu fi Vucubi’l-Fitrive’l-Amsaki*. İslam Hukuku üzerine yazılan broşür şeklindeki bu kitap sadece 9 sayfadan oluşmaktadır. Bir önceki kitap gibi bu eserin de tercümesi yapılmamıştır. Mercani’nin bu son iki eseri onun öğrencisi ve aynı zamanda sekreter görevini de yapan Burhanuddin b. Abdurrafik eş-Şabkavi tarafından yayımlanmıştır.

Bunlarla birlikte Mercani’nin çok sayıda Fıkıh ve Tarih üzerine yazılmış eserlerinin bulunduğu da ifade edilmektedir.⁶⁸ Fakat günümüzde bu eserler daha incelenmemiş ve tercüme edilmemiştir.

---

⁶⁸ Bkz: Yusupov, a.g.e., ss. 257-259; Burada Yusupov, Mercani’nin yayımlanmış ve henüz hazırlanmakta olan eserlerinin bir listesini vermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİHABUDDİN MERCANİ’NİN DİN EĞİTİMİ GÖRÜŞLERİ

I. KAZAN BÖLGESİNİN EĞİTİM – ÖĞRETİM TARİHİ

Kazan bölgesinin eğitim-öğretim tarihinde Mercani’nin eğitim görüşleri önemli yer tutmaktadır. Çünkü bu bölgenin eğitim alanında yaşanan değişmelerin çoğunluğu Şihabuddin Mercani’nin yapmış olduğu çalışmalar ve faaliyetlerle ilgilidir. Günümüz eğitimcileri hatta Mercani’nin eğitim alanındaki bu katkılarının Kazan bölgesinin eğitim-öğretim tarihinin doruk noktasını oluşturduğunu da ifade etmektedir.¹

A. MERCANİ’DEN ÖNCEKİ DÖNEM

Mercani’den önceki dönemde bölgenin dini eğitim hayatında kadimcilik diye adlandırılan geleneksel eğitim anlayışı hüküm sürmekteydi. Kadim usulü eğitim sistemini uygulayan bu kurumlar, kendi dönemi için nitelikli ve önemli sayılmaktaydı. Çünkü daha önceleri, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde, dini eğitim veren kurumlar hiç olmamıştır. Bu yüzden halk, dini eğitimi sadece ailesinden ve okul dışında bireysel olarak ilim sahibi kişilerden alabilmiştir.

Kazan bölgesinin eğitim-öğretim hayatındaki bu eksiklik, bölgede yaşanan siyasi durumlardan kaynaklanmaktaydı. Kazan hanlığı Çarlık Rusya’sının eline geçtikten sonra bu bölge halkı, zorla Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma gibi baskılara maruz bırakılmıştır. Cami, mektep ve medreseler tamamıyla yıkılmış ve XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yeniden yapılması da yasaklanmıştır. Bu yüzden iki asırdan fazla süren bu olaylardan dolayı halk, bu kadimci okulları eğitim açısından büyük bir gelişme olarak kabul etmekteydi.

---

¹ Bkz: Aydar Yuzeyev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2007, ss. 71-81.

Fakat XIX. yüzyılın ortalarına doğru eski metodu izleyen kadimci okullar, Tatar toplumunun taleplerini karşılayamayacak hale gelmeye başlamıştır. Çünkü bu okullar artık, yeni yetişen kuşağın hayata pratik olarak hazırlanması için daha önce bulunduğu konumda bulunamamıştır. Bu yüzden onların yeni Rusya gerçeğine ve Tatar toplumunun ideolojik taleplerine uyması gerekmektedir.²

Ayrıca bu kurumlarda görev alacak eğitimcilere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak mevcut âlimlerin eğitim seviyesi o gün şartlarına göre geri kalmış ve bu âlimlerin yeniden ilim tahsil etmeleri gerekmektedir. Bu sebeple uzun yıllar devam eden asimile rejiminin yumuşamasıyla Kazan'dan Buhara medreselerine yoğun bir ilgi doğmaya başlamıştır. Buhara ve Semerkant gibi o dönemin en meşhur eğitim merkezlerinde ilim tahsil edenler arasında, daha sonra Kazan bölgesinin eğitim-öğretim tarihinde önemli yer tutacak olan Şihabuddin Mercani de vardı.

B. MERCANİ'DEN SONRAKİ DÖNEM

Orta Asya Buhara medreseleri, İslam eğiti- öğretim tarihinde çok nitelikli eğitim kurumları olarak tanınmaktadır. Bu yüzden XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında Buhara medreselerinde eğitim gören Tatar âlimleri, bölgenin en itibarlı din bilginleri sayılmaktaydı. Hatta bu yüksek tahsilli imamlar için ayrı bir kelime de kullanılırdı. Bu eğitim kurumlarında yüksek eğitim alan din görevlilerine “Damolla” (Damulla) denirdi.³ “Damolla”lar Buhara’da almış oldukları bilgi ve tecrübeleri, Kazan bölgesine de taşımışlardır. Böylece onlar, şehir ve köylerde medreseler açmışlar ve Buhara’daki eğitim anlayışına uygun bir şekilde eğitim-öğretim hizmeti vermişlerdir. Ancak, o devirde Buhara’daki eğitim kurumları kendileri de eski parlak devrini kaybetmeye ve skolastik bir eğitim merkezine dönmeye başlamıştır. Buhara’da eğitim gören “Damolla”lar da, kendilerine model olarak Buhara’daki eğitim sistemini uygulamışlardır. Bununla birlikte, o dönemde ortaya çıkan siyasi ve kültürel alandaki gelişmeler, Tatarlar arasında eğitim seviyesinin yükselmesine sebep olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında eğitim alanında yapılması gereken bu gelişmelerin önemini farkına varan şahıslar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu isimler arasında en

² Rafik Muhametşin, “XX. Yüzyıl Başında Tatarlarda Öğretim Sisteminin Durumu ve Problemleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2, y.y., (Haziran 2005), s. 37.

³ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, 1.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 291.

önemlisi, Kazan entelektüelliğinin kendisine çok şey borçlu olduğu ilk Tatar reformcusu Şihabuddin Mercani idi.

Mercani bir toplumun gelişmesi ve ilerlemesinde bilimin önemine dikkat çekmiştir. Modern bilimle ilgilenmediklerinden ötürü, Müslüman arkadaşlarını eleştirmekte ve onları bakış açılarını düzeltmeye çağırıyordu. Bu dönemlerde, modern Batı bilimlerini öğrenmek isteyen Tatarlar için onların Rus dilini bilmeleri gerekiyordu. Çünkü tüm kaynaklar Rus dilindeydi. Netice itibarıyla Mercani, modern bilimden haberdar olmanın önemini vurgularken Tatarların Rusça öğrenmeleri gerektiğini de belirtmekteydi. Rusça öğrenme ile Rus kültürü ve inancını benimsemeyi eş görenler, onun bu görüşlerini kabul etmemişlerdir. Mercani, bu grup insanların böyle düşünce tarzına sahip olmalarını da, onların ilimden uzakta kalmalarına bağlamaktadır.⁴

Mercani'nin bu reformcu fikirlerini destekleyici ve onun işini devam edecek öğrencileri de olmuştur. Onlar arasında en önemlileri Rızaeddin Fahreddin ve Musa Carullah Bigiyev idi. Bu şahıslar da Mercani gibi, Tatar toplumunun dini, sosyal ve kültürel hayatının gelişmesi için çaba göstermişlerdir. Onlar da Mercani gibi yenilikçiliği savunmuşlar ve bu görüşleri uygulayan yeni usul-i cedit medreselerine büyük ümitler bağlamışlardır. Eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda yenileşmeyi temsil eden ceditçilik hareketinin kendini göstermesi ile usul-i cedit okulları diye adlandırılan bu medreseler açılmaya başlamışlardır.

---

⁴ A. Arşaruni - H. Gabidullin, **Oçerki Panislamizma i Pantyurkizma v Rossii**, İman Yayınevi, Kazan, 2002, ss. 10-11.

II. MERCANİ'NİN CEDİTÇİLİK GÖRÜŞLERİ

A. CEDİTÇİLİK HAREKETİNİN TARİHÇESİ

Ceditçilik hareketi, Türk milli bilincinin gelişimi ve Türk halklarının bağımsızlık mücadelelerine önemli etkileri olan bir reform hareketidir. Bu hareket genelde Rusya'daki Türk halklarında meydana gelen iktisadi değişikliklerin sonucunda canlanan bir uyanış hareketi olarak da tanınmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda bir yenileşme hareketi olarak başlamıştır. Bu hareketin önde gelenlerinden Abdünnasır Kursavi (1770-1814), Şihabuddin Mercani (1815-1889), Abdulkayyum Nasiri (1824-1907) ve Hüseyin Feyizhanov (1826-1866) gibi şahıslar sayılabilir.⁵

İlk önce eğitim alanında yenilikler getirmeyi amaçlayan bu hareketin asıl temsilcisi ise, Kırım tatarlarından Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914) idi. Gaspıralı, Rus İmparatorluğu'nda yaşayan Türk ve İslam toplumlarını eğitim alanında reformlar yapmaya çağırmıştır. Öğrencilere kısa sürede okumayı öğretmek için, usul-i savtiye diye bir yöntemi uygulamaya girişmiştir. Bu yöntem, Arap alfabesini öğrenmede kullanılan eski hece metodunun (usul-i tehecci) yerine, harfleri fonetik olarak söylemeye dayanan yeni bir eğitim yöntemidir.

Eskiden kullanılan usul-i tehecci yöntemi, uzun uzun heceleme yöntemi olarak tanınan geleneksel bir yöntemdi. Bu usule göre, öğrenciler önce her harfi ayrı ayrı adlarını söyleyerek algıladılar, daha sonra da bu harfleri bir araya getirip hece hece okumaya çalışırlardı. Gaspıralı'nın usul-i cedit okulunda (Bahçesaray, 1884) uyguladığı usul-i savtiye yöntemi ise, harflerin seslerine dayanmakta ve kelimeyi doğrudan okumayı ele alıyordu.⁶

Gaspıralı, bu metodun uygulanışı için de bazı temel ilkeler belirlemiştir. Birincisi, öğrencilerin harflerin adını ezberlemek yerine her bir harfe ait ses ve sembolü kullanmalarıydı. İkincisi ise, eski sistemin gelişigüzel kurallarını kullanmak yerine, çeşitli

⁵ Yuzeyev, *Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda*, s. 131.

⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993, s. 182.

harfleri kendi yerel dillerindeki mevcut kelimelerle öğrenmeleri idi. Üçüncü ilke olarak da, alfabe öğretimini sağlamak amacıyla yazı araştırmasının yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁷

Gaspıralı başta olmak üzere, bu akımı savunan ceditçilerin eğitimde yapmak istedikleri reformları şöyle sıralayabiliriz:

1. Okuma yazmada takip edilen mevcut harf metodunu bırakıp, daha kolay olan ses (usul-i savtiye) metoduna geçmek,
2. Eski medreselerde yer verilmeyen imtihan sistemini getirmek (daha önceleri eski medreselerde yapılan bu imtihanlar, günümüzde olduğu gibi düzenli ve sistemli bir şekilde yapılmamıştır),
3. Eğitim-öğretim yılının, iki ayrı dönem olmak üzere, başlama ve bitiş tarihlerini belirlemek,
4. Talebelere kendi ana dillerini öğretmek, onların kendi ana dilleriyle okuma yazmayı öğrenmelerini sağlamak,
5. Ders programlarında zorunlu dini bilgilerin yanında fen bilimlerine de yer vermek,
6. Ders kitaplarını kademeli bir şekilde hazırlamak,
7. Öğrencileri yaş oranına ve bilim seviyesine göre farklı sınıflara bölmek,
8. Mektep ve medreselerin fiziki şartlarını (sağlık, temizlik) uygun hale getirmek vb.

Gaspıralı, dönemin diğer Türk reformcularından farklı olarak, meselenin çözümüne ilişkin bu görüşlerini sistematik bir programa dayandırarak ifade etmiştir. Bu yüzden onun ceditçilik görüşleri, başta Kırım ve İdil-Ural bölgesi olmak üzere, tüm Türk dünyasında etkisini göstermiştir. Bu yeni metodu savunan hareket de bundan dolayı ceditçilik adını almıştır.

B. MERCANİ’NİN DİNİ GÖRÜŞLERİNDE CEDİTÇİLİĞİN YERİ

Mercani’nin dini düşüncede ve eğitim-öğretimde ceditçilik görüşlerinin oluşumuna etki eden şahıslar vardır. Mercani’yi bu açıdan en çok etkileyen de Abdürrahim b. Osman Otuzimeni (1754-1834) ve Abdünnasır b. İbrahim el-Kursavi (1776-1812) gibi Tatar

⁷ A. İbragimov, **Tatarı v Revolyutsii 1905 goda**, TSSR Devlet Yayınları, Kazan, 1926, s. 31.

âlimlerinin görüşleri olmuştur. XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında yaşayan bu âlimler, Kazan bölgesindeki ıslah hareketinin öncüleri sayılmaktadır.

Abdürrahim b. Osman Otuzimeni, bir şair ve düşünür olarak, tenkitçi yapısıyla göze çarpmaktadır. O, eserlerinde; dönemin toplumsal aksaklıklarını, halk arasında yaşayan bidatleri, âlimlerin, yöneticilerin ve din adamlarının cehaletlerini ve adaletsizlikleriyle mücadele etmeye çalışmıştır. Bu tür problemlerin çözümü için yegâne yol olarak da İslam'ı, özellikle de Fıkıh ve Tefsirin tam anlamıyla öğrenilmesinin gerektiğini savunmuştur.⁸ Bununla birlikte, Kazan bölgesinin medrese eğitim sisteminin kökten değiştirilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Ona göre, ilk önce medrese eğitim sisteminde, hayatta faydalı olacak derslere ve ayrıca da Rus diline yer verilmelidir.⁹

Otuzimeni'nin yenilikçi görüşleri Mercani'nin eğitim-öğretimde ıslahatçı fikirlerinin oluşumunu sağlamış, Abdünnasır Kursavi ise, Mercani'nin dini düşüncede reformcu görüşlerinin temelini oluşturmuştur. Kursavi, çağdaşlarından farklı olarak, dini bilimlerde yeterli bilgiye sahip olan herkesin içtihat yapabileceği görüşünü savunmuştur.¹⁰

Medresede okutulması gereken dersler konusunda ise, bu söylediğimiz her iki âlimin de fikirleri bir biriyle uyumluydu. Otuzimeni gibi Kursavi de, Selef dönemine sık sık referansta bulunarak, medreselerde Tefsir, Hadis ve Fıkıh gibi ilimlerden daha geniş bilgilerin verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.¹¹

Yukarıda bahsedilen hususlar göz önünde tutulduğunda, Mercani'nin dini düşüncede ıslahatçı görüşlerinin kaynağının Kursavi olduğunu söylemek mümkündür. Mercani, Kursavi'nin yenilikçi görüşleri ile Buhara ve Semerkant'ta eğitim gördüğü dönemde tanışmıştır. Bununla birlikte Mercani'nin eğitimde yenileşme ile ilgili fikirlerinin, henüz Kursavi'nin eserleriyle tanışmadığı dönemlerde başlamış olduğu da belirtilmektedir. Çünkü Mercani Kursavi'yi tanımadığı dönemlerde, henüz 17 yaşındayken, eğitimde yenileşme ile ilgili ilk fikirleri gündeme getirmiştir.¹²

⁸ Bkz: İbrahim Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 47-50.

⁹ Yuzeyev, **Oçerki Mardjani o Vostoçnih Narodah**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2003, ss. 137-140; Yuzeyev, Mercani'nin Vafiyatü'l-Aslaf ve Tahiyatü'l-Ahlaf adlı eserinin bazı kısımlarının tercümesini yapmış ve o bilgileri bu kitabında vermiştir. Mercani'nin Otuzimeni, Kursavi ve öğrencisi Feyizhanov hakkında verdiği bilgilerin çoğunluğu da bu tercüme edilen kısımlardan aktarılmıştır.

¹⁰ Yuzeyev, **Oçerki Mardjani o Vostoçnih Narodah**, ss. 134-136.

¹¹ Yuzeyev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, ss. 59-60.

¹² Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s. 63.

XIX. yüzyıl Kazan bölgesinin ilmi hayatında en çok tartışılan konu, din ve ilim çatışması üzerine idi. Mercani başta olmak üzere, o dönem ceditçilerinin bu problemi gündeme getirmelerinin iki önemli sebebi vardı.¹³ Bunlardan birincisi, toplumun ve bir kısım ulemanın, Batı’da gelişen tabii bilimlerle din arasında bir zıtlık görmeleridir. İkincisi ise, dini ilimlerde aklın devre dışı bırakılıp taklidin esas tutulmasıdır.¹⁴

Şihabuddin Mercani, akıl ve vahyin (hikmet ile şeriatın) ikiz kardeş oldukları ve her ikisinin de aynı kaynaktan beslendiği için, doğruya ulaşmada eşit durumda olduklarını savunmaktadır.¹⁵ Ayrıca Mercani bu konuda “şeriat, hikmeti yalanlamaz” ilkesini ortaya koymuştur. Bu görüşler, Mercani’nin dönemi açısından bir yenilik olmakla birlikte, geçmişte, başta Gazali olmak üzere, bazı büyük âlim ve filozofların savunduğu temel hususlardır. Mesela, Gazali, dini ile ilmi bilimlerin birlikte düşünülmesi gerektiğini ve her ikisine de layık olduğu değerin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu ise Gazali ve Mercani’nin bu konuda olan görüşlerinin hemen hemen aynı olduğunu göstermektedir.

Mercani’nin bu fikirleri aynı zamanda kendisinden sonra gelen ceditçiler için de örnek olmuştur. Bu yüzden ilim ve dinin uzlaştırılması konusunda diğer ceditçilerin çizgisi de hemen hemen Mercani’nin fikirleriyle aynıdır. Ancak belirtilmesi gereken şu husus da var ki, Mercani’nin dini düşüncedeki yenilikçi görüşlerini halk hemen kabul edememiştir. Çünkü dönemin siyasi durumundan dolayı toplum, bu tür yenilikler için henüz hazır hale gelmemiştir. Bu yüzden Mercani’nin bu görüşleri, sadece din adamları ve entelektüellerin küçük bir kısmı tarafından kabul görmüştür.

C. MERCANİ’NİN EĞİTİM – ÖĞRETİMDE CEDİTÇİLİK GÖRÜŞLERİ

Mercani’nin yaşadığı dönemde, Kazan bölgesinin dini ve ilmi hayatında, o günlere kadar görülmeyen bir canlanma yaşanmaya başlamıştır. Çünkü daha önceleri, Kazan Hanlığının işgalinden sonraki dönemlerde, bu bölgede yaşayan Müslüman halkları için hem dini kurumlar hem de devlet okullarında eğitim tamamen yasaktı. Çarlık Rusya’sının uyguladığı zorla Hristiyanlaştırma siyasetine maruz kalan Tatarlar, ne medreselerde ne de normal okullarında ders görebiliyorlardı. Ancak II. Katerina dönemine gelindiğinde, o

¹³ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s.117.

¹⁴ Bkz: Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s.118.

¹⁵ Şehabeddin Mercani, **Naziratü’l-Hakk fi Farziyyeti’l-İşa’i ve in lem Yegibi’ş-Şafak**, Tipografiya Universiteta, Kazan, 1870, s. 119’dan naklen, Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s.117.

güne kadar devam eden politikada yumuşama belirtileri ortaya çıkmıştı ve böylece Kazan bölgesinin dini ve ilmi durumu da gelişmeye başlamıştır.

Bölgenin dini ve ilmi hayatındaki bu gelişmelerin yaşanmasında, Buhara ve Semerkant gibi Orta Asya'nın meşhur eğitim merkezlerinde ilim tahsil eden Kazanlı gençlerin etkisi büyüktür. Bu gençler kendi memleketlerine döndükten sonra, medreseler açıp talebe toplamaya ve Buhara'da gördükleri eğitim usulüne göre dersler vermeye başlamışlardır. Böyle müderrislerin sayısının artması ve bu medreselerde gençlerin dini ilim almakla meşgul olması, Kazan bölgesinde o güne kadar görülmeyen bir canlanmayı beraberinde getirmişti. Böylece bu medrese sayısında, Kazan bölgesinde sönmekte olan İslam medeniyeti yeniden dirilmiş ve halk arasında zamanına göre bir aydınlar zümresi meydana gelmiştir.¹⁶

Bu aydınlar arasında Şihabuddin Mercani'nin ayrı bir yeri vardır. Mercani, kendi medresesinde, bu Kazan gençlerinden farklı olarak, derslerini yeni metotlara uygun bir şekilde vermeyi amaçlamıştır. Mercani, Orta Asya'da uygulanan eğitim sisteminin artık günümüz şartlarına cevap veremediğini ve bu durumun değişmesi için, Kazan bölgesi medreselerinde reformlar yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Onun eğitim ve öğretimdeki ceditçilik görüşlerinden en önemlisi, fen bilimlerinin, mektep ve medreselerin ders programına girmesidir. Ona göre medreselerde hem dini hem dünyevi dersler okutulmalıdır.

Bu görüşün hayata geçebilmesi için Mercani'nin en meşhur öğrencilerinden Feyizhanov (1821-1866), “dünyevi medrese” projesini hazırlamıştır. Onun amacı, fen bilimlerini iyi bilen öğretmenler yetiştirmektir. Feyizhanov bu tür medreseler kurulmadığı takdirde öğrencilerin, en azından Avrupa'da veya Rus okullarında okumaları gerektiğini savunmuştur. Ancak dünyevi mektep ve medreselerle ilgili bu proje, Mercani'nin yaşadığı dönemde hayata geçememiştir.

Sonuç olarak, Mercani'nin dini düşüncedeki yenilikçi görüşleri, o dönemin toplumu tarafından tepki ile karşılandığı gibi, eğitim-öğretimdeki ceditçilik görüşleri de hemen beklenen sonuçları verememiştir. Çünkü XIX. yüzyılın 80'li yıllarına kadar bu yenilikçi yaklaşımların halka anlatılabilmesi için gerekli kitle iletişim araçları da yaygın değildi. Dini eğitim-öğretim kurumlarından sayılan medreselerde de hocalar, bu

---

¹⁶ Bkz: Battal Taymas, a.g.e., ss. 129-130.

fonksiyonu yerine getirememişlerdir. Ancak usul-i cedit medreselerinin yaygınlaşması ve bu alandaki ilk periyodik yayınların ortaya çıkmasıyla birlikte, eğitim alanındaki bu yenilikçi görüşlerin toplumun büyük bir kısmına ulaşmaya başlamıştır.¹⁷

---

¹⁷ Miftakhov, a.g.tz., s. 29.

III. MERCANİ'NİN USUL-İ KADİM MEDRESELERİN EĞİTİM ANLAYIŞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

A. MERCANİ VE ONUN ÖĞRENCİLERİNİN USUL-İ KADİM MEDRESELERE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

XIX. yüzyılın ortalarına doğru eski metodu izleyen kadimci okullar, Tatar toplumunun taleplerini karşılayamayacak hale gelmeye başlamıştır. Çünkü bu okullar artık, yeni yetişen kuşağın hayata pratik olarak hazırlanması için gerekli olan eğitimi verememiştir.¹⁸ Bu yüzden bu dönemin âlimleri sürekli, eski metodu izleyen bu medreselere ve burada okutulan dersler ve ders kitaplarına yönelik tenkitlerde bulunmuşlardır. Mercani de dâhil, Buhara ve Semerkant medreselerinde eğitim gören bu âlimler, dinî ıslahattan medrese programlarının değiştirilmesine kadar, değişik birçok görüşleri savunmuşlardır.¹⁹

Mercani'ye kadar ise usul-i kadim medreselerin eğitim anlayışına yönelik eleştirilere Abdürrahim b. Osman Otuzimeni ve Abdünnasır b. İbrahim Kursavi gibi âlimlerin görüşlerinde rastlanmaktadır.²⁰ Mesela Otuzimeni, medreselerde hayatta faydalı olabilecek ilimlerin okutulmayıp hayattan kopuk ilimlerin öğretilmesine, başta Fıkıh olmak üzere bazı İslami ilimlere yeterince yer verilmeyişine karşı çıkmaktadır. Bilhassa Buhara medreselerindeki aksaklıkları tenkit eden Kursavi ise, daha çok mevcut medreselerde okutulan kitapların değiştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.²¹ Ceditçi hareketinin önderleri olan bu âlimler tarafından başlatılan tenkit ve önerilerin o dönemlerde şiddetli bir muhalefetle karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Ancak onların başlatmış olduğu hür fikirli bakış açısının, gerek öğrencileri gerekse ceditçiliğin dönüm noktalarından biri olarak görebileceğimiz Mercani vasıtasıyla devam ettirildiği görülmektedir.²²

¹⁸ Bkz: Muhametşin, a.g.m., s. 37.

¹⁹ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s. 21.

²⁰ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s. 280.

²¹ Yuzeyev, **Oçerki İstorii Obrazovannosti i Literaturı Tatar**, a.g.e., ss. 66-70.

²² Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s. 281.

Şihabuddin Mercani, eğitimle ilgili tenkitlerine daha 17 yaşındayken başlamış ve bu dönemlerde Otuzimni ve Kursavi'nin görüşlerinden henüz etkilenmemiştir.²³ Mercani, Buhara'da ilim tahsil edip vatanına geri döndükten sonra, eğitimdeki yenilikçi görüşlerini Kazan bölgesinde yaymaya çalışmıştır.²⁴ Bunun için Mercani, kendi medresesinde, kadim görüşlü medreselerinden farklı olarak, Kur'an, Hadis, Fıkıh gibi derslere de yer vermiş ve öğrencileri ile karşılıklı münazaralar halinde ders işlemiştir. Böylece o, özgür fikirli talebeler yetiştirmeye çalışmıştır. Mercani daha sonra, usul-i kadim medreselerinde ders okutmada olan usulsüzlükler hakkındaki şikâyetlerini, "Mustafadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar" adlı tarihi eserinde de belirtmiştir.²⁵

Mercani, eski medreselerle ilgili tenkitlerinde yalnız değildir. Mercani'de gördüğümüz eleştirilerin benzerini, onun meşhur öğrencilerinin görüşlerinde de rastlanabilir. Bu bilgiler ise, daha sonra onun öğrencisi Rizaeddin Fahreddin'in yazdığı makalelerde ele alınmaktadır. Mesela, bu makalelerinin birinde Fahreddin, talebelerin cahil yetiştikleri, Hesap, Coğrafya ve Tarih'ten habersiz oldukları, hatta çoğunun namazda okuyacak kadar dahi kıraatten yoksun bulduklarını ifade etmektedir.²⁶ Bu tenkitlerini Fahreddinov, 23 yıllık medrese hayatı ve Orenburg Müftülüğündeki kadılık yıllarındaki tecrübelerinden hareketle dile getirmiştir.²⁷

Mercani'nin diğer bir öğrencisi Hüseyin Feyizhanov, medreselerdeki eğitimin eksiklikleri ile birlikte binaların fiziksel imkânlar bakımından yetersiz olmasını dile getirmiştir. Feyizhanov, medrese binasının en temel ihtiyaçlarından olan odun, kömür ve mum gibi malzemelerin bulunmadığını ve bunları temin işinin de öğrencilere bırakıldığını zikretmektedir.

Feyizhanov'un gündeme getirdiği diğer bir husus da, Kazan bölgesindeki Tatar medreselerinin maddi finansmanının olmayışdır. Tatar medreseleri, orada uygulanan eğitim programı açısından Buhara'daki medreselerle aynı olsa da, kuruluşları ve genel yapıları yönünden tamamen farklıydı.²⁸ En önemli farklardan biri de, medreseleri halkın veya hayırsever bir zenginin kurması ve maddi açıdan desteklenen vakıflarının

²³ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s. 282.

²⁴ Bkz: Munir Yusupov, **Şigabuddin Mercani**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2005, ss. 52-53.

²⁵ Şihabuddin Mercani, **Mustafadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, çev. Ramil Adıgamov, C. I, Fen AN RT Yayınları, Kazan, 2005, s.12.

²⁶ Rizaeddin Fahreddin, "Uyanu hem Yanalık Tarihi", **Şura**, S. 16, Kazan, 1913, ss. 494-496.

²⁷ Muhammed Kemal Muzafferov, "Bizde Şakirtler Sabırlar", **Şura**, S. 18, Kazan, 1912, s. 568.

²⁸ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s. 285.

olmamasıdır. Bu yüzden medreselerin, hocaların ve talebelerin ihtiyaçları, halk tarafından karşılanmıştır. Buhara medreseleri ise tamamen vakıf medreseleriydi ve maddi problemleri yoktu.²⁹

Usul-i kadim medreselerinde eğitim ezbere dayalı olarak uygulandığı için öğrencilere özgür düşünme konusunda bir şey öğretilmediği de ifade edilmektedir.³⁰ Öğrencisi Rızaeddin Fahreddin gibi, Mercani kendisi de bu problemle ilgili eleştirilerde ve onun çözümüne yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. O kendi medresesinde dersler verirken, öğrencilerini sürekli düşünmeye çağırmış ve dinle ilgili her soruya kendilerinin cevap bulmaya çalışmalarını istemiştir.

B. USUL-İ KADİM MEDRESELERİNİN DERS PROGRAMINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Mercani'nin öğrencisi Rızaeddin Fahreddin'in yaptığı eleştirilerin benzerine, Muhammed Kemal Muzafferov'un görüşlerinde de rastlanılabilir. Onun verdiği bilgilere göre, bu medreselerde eğitim 16 yıl sürmüş ve eğitim kurumlarında ders gören öğrenciler ancak 25-30 yaşlarında mezun olabilmişlerdir.³¹

Muzafferov, bu medreselerde hangi derslerin ne kadar okutulduğu hakkında şu tabloyu vermiştir:

Ders Adı	Derste Kullanılan Ders Kitaplarının Adı	Ders Saati
Sarf	Şerh-i Molla Cami	5 yıl
Nahiv	Kafiye	2 yıl
Terkip	Kavaid	1 yıl
Tefsir	Şerh-i Abdullah	1 yıl
Mantık	İsagoci	1 yıl
Mantık	Şemsiye, Tehzib	1 yıl

²⁹ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, s. 285.

³⁰ Fahreddin, "Uyanu hem Yanalık Tarihi", ss. 436-437.

³¹ İlyaz Miftakhov, XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011, s. 34.

Kelam	Akaid	1 yıl
Hikmet	-	1 yıl
Usul-i Fıkıh	Tavzih	2 yıl
Hadis	Mișkat-i Şerif	1 yıl

Tablo 1. Usul-i Kadim Medreselerinin Ders Programı.³²

Tablodan da anlaşılacağı üzere, bir talebenin molla olması için uzun bir süre okuması gerekiyordu. Ama yine de yeterince yetişememekteydi³³. Bu yüzden eski görüşlü kadim okulları hep eleştirilmiştir. Fakat Őu da açık bir gerçektir ki, bu usul-i kadim medreseler açılmadan önce Kazan bölgesinde herhangi dini eğitim kurumlarının açılması yasaktı. Bu yüzden bölge halkı için bu dönemlerde okullar, Tatar ulusunun ulus olarak ayakta kalması için önemi paha biçilemeyecek kadar fazla olmuştur. Tarihçi Tamurbek Davletşin bunun hakkında Őu Şekilde ifade etmiştir:

“(...) Gerek imamlar ve gerek öğretmenler İslam dinine sonsuz sadakat ve sarsılmaz milli ruhla temayüz ediyorlardı. Onlar Tatar milli geleneklerinin taşıyıcıları olup halklarını Kazan Hanlığının Ruslar tarafından istilâsından sonraki anlatılması imkânsız zor zaman ve devirlerden geçmişlerdir.”³⁴

Bunun yanında bu dini eğitim kurumlarının, halkın hayatında çok önemli yer tuttuğunu da belirtmek gerekecektir. İsmail Gaspıralı'nın dediği gibi Tatar cemaati

“(...) parçanın bütün ile ilişkilerinin sıkı olduğu ve devamlı İslam ruhunun gücü ve tazeliği ile desteklenen kendi yasaları, gelenekleri, toplumsal düzeni, kurumları, gelenekleri olan minyatür bir devlettir.”³⁵

Gaspıralı'nın söylediklerinden de anlaşılacağı üzere, Kazan bölgesinde yaşayan halkların eğitim-öğretim kurumları sadece yeni öğretim sistemini değil, toplumun milli bakımdan yenilenmesi ideolojisini de uygulamıştır.

³² Muzafferov, a.g.m., s. 569.

³³ Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, ss. 288-289.

³⁴ Tamurbek Davletşin, **Sovyet Tataristanı**, çev. Mehmet Emircan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, ss. 14-15

³⁵ İsmail Gasprinskiy, **Russkoye Musul'manstvo: Mıslı, Zametki i Nablyudeniya Musul'manına**, Spiro Yayınları, Simferopol, 1881, ss. 25-26.

IV. MERCANİ’NİN REFORMCU GÖRÜŞLERİNİN TEMEL UNSURLARI

Mercani, eğitim alanında reformcu görüşlerini sadece dini eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda devlet okullarında da uygulamayı amaçlamıştı. Bu yüzden kendi medresesinde dersler vermekle birlikte Mercani, Kazan Devlet Öğretmenler Okulu’nda din dersleri okutmakla da meşgul olmuştur. Öğretmenlik yaptığı bu sürece Mercani, Kazan Üniversitesi’nin meşhur profesörleri ve bu okuldaki Rus öğretmenlerle tanışmıştır. Onlarla yaptığı temaslara, Müslüman ve Hristiyanların bir arada yaşadığı bu toplumun eğitim alanında nasıl bir reforma hareketi yapılması gerektiğini anlamasına imkân sağlamıştır.

Aynı zamanda Mercani’nin Kazan Üniversitesi’ndeki Rus profesörleriyle kurduğu temaslara, onun bilimin ve Rusçanın önemine olan inancını daha da pekiştirmiştir. Üniversite’de bulunduğu sürece, bilimin Rus ve Batı Avrupa toplumlarının hayatı üzerindeki faydalı etkilerini inceleme fırsatı bulmuştur.

Bununla birlikte, Mercani’nin sadece Rus entelektüel çevreleriyle temas kurmak suretiyle bilimin önemini keşfettiğine inanmak hata olurdu. Çünkü Mercani’ye göre, bilime olan böyle bir ilgiyi sadece Batı toplumunda değil, onu Ortaçağ İslam’ında da bulmak mümkündür. Mercani, İslami ve gayri İslami kültürleri karşılaştırma üzerine olan düşüncelerini “Vafiyatü’l-Aslaf ve Tahiyatü’l-Ahlaf” (Ataların Mirası ve Torunların Cevabı) adlı yedi ciltlik eserinde toplamıştır. İslam’ın meşhur bilim adamlarının biyografilerini kaleme aldığı bu kitapta Mercani, İslam kültürü konusundaki fikirlerini açıklamaktadır. 1883’de Kazan’da neşredilen birinci cildinde, Ortaçağ İslam bilginlerinin gösterdikleri kayda değer başarıları ele almıştır.

Burada Mercani, Kazan bölgesinin kendisi yaşadığı dönemdeki eğitim ve öğretimin acınacak durumda olduğunu da ifade etmektedir. Mercani, İslam eğitim ve biliminin kesintiye uğramasının, asırlar boyunca süre gelen skolastik görüşün yenilik ve girişimi boğmasının doğrudan bir sonucu olarak görmekteydi³⁶.

---

³⁶ Bkz: Yuzeyev, *Oçerki İstorii Obrazovannosti i Literaturı Tatar*, s. 40.

Bütün bu görüşleri göz önünde bulundurarak Mercani, hem dini eğitim kurumlarında (kendi medresesinde) hem de devlet okullarında (Kazan Tatar Muallim Mektebinde) elinden geldiği kadar reformları uygulamaya çalışmıştır.

Mercani'nin Din Eğitimi alanında reformcu görüşleri ve faaliyetleri aşağıda verilmiştir:

1. Her öğrenci karşılaştığı herhangi bir dini soruya ilk önce kendisi Kur'an ve Hadislerden cevap bulmaya çalışmalıdır.

Başka bir deyişle, burada “buluş yoluyla öğrenme” eğitim metodu kullanılmaktadır. Elbette ilk bakışta, Mercani'nin kendi medresesinde derslerinde neden bu metodu kullandığını anlamak zor gelebilir. Çünkü burada, nasıl olup da çocuk kendisi dini meselelerle ilgili ciddi sorulara cevap bulabilecek sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Fakat şunu da belirtmemiz gerekecek ki, Mercani'nin öğrencilerinin çoğunluğu, 20 yaşını geçmiş kendileri fikir yürütülebilecek yetişkin insanlardı.³⁷ Bu yaş oranını günümüz eğitim – öğretim şartlarına aktaracak olursak, bu öğrenciler üniversite seviyesinde eğitim alacak yaşıydılar. Bu yüzden Mercani, öğrencilerine yönelik bu tekniği kullanmayı tercih etmiştir.

Daha önceleri, İslami ilimleri öğrenmede kullanılan tek metodun ezbercilik olduğu bir dönemde, öğrencileri düşünmeye ve dini sorulara kendilerinin Kur'an ve Hadislerden cevap bulmaya çağırmak, bu bölge eğitim tarihinde önemli bir gelişme idi.

Mercani'nin uygulamaya çalıştığı bu “buluş yoluyla öğrenme” metodu, öğrencilere konuyu daha iyi anlayabilme fırsatı sağlamıştır. Bu yüzden Mercani derslerinde her zaman ilk önce öğrencilerinin kendilerinin düşüncelerini istemiş ve sadece onların görüşlerini aldıktan sonra kendi fikrini de belirtmiştir.³⁸

2. Başkalarının fikrine körü körüne bağlanmak yerine her birey kendisi fikir yürütebilmelidir.

Mercani'ye göre, kişinin başkalarının fikrine körü körüne bağlanmak yerine ilk önce kendisinin fikir yürütebilmesi için aynı zamanda hem dini hem dünyevi ilme sahip

³⁷ Bkz: Şeref Şehir, “Mercani'nin Halıkka Hezmet İtken Meşhur Şekertlere”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıymıtık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıymın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 116-130.

³⁸ Mihael Kemper, **Sufii i Uçeniyı v Tatarstane i Başkortostane (1789-1889): İslamskiy Diskurs Pod Ruskim Gospodstvom**, Rusya İslam Üniversitesi Yayınları, Kazan, 2008, ss. 617-619.

olması gerekmektedir.³⁹ Bu yüzden Mercani, Kazan bölgesindeki Müslüman topluluğunu, dini ilimle birlikte dünyevi ilimleri de öğrenmeye sevk etmiştir. Bu fikri kabul etmek istemeyenlere de, Kindi, İbn Rüş, Farabi, İbn Sina gibi felsefecilerin fikirlerini öğrenmelerini tavsiye etmiştir.⁴⁰

3. Skolastik düşünceyi içeren kitapların medrese kütüphanelerinden kaldırılması gerekmektedir.

Mercani ve ondan sonra onun öğrencileri de medrese kütüphanelerindeki kitapların artık eski görüşlü olduğunu ifade etmektedirler.⁴¹ Demek ki sadece Mercani döneminde değil, ondan sonraki dönemlerde de dini eğitim-öğretim kurumlarının kütüphanelerinde her zaman yeni kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Fakat dini eğitim kurumları devlet tarafından destek görmediği için bu durum zorla çözülebilmiştir. Ama Mercani yine de kendi parasıyla olsa bile kendi medresesinde o skolastik görüşlü eski ders kitaplarının yanında dünyevi ilimlerle ilgili yeni kitapların da bulunmasını sağlamaya çalışmıştır.⁴²

4. Medrese eğitim programının dini derslerden Kur'an, Hadis ve İslam Tarihi gibi derslerin ağırlıklı olması gerekmektedir.

Mercani'den önceki dönemlerde dini eğitim-öğretim kurumlarında İslami ilimlerin en önemlilerinden sayılan Kur'an, Hadis ve İslam Tarihi gibi derslere önem verilmemiştir. Ders programları da daha çok Kelam ve Mantık ağırlıklı olmuştur.⁴³

Mercani ise öğrencilerine, İslam'ın temel bilgileri ile birlikte daha yüksek seviyedeki ilimlere ulaşma imkânı da sağlamak istemiştir. Bu yüzden kendi ders programlarında Kur'an, Hadis, İslam Tarihi ve onlarla birlikte Belagat, Hikmetü'l-Kadime (Felsefe), Fıkıh ve Usul-i Fıkıh gibi derslere de yer vermiştir.

5. Medresede Rus dilinin ve dünyevi ilimlerin okutulmasına imkân sağlanmalıdır.⁴⁴

---

³⁹ Yuzeev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, ss. 93-96.

⁴⁰ Şihabuddin Mercani, **Mukaddime**, Kazan, 1883, s. 301'den naklen, Yuzeyev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, s. 96; Bu yazma eser, Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nin (İYLİ) arşivinde saklanmaktadır; Bkz: ds. 22, df. 1, y. 8.

⁴¹ Bkz: Şeref, "Mercani'nin Halıkka Hezmet İtken Meşhur Şekertlere", ss. 120-128.

⁴² Yusupov, a.g.e., s. 60.

⁴³ Y. Koblov, **Konfessionalneyı Şkolı Kazanskih Tatar**, Tsentral'naya Tipografiya, Kazan, 1916, ss. 24-28.

⁴⁴ Yusupov, a.g.e., s. 61.

Mercani Kazan bölgesinde yaşayan Tatar Müslümanlarının Rus dilini de ana dilleri gibi iyi bilmeleri gerektiğini söylemiştir. Ona göre, herhangi bir devletin egemenliği altında yaşayan halk, o devletin dilini ve anayasanın uyguladığı kişi haklarını bilmelidir. Çünkü aksi takdirde bu millet, ne kendi haklarını koruyabilecek ne de o halkla iletişim kurabilecekti. Bu görüşe göre, Tatarların Rus dilini bilmeleri onlara, hayata atıldıklarında her türlü işte rekabet edebilme imkânı sağlayacaktı. Herhangi bir mesleğin uzmanı olabilmek için ise sadece dini ilimlerden değil, daha çok dünyevi ilimlerden de az çok bilgi sahibi olmaları gerekiyordu.

XIX. yüzyıl Kazan bölgesi tarihinde hem ekonomik hem siyasi hayatta büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönemdi. Bu gelişmeler Kazan bölgesinde yaşayan halkın eğitim-öğretim düzeyinin de yükselmesini sağlamaktaydı. Bununla birlikte Tatarların artık Rus dilini de ana dilleri gibi iyi bilmeleri gerekmektedir. Çünkü devlet düzeyinde yapılan tüm görüşmeler Rus dilinde yapılmaktaydı. Fakat buna rağmen halk, Rus diline nefretle bakmakta ve bu dili öğrenmeyi doğru iş sayanları kendi dinine ihanet eden kimseler sayılmaktaydı. Rus dilinin düşman dili gibi kabul görüldüğü böyle bir dönemde Mercani, bu dili öğrenmeyi doğru olmakla birlikte zorunlu da olduğu görüşünü meydana getirmiştir.

İlk bakışta, tüm bu görüş ve düşüncelerin anlaşılması bize zor gibi geliyor. Çünkü o dönemde hüküm süren dil ve din anlayışı ve günümüzdeki düşünce tarzı ile aynı değildir. 1990'lı yıllarda doğup bu dönem şartlarında yetişen nesil, Rus dili ve Rus dini (Tatarlar şimdi de Hıristiyanları Ruslarla eşit görmektedir) kavramlarının bir birine eşit olmayan farklı kavramlar olarak kabul görmektedir. Bu anlayışa göre, aynı zamanda hem Rus dilini iyi bilmek hem İslam dini mensubu olmak gayet doğal ve mümkün olan bir iştir. Başka bir deyişle, Rus dilini de ana dili gibi iyi bilmek, Hıristiyan ya da kendi dinine ihanet eden biri anlamına gelmemektedir.

Sonuç olarak, Mercani'nin ifade ettiği bu reformcu görüşlerinin bazıları, yaşadığı dönemin şartlarından dolayı, hemen hayata geçemediğini söylemek gerekecektir. Ama zaman geçtikçe, ileri dönemlerde onların daha çok hayatta uygulandığı görülmektedir. Mesela, 1906 tarihli Rusya Müslümanları Üçüncü Kurultayı'nda gündeme getirilen konunun, medrese programı ve eğitimi ile ilgili olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Bu Kurultay'da dile getirilen bilgilere göre, usul-i cedit medreseleri, daha çok dünyevi dersler

⁴⁵ Bkz: Azade Ayşe Rorlich, **Volga Tatarları**, İletişim Yayınları, 1.b., İstanbul, 2000, s. 191

ağırlıklı olmaya başlamıştır. Orta sınıf seviyesindeki bir öğrenci, her hafta dünyevi konulara ilişkin 30 saat, dini eğitim için ise yalnızca üç saat ders almıştır.

Dünyevi eğitim, Tatar, Arap ve Rus dili ve kültürleri, Tarih, İslam Tarihi, Tarih Felsefesi, Sosyoloji, Mantık, Aritmetik, Coğrafya, Kimya, Fizik, Tarım, Muhasebe ve Sağlık bilgisi derslerinden oluşmaktaydı. Seçmeli dersler olarak da Fransızca ve Almanca dersleri verilmekteydi. Dini tahsil için ise öğrenciler, Kur'an, Kelam, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Usul-i Hadis gibi dersleri görüyorlardı.⁴⁶

Buradan anlaşılan, Mercani'nin vefatından 15-20 sene geçtikten sonra Kazan bölgesinin medrese programındaki bu gelişmeler, bu dini eğitim kurumlarının, o dönem Rus ve Avrupa'daki ortaöğretim okulları seviyesine ulaşmaya başladığına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, Mercani'nin eğitim alanında uygulamak istediği fakat belli bir sebeplerden dolayı gerçekleştirmediği reformlar, yavaş yavaş hayata geçmeye başlamıştı.

---

⁴⁶ Rorlich, a.g.e., s.194.

V. MERCANİ’NİN EĞİTİM – ÖĞRETİMDE KULLANDIĞI METOTLAR

Etkin bir öğretim için yöntem zenginliğine gitmek bir zorunluluktur. Çünkü her ders için uygun düşecek ve her zaman kullanılabilir tek bir yöntem yoktur. Ancak belli dersler hatta belli konular için uygun yöntemlerden söz edilir.⁴⁷

Öğretmen, konusunun en iyi bir şekilde öğrenilmesini sağlayacak yöntemi seçecek ve dersini o metoda göre anlatacaktır. Hangi öğretim metodunu seçeceği ise, anlatacağı konunun içeriğine, öğrencinin durumuna ve diğer imkânlarla bağlıdır.

Mercani de her öğretim metodunun her derse, her konuya, her öğrenci grubuna, her öğretim düzeyine uymadığını söylemiştir.⁴⁸ Bu yüzden farklı durumlarda değişik metotları kullanmayı tercih etmiştir. Onun derslerinde kullandığı bu değişik metot ve yöntemler ise, aşağıda sıra ile getirilmiştir.

A. ANLATIM METODU

Anlatım yöntemi, konuları bir sıraya ve düzene göre anlatmayı amaçlayan en yaygın ve geleneksel bir metottur. Öğrencinin gözüyle görüp eliyle tutamayacağı soyut konuların öğretiminde yararlı bir yöntemdir.⁴⁹

Bu metot geleneksel bir metot olduğu için her derse, her türlü dinleyici grubuna, her mekâna ve zamana kolaylıkla uygulanabilir. Bu yüzden Mercani de derslerinde çoğu zaman bu metodu kullanmayı tercih etmiştir.

Mercani’nin öğrencisi Alimcan Barudi’nin anlattıklarına göre, hocalarının anlatım metoduna göre uyguladığı derslerde diğer dersler gibi verimli geçmekteydi.⁵⁰ Çünkü Mercani, anlatım metodunun öğrencileri sadece dinleyici rolü ile sınırlamasına rağmen, talebelerine arada bir soru sorma imkânı vermiştir. Böylece onları sürekli pasif halinde olmaktan alıkoymaya ve sınıfı canlı tutmaya çalışmıştır.

---

⁴⁷ Beyza Bilgin, **Din Öğretimi**, AKİD Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 107.

⁴⁸ Bkz: G. Gomeri, “Mercani Hezretinin Dersleri”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 522-524.

⁴⁹ Bkz: Bilgin, a.g.e., s. 109.

⁵⁰ Bkz: Alimcan Barudi, “Derese hem Ders Birüde Mesleğe”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 384-385.

Fakat bununla birlikte Mercani, bazen öğrencileri için en uygun yöntem olarak bu metodu uygulamak zorunda kalmıştır. Çünkü bu öğrenciler, daha önceleri eğitim gördükleri diğer medreselerde dersler bu metoda göre uygulandığı için, kendileri de artık bu sisteme alışmışlardı. Bu medreselerde dersler büyük ölçüde kitabi bilgilere dayandığından, öğrencileri araştırma ve inceleme yapma yerine, kalıp bilgileri ezberlemeye sevk ederdi. Bu yüzden öğrenciler, dersle ilgili konuları kendileri çözmek yerine ezberlemeyi seçerlerdi.⁵¹

B. SORU – CEVAP METODU

Soru-cevap yöntemi, öğretmenin formüle ettiği soruları öğrencilerin sözel olarak cevaplamalarına dayanan bir öğretim yöntemidir. Bu yöntemde iyi bir öğretmen neyi ne zaman soracağını bilmeli, ayrıca öğrencileri de belli bir çerçevede tutmalıdır. Yine öğretmen soruları ile öğrencilerin yalnızca gerçek hatırlama ile cevap vermelerini değil, düşüncelerini de sağlamalıdır.⁵² Bu yüzden Mercani de, eğitimin asıl ilkeleri olarak, düşüncede özgür fikirli, eğitimde çağdaş ve evrensel bilgilere sahip olan insanlar yetiştirmeyi göz önünde tutmuştur.⁵³

Mercani'ye göre de, öğrenciye her şeyden önce özgür düşünme tarzının öğretilmesi gerekmektedir.⁵⁴ Çünkü sadece özgür düşünce tarzına sahip olan öğrenci, okuduğu konu ile ilgili soru sorabilecektir. Böylece öğrenci, dinlediği dersle ilgili soru sorabiliyorsa, demek ki konuyu iyi kavramış ve ders de verimli geçmiştir.

Mercani'nin böylece öğrencilerini soru sorarak kendilerinin fikir yürütmeye sevk etmesi onun eğitim-öğretim anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bu yüzden Mercani, öğrencilerinin sadece derste okudukları konuda değil, aynı zamanda eğitim süreci ile ilgili her türlü meselede sorunları çözebilme seviyesine gelmelerini istemiştir. Çünkü Mercani'nin öğretmenlikten amacı, öğrencilerini sadece dini konuları iyi bilen din âlimleri olarak değil, aynı zamanda gelecekte ders verecek öğretmenler olarak da hazırlamaktır.⁵⁵

---

⁵¹ Bkz: F. İslamov, Şihabuddin Mercani – Meşhur Pedagog, **Mardjani: Naslediye i Sovremennost': Uluslararası İlimi Kongre Sunumları**, ed. R. Amirhanov ve diğerleri, Master Line Yayınevi, Kazan, 1998, ss. 103-108.

⁵² Leyla Küçükahmet, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, 9. b., ALKIM Yayınları, İstanbul, 1998, s. 57.

⁵³ Bkz: Yuzeyev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, ss. 92-93.

⁵⁴ Bkz: Yuzeyev, **Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda**, s. 95.

⁵⁵ Bkz: S. T. Rahimov, “Ş. Mercani i Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola”, **Mardjani: Naslediye i Sovremennost': Uluslararası İlimi Kongre Sunumları**, Master Lain Kitap Yayınevi, Kazan, 1998, ss. 129-134.

C. TARTIŞMA METODU

Tartışma yönteminin, soru-cevap yönteminden daha verimli bir metot olduğu söylenilebilir. Çünkü soru-cevap yönteminde genelde öğretmen ve öğrenciler arasında bir etkileşim vardır. Tartışma yönteminde ise hem öğretmen-öğrenci hem de öğrenci-öğrenci arasında dinamik bir fikir alışverişi vardır.⁵⁶

Bu yöntemde öğretmen, konuyu tüm sınıfın katıldığı bir tartışma ortamında anlatmaya çalışır. Tartışmayı da öğretmen yürütür ve zaman zaman ortaya atılan fikirleri özetler. Konu böylece bir grup veya bütün sınıf tarafından karşılıklı konuşmalarla işlenmiş olur.⁵⁷

Bu yöntem aracılığıyla öğrenciler, bilgi ve düşüncelerini açıkça ortaya koyma imkânı bulduklarından, konuyu daha iyi anlayabilmektedirler. Bu açıdan tartışma metodu yukarıda açıklanan soru-cevaptan daha kapsamlı bir metottur. Bu yöntemde karşılıklı açıklamalar ve çözüm önerilerine yer verildiği için daha eğitseldir.

Mercani de böyle eğitsel bir özelliği olduğu için bu metodu sıkça kullanmıştır. Bazen de öğrencilerinin kendilerinin bu metodun farkına varmalarını istediği için onlara bu konuda seçim özgürlüğü vermiştir. Mesela bir defasında, bir öğrenci Mercani'nin yanına gelmiş ve kendisinin büyük âlim olmak istediğinin belirtmiştir. Mercani ise ona “büyük âlim olmak istiyorsan, sadece benim yolumu tut ve sadece verdiğim o “Tehzibü'l-Mantık ve Kelam” kitaplarını oku” diye cevap vermiştir. Bu talebe, Mercani'nin yanında onun söylediği her fikri kabul ederek ve dediği her şeyi yaparak birkaç gün geçirmiştir. Birkaç gün sonra ise, “Tartışmasız böyle ders mi olur?” diye şikâyet etmiş ve derslerin sadece kitaplarla sınırlanmayınca önceden olduğu gibi tartışma şeklinde geçmesini istediğini belirtmiştir. Mercani bu öğrencinin şikâyetini kabul etmiş ve “İşte şimdi tartışmasız dersin nasıl olduğunun farkına vardın. Bu yüzden dersleri artık soru-cevap ya da tartışma şeklinde yapmaya çalışırız” demiştir.⁵⁸

Böylece Mercani öğrencilerini sadece dersi değil aynı zamanda eğitim sürecinde kullanılması gereken metotları öğrenmeye de sevk etmiştir. Çünkü bundan önceki bölümde de bahsedildiği gibi, Mercani'nin öğretmenlik anlayışı, öğrencilerini sadece dini konuları iyi bilen din âlimleri olarak değil, aynı zamanda gelecekte ders verecek öğretmenler olarak da hazırlamaktı.

---

⁵⁶ Bilgin, a.g.e., s. 127.

⁵⁷ Bilgin, a.g.e., s. 126.

⁵⁸ Bkz: Gomeri, “Mercani Hezretinin Deresleri”, s. 523.

VI. MERCANİ’NİN ÖĞRETMEN – ÖĞRENCİ İLİŞKİSİ ANLAYIŞI

Mercani, eğitim-öğretim sürecinde kullanılan yöntemlerle birlikte, öğretmen – öğrenci ilişkilerinin iyi olmasına da çok önem vermiştir. Çünkü öğretmen – öğrenci ilişkisinin, eğitimin niteliği ve öğrencilerin akademik başarıları üzerinde büyük etkisi vardır. Diğer taraftan öğretmen ve öğrenci arasındaki karşılıklı anlayış, doğrudan öğretme ve öğrenme sürecinin niteliğini de belirlemektedir.⁵⁹

Hangi eğitim kurumu olursa olsun, öğretmen ve öğrenci, öğretim sürecinin iki önemli ögesini oluşturmaktadır. Bu yüzden sınıf içindeki en yoğun iletişim öğretmen ve öğrenci arasında yaşanmaktadır. İletişimdeki bu nitelik ise hem sınıf yönetimi hem de öğrenme bakımından olumlu sonuçlar doğurmaktadır.⁶⁰

A. MERCANİ’NİN ÖĞRENCİ MERKEZLİ EĞİTİM ANLAYIŞI

Mercani, yaşadığı dönemin medrese eğitim sistemini oluşturan kuralların çoğunluğunu eleştirmiş ve onlar yerine yeni görüşler ileri sürmeye çalışmıştır. Daha önceleri Kazan bölgesi medreselerinde öğretmen merkezli öğretmen – öğrenci ilişkisi anlayışı hüküm sürmekteydi. Mercani ise bu anlayışa karşı çıkarak, yeni, daha bilimsel ve eğitimsel bir model meydana getirmiştir. Onun uyguladığı bu model, öğrenci merkezli bir modeldi. Burada ders geçişi sadece öğretmen tarafından belirlenip öğrenci görüşleri hesaba katılmamıştır. Mercani hep öğrencilerinin görüş ve arzularını dinler ve onlara dostları gibi davranırdı. Bazen onların ders değiştirme ya da dersi farklı bir şekilde yapma gibi isteklerini kendi ders programından da üstün tutmuştur.⁶¹

Mercani’nin öğretmenliğe başladığı ilk medresede, onun öğrencilerinin çoğunluğunu diğer medreselerden gelen talebeler oluşturmaktaydı. Bu talebeler, Mercani’den önce diğer hocalarda ders gördükleri için, onların uyguladığı ders programına alışmışlardı. Mercani ise onlara yeni tür ders programı takdim etmiştir. Bu program hem dini hem dünyevi ilimleri öğrenmeye yönelik olduğu için daha verimli olmuştur. Ancak

⁵⁹ Bkz: Şakir Çınkır, “Okulda Etkili Öğretmen – Öğrenci İlişkisinin Yönetimi”, **Milli Eğitim Dergisi**, S. 161, Ankara, 2004, ss. 1-2.

⁶⁰ Vural Hoşgörür, “İnsan Kaynağını Geliştirme Bakımından M.E.B. Pedagojik Formasyon Kurslarının Değerlendirilmesi”, **Milli Eğitim Dergisi**, S.159, Ankara, 2003, ss. 120-121.

⁶¹ G. Gomeri, “Şekertlerge İltifatı ve Alar Belen Utırışı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasiym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 530-531.

Mercani'nin yeni öğrencileri artık eski programa alışmış oldukları için, yeni derslerin hepsini kabul edememişlerdir. Bu yüzden Mercani de öğrencilerine kendi programına zorla uygulamaya çalışmamıştır. Tam tersine ders seçme konusunda onları serbest bırakmıştır.⁶²

Mercani ilk derste öğrencilerinden “önce hangi dersten başlamak istersiniz?” diye sorduğu zaman, öğrenciler nasıl cevap vereceklerini bilmemişlerdir. Çünkü daha önceleri onlara bu tür sorular sorarak onların görüşlerini almak isteyen hoca olmamıştır. Mercani de bu durumu anlamış olsa gerek, “hangi dersle başlamamızı isterseniz, o dersle başlayacağız. Bu sizin hakkınız. Lakin Tefsir dersi ile başlamamız daha mantıklı olur. Onu da söylemiş olayım” demiştir.⁶³

Buradan anlaşılan, Mercani hem öğrencilere özgürlük vermiş hem öğrencilerin tercihlerinde yardımcı olmuştur. Mercani'ye göre, önemli olan öğrencinin derste kendisini özgür hissetmesidir. Fakat bu özgürlük hissi doğru anlaşılıp, dersin akışını bozmaya yönelik olmamalıdır. Öğrenci derste kendi düşüncelerini özgürce ifade edebilmelidir. Böyle bir ortamda ders gören öğrenci hem öğretmene saygıyla davranacak hem de ders öğrenmeye ayrı bir sevgiyle yaklaşacaktır. Tüm bunları göz önünde bulunduran Mercani kendi öğrencilerini de öğretmenlik yaptıkları zaman öğrenci merkezli davranmaya çağırmıştır.⁶⁴

B. ÖĞRENCİLERİNE KARŞI HOŞGÖRÜLÜ DAVRANMASI

Şihabuddin Mercani talebelerine iltifat eder ve onlara merhametli davranırdı. Öğrenme yeteneği olan fakir öğrencilere de sürekli maddi yardımda bulunmaya çalışırdı. Öğrenci hayatının sıkıntılı taraflarını da iyi tanıdığı için talebelerine her konuda daha da anlayışlı davranmaktaydı.⁶⁵

Mercani, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkilerin daha iyi olması için, eğitim sürecinin daha sıcak bir atmosferde geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böyle bir atmosferin ise, daha güvenli, samimi ve rahat konuşulabilecek sohbet gibi ortamlarda

---

⁶² Ahmethadi Maksudi, “Damella Mercani Herzretleri”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 453-461.

⁶³ Şehir Şeref, “Medresesi Hem Berençe Deresleri”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 93-95.

⁶⁴ Bkz: Borhaneddin Şabkavi, “Ostaze Mökerrem Golemei Mercani Hezretleri”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 400-403.

⁶⁵ Bkz: G.Gaziz, “Mercani'nin Gıyem, Fen hem Sengetke Karası”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 338-348.

yaratılabileceğini ifade etmiştir.⁶⁶ Bu yüzden öğrencilerinin düzenlediği sohbetlere istekle katılır ve mecliste hep güler yüzlü olurdu. Kış aylarında düzenlenen programlar ise akşama doğru olduğu için bazen gece yarısına kadar sürerdi. Mercani de öğrencileri ile birlikte orada kalır ve hem öğrencileri hem kendisi açısından verimli zaman geçirirlerdi. Bu sohbetlerde gündeme getirilen konular genellikle İslam devletlerinin tarihi ve İslam âlimlerinin hizmetleri ile ilgili olurdu. Sohbette tamamlanamayan konuları bazen derslerde de devam edebiliyorlardı. Bu yüzden Mercani kendi derslerine diğer medrese öğrencilerini ve bazen yaşlı insanları da kabul ederdi. Bu görünüm, eğitim – öğretime ilgisi olan herkese böyle imkânın sağlanması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷ Çünkü öğretmen ve onun öğrencileri arasında güvenli ve herkesin rahat konuşabileceği bir atmosferin oluşması, talebelerin dersi daha iyi anlayabilmelerini sağlamaktadır.

Bununla birlikte Mercani, sadece öğretmen-öğrenci ilişkisini değil, aynı zamanda öğrencilerin kendileri arasında saygı, hoşgörü ve arkadaşlık gibi sıfatları içeren iyi bir ortam oluşmasını da sağlamıştır. Bunu o, öğrencilerine ders sürecinde aktif rol oynamakla birlikte, onlara dersi dışarıdan takip etme fırsatı vererek uygulamıştır. Bunun için Mercani, derslerine öğrencileri tarafından da saygı kazanan Bilal adlı bir yaşlı adama derslerine katılma izni vermiştir. Bu adam kendisi de ilim sahibi insan olduğu için Mercani derste ya da meclislerde güzel bir söz söylemek istediğinde hep bu adama müracaat eder ve söylediği konuda onun da görüşlerini alırdı. Diğer öğrenciler ise bu sefer, konuşmaya katılmayınca sadece dinleyici rolünde olurlardı.⁶⁸ Buradan anlaşılan, öğrenciler derste aktif olmaktan dinleyici rolüne geçmiş ve bu sefer dersi farklı bir şekilde kavramışlardır.

Sonuç olarak, Mercani'nin böylece öğretmen-öğrenci ilişkilerine çok önem vermesi, onun kendi işinin ustası ve öğretmenlik yapan herkes için örnek olan bir şahıs olduğuna işaret etmektedir.

---

⁶⁶ Bkz: Gomeri, “Şekertlerge İltifatı ve Alar Belen Utrışui”, ss. 530-531.

⁶⁷ Gaziz, a.g.m., ss. 338-340.

⁶⁸ Gomeri, “Şekertlerge İltifatı ve Alar Belen Utrışui”, ss. 530-531.

VII. MERCANİ’NİN ESTETİK TERBİYE GÖRÜŞÜ VE YÖNTEMLERİ

Mercani’ye göre, şahsın hayatta başarılı olup olamayacağı doğrudan güzel ve olumlu düşünmeye bağlıdır. Bu yüzden Mercani, öğretmenlik hayatında öğrencilerine güzel düşünme öğretimini de hedef almıştır.⁶⁹ Yukarıda da belirtmek üzere Mercani, öğrencilerinin çok bilimli, kendi kendilerine fikir yürütebilen ve başarılı birileri olarak yetişmelerini istemiştir. Hangi alanda olursa olsun, Mercani için önemli olan onların millet için faydalı birileri olarak yetişmeleri idi. Bu yüzden Mercani, güzel düşünme sanatını oluşturan estetik değerlere ayrı bir önem vermiştir.

Mercani sanatları, şiir, müzik ve heykel sanatı olmak üzere üç dala ayırmıştır.⁷⁰ Mercani’nin gerek şiir gerekse müzik sanatında olsun, onların tanıtımında yeni bir anlayış getirmemiştir. Mercani güzel sanatlar hakkında bilgi verirken kendi fikrini belirtmekten çok, sanatlar tarihi üstünde yoğunlaşmayı tercih etmiştir. Çünkü Mercani’nin güzel sanatlar hakkında bilgi vermeden maksadı, öğrencilerini İslam sanat tarihi ile tanıştırmak ve bu tür sanatların İslam’da caiz olduğunu anlatmaktır.⁷¹

Bu görüşlerine Mercani, İslam tarihi ve İslam Dünyasında meşhur şahsiyetlerin hayat hikâyesini içeren “Vafiyatü’l-Aslaf ve Tahiyatü’l-Ahlaf” adlı eserinin “Mukaddime” adlı giriş bölümünde yer vermektedir.⁷² Kendisi de farklı bölümlerden oluşan “Mukaddime” eserinde Mercani, şiir sanatından bahsederken örnek olarak Arapların şiir anlayışından bahsetmektedir. Arapların şiir anlayışını ve bu sanata verdikleri önemi Mercani şöyle açıklamaktadır:

“Araplar için şiir sanatı – bir kitap gibidir. Çünkü Arap kültüründe şiir; tarih, felsefe gibi bilimlerden başlayıp her alanı kapsamakta ve aynı zamanda onların hayat akışı ile ilgili her türlü bilgiyi içermektedir.”⁷³

Arapların şiir sanatını kitap yazma ile karşılaştıran Mercani, Mukaddime adlı eserinde muhtelif dönemlerde yaşayan şairlerin eserlerinden bahsetmektedir. Özellikle Arapların İslam’ı kabul etmeden önceki ve sonraki dönemlerle ilgili olarak daha ayrıntılı

⁶⁹ Bkz: Şehir Şeref, “Ehlak ve Tabigate, Tırışlık ve İctihadı, Tormışı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 182-185.

⁷⁰ Gaziz, a.g.m., s. 345.

⁷¹ Gaziz, a.g.m., s. 346.

⁷² O. Frolova, “Razdel o Poezii i Poetax v “Mukaddime”, **Mardjani: Uçeny, Mıslitel, Prosvetitel: Makaleler Derlemesi**, ed. Yahya Abdullin ve diğerleri, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 1990, s. 71.

⁷³ Frolova, a.g.e., s. 72.

şekilde durmaktadır. Böylece Mercani, Arapların hayatında yeni dini inanç değişmesinin onların sanat anlayışına nasıl tesir ettiğini anlatmaktadır.⁷⁴

Mercani böylece farklı kültürlerin sanat tarihi hakkında çok önemli bilgiler aktararak, eğitimin en önemli görevlerinden birini yerine getirmiş olmaktadır. Çünkü farklı kültürlerin tarihi ve medeniyeti ile tanışma, öğrencilerin ufkunun genişlemesini sağlamaktadır. Aynı zamanda Mercani, Arap kültüründe yaşanan dini değişimle birlikte siyasi alandaki gelişmelerin (Halifelik oluşumu), o milletin sanat anlayışını da nasıl etkilediğini ifade etmektedir.

Mercani bir taraftan Arapların sanat anlayışı ve kültür tarihini anlatırken, diğer taraftan Kazan bölgesinin tarihi ve siyasi alanda yaşadığı gelişmelerle temas kurmaktadır. Mercani'nin yaşadığı XIX. yüzyıl, Kazan bölgesi ve Rusya İmparatorluğu tarihinde kapitalizmin oluşmaya başladığı dönemler olarak bilinmektedir. Manevi değerlere önem verilmediği bu dönemde, insanlığın manevi hayatı aksamaya başlamıştır. Mercani, halkın bu durumdan kurtuluşunu sadece iç dünyayı zenginleştirmekle olacağını ifade etmektedir.⁷⁵ Bu yüzden Mercani öğrencilerini ve tüm insanlığı güzel sanatlarla ilgilenmeye çağırmaktadır. Buradan anlaşılana, meşhur bir din âlimi olarak Mercani, sadece dini eğitimiyle yetinmemiş, aynı zamanda insanları güzel sanatlarla da tanışmaya sevk etmiştir. Mercani'ye göre yetişkin bir insanın, meslek eğitimiyle birlikte estetik terbiye eğitimi almasında da fayda vardır.

Mercani, estetik terbiye kaynaklarından biri olarak gördüğü şiirin, Araplarda müzik eğitimiyle içi içe olduğunu söylemektedir.⁷⁶ Çünkü sadece Araplar değil, geçmişte yaşayan milletlerin çoğunluğu, şiiri bir melodiyle okumuşlardır. Bu ise şiir sanatına ayrı bir güzellik katmaktadır.

Fakat insan hayatında böyle bir güzel katkısı olan müziğe, din âlimleri tenkit gözlüğünden bakmaktadırlar. Bu duruma şaşırana ve aynı zamanda üzülen Mercani, bir şeyi yasaklamadan önce onun haram olup olmadığını öğrenmeye çağırmaktadır. Bu yüzden Mercani kendisi de bir şey hakkında karar vermeden önce onun şeriat tarafından kabul görülüp görülmediğine dikkat etmiştir.⁷⁷

---

⁷⁴ Frolova, a.g.e., s.72.

⁷⁵ Frolova, a.g.e., s.72.

⁷⁶ Gaziz, a.g.m., s. 345.

⁷⁷ G. Gomeri, Şiir hem Müzikaga Karışı, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, s. 527.

VIII. MERCANİ'YE GÖRE İLİM VE EĞİTİMİN GELİŞMESİNE ENGEL OLAN SEBEPLER

Şihabuddin Mercani'nin en önemli fikirlerinden biri – ilim ve aydınlatmanın gelişmesi ile ilgili olan görüşleridir. Onun öğrencilerinden Burhaneddin bin Abdurrafik Şabkavi'den gelen malumatlara göre, Mercani ilmin ve aydınlatmanın gelişmesine engel olan bazı sebeplerin olduğunu belirtmiştir. Şabkavi de bu sebepleri beş madde altında toplamıştır.

Mercani, ilmin ve aydınlatmanın gelişmesine engel olan birinci sebebi kişilerin içtihadı kabul etmemelerinde görmektedir. Mercani'nin yaşadığı dönemde, içtihadı verilen önem azalmakta ve hiç kimsenin eskiden olduğu gibi kendi kendine düşünüp dini konularla ilgili sorulara cevap aramaları doğru görülmemektedir. Kişiler kendi kendilerine düşünmekten çok, âlimlerin fikirlerini olduğu gibi kabul etmeyi tercih ediyorlardı. Bu kişiler, “Artık içtihat zamanı geçti. Eskilerde olduğu gibi büyük âlimler bugün kalmadı. Sadece bizim değil, artık günümüz âlimlerinin de içtihat işleriyle uğraşmaları gerekmez ve doğru olmayan bir iştir” gibi fikirler öne sürmekteydiler. Onlar, Mercani ve onun çağdaşlarının görüşleriyle tanışmayı gereksiz saymaktaydılar. Onlara göre, içtihat işleriyle zaman geçirme, boşa sarf edilen vakitti. Hazır olan malumatları öğrenip daha çok ezbere dayalı eğitimi tercih ediyorlardı. Mercani ise bu durumun geriye doğru hareket ve insanların körü körüne hayatlarını sürdürmelerine sebep olduğunu ifade etmektedir.

İkinci sebep olarak, Hikmet ilmi gibi bazı İslam ilimlerinin öğrenilmeye değer olmadığını ve bu yüzden o ilimleri inceleyen âlimlerin görüşlerini de kabul etmediklerini belirtmektedir. Bu görüşe göre hareket eden din adamları, bu şahısların yaptığı çalışmalar ve kitaplarla tanışmayı da gereksiz saymışlardır. Böylece onlar bazen en önemli bilgileri elde etmekten mahrum kalmışlardır. Bu kitaplar arasında insanları marifete sevk eden ve bilim adamlarının büyük oranda istifade edebilecekleri bilgileri içerenleri de vardır. Mesela, Tefsir üzerine yazılan “Keşşaf”⁷⁸ kitabını ve araştırmacı İbn Hamam ve

⁷⁸ Keşşaf, mutezile akımına ait bir kitap sayılmaktaydı. Mutezile akımının görüşleri Kazan bölgesi medreseleri tarafından tepki ile karşılandığı için, derslerde bu kitaptan okutulması da kabul edilmemektedir. Buna rağmen Mercani, derslerinde “Keşşaf” kitabından büyük oranda istifade etmiştir. Ancak ders programında bu kitabı göstermemiştir.

Duvani'nin, âlim Nasreddin el-Beyzavi ve hatta imam Gazali⁷⁹ gibi büyük âlimlerin kitaplarını da okumuyorlardı. Hâlbuki bu kitapların hepsi din âlimlerinin büyük oranda istifade etmeleri gereken kitaplardı.

Üçüncü sebep olarak, âlim olmayan birinin ilimle şöhret kazanmak istediğini hakiki ilmin ilerlemesine engel olduğunu belirtmektedir. Çünkü onlar kendilerinden ders gören öğrencilere gereken ilgiyi göstermemişlerdir. Tam tersine onları fırsat buldukça rezil edip sordukları soruları da küçük görmüşlerdir. Başka bir deyişle, onlara kendi fikirlerini belirtmelerine ve böylece bazen önemli olan görüşlerin meydana gelmesine engel olmuşlardır. Mercani'nin belirttiğine göre, bu talebeler arasında ciddi çalışma ve araştırmalar yapan öğrenciler de vardı. Ne yazık ki, bu tür âlimler öğrencilerinin fikir ve görüşlerini ciddiye almayıp, kendiîşleriyle meşgul olmuşlardır.

Dördüncü sebep olarak, İslam hakkında doğru düzgün bilgileri olmayan şeyhlerin görüşlerini takip etme olduğunu ifade etmektedir. Şeyhlerin söyledikleri her söze körü körüne inanan bu insanlar, onların tavsiye ettikleri her işi yapmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, diğer insanları da bu yola çağırmışlardır. Böylece kalanların da asıl marifetten uzak kalmalarına sebep oluyordular.

İlim ve eğitimin gelişmesinde engel olan beşinci sebep olarak da Mercani, âlimlerin maaşlarının düşük ve bu yüzden onların hayat şartlarının yeterli seviyede olmadığını belirtmektedir. Böyle bir sosyal statüye sahip olan birinin çıkıp da diğer insanları din ve marifet yoluna çağırması, beklenen sonuçları verememiştir. Çünkü böylece halk, “bu din adamının sözlerini dinleyip onun gibi fakir bir hayat geçirmek yerine gidip ticaretle uğraşman daha iyi” diyerek hakiki ilimden uzak kalmıştır.⁸⁰

---

⁷⁹ Burada Mercani'nin öğrencisi Şabkavi, bu din adamlarının neden Gazali'nin eserleriyle tanışmayı gereksiz gördükleri hakkında bilgi vermemiştir. Bu duruma ancak şöyle bir tahmin yapılabilir: bu din adamları felsefe ile ilgili görüşlere şüpheyle yaklaştıkları için Gazali'nin eserlerini de kabul etmemişlerdir.

⁸⁰ Bkz: Şabkavi, a.g.m., ss. 400-403.

IX. MERCANİ'YE GÖRE ÖĞRENCİNİN MİLLİ ŞUUR TERBİYESİNDE TARİH İLMİNİN ROLÜ

Dünya üzerinde insan toplulukları milletler halinde yaşamaktadırlar. Her millet kendi özelliklerini korumaya ve geliştirmeye gayret etmektedir. Milletlerin kendilerini geliştirme çabalarında etki eden faktörlerden birinin ise milliyetçilik şuuru olduğu söylenilebilir.

Milliyetçilik şuuru, bir devletin sağlam temellere oturmasında en önemli unsurlardan biridir. Bir devlet ne kadar gelişmiş olursa olsun, ne kadar güçlü olursa olsun eğer ortak bir kültüre sahip değilse parça parça demektir. Fakat bununla birlikte günümüzde Avrupa'da milliyetçilik dışında diğer unsurlar da insanları birleştirebilmektedir. Ama bu birleşmeler farklı esaslara dayandığı için, insanlarda ortak bir milli birlik ve beraberlik anlayışı oluşturmamaktadır. Dolayısıyla bu birleşmelerin etkinliği devleti bir bütün millet olarak korumaya yönlendirilmemiştir.

Mercani'ye göre ise, halkında milli şuur terbiyesine az önem veren bir devlet, sonuçta bir devlet olarak tüm gücünü kaybedebilmektedir.⁸¹ Bu yüzden devlet milli eğitime ayrı bir önem vererek, her bireyin hem kendisi hem de toplumu için değer yaratacak düzeyde yetişmesini sağlamalıdır. Bununla birlikte, bir ulusun geçmişi ile geleceği arasında köprü kurmak da eğitimin temel hedeflerinden biri olmalıdır.⁸² Çünkü dünü bilmeyen bugünü anlamaz ve onun yarına da ulaşması mümkün değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi, "Tarihini bilmeyen milletler, başka milletlerin avıdır".

Atatürk'ün bu görüşü, Mercani'nin milli şuur eğitimi görüşleri ile uyuşmaktadır. Mercani'ye göre de milli şuur ancak tarihi öğrenmekle oluşabilir.⁸³ Bu bilgileri Mercani, "Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar" adlı en meşhur eserlerinde dile getirmektedir. Bu esere ilave olarak yazılan "Mukaddime" adlı giriş kısmı ise şu fikirlere yer verilmektedir:

⁸¹ X. Gabeşi, "Mercani'nen Halkıbizni Tarih Belen Tanıştıırğa Tırışuı ve Milli Tarihibızga Nigez Saluı", **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıym Yayınları, Kazan, 2010, ss. 617-624.

⁸² Nurettin Fidan – Münire Erden, **Eğitim Bilimine Giriş**, Feryat Matbaacılık, Ankara, 1992, s. 3.

⁸³ Şihabuddin Mercani, **Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, C. I, çev. Ramil Adıgamov, Fen AN RT Yayınları, Kazan, 2005, s. 5.

“Tarih bilimi, milletlerin geçmişini, onların başka milletlerle olan savaşlarını öğrenmektedir. Bununla birlikte tarih, başka milletlerin etkisi altında kaybolup yok olan milletlerin tarihini ve bunun sebeplerini açıklamaya da yöneliktir. Aynı zamanda güçlü milletlerin tarihine ayrı bir yer vererek, onları örnek almaya sevkeder. Bu milletlerin iyi alışkanlıklarına ve onların büyük kahramanlarının iyi amellerini takip etmeye çağırır. Bu yüzden milletlerin geçmişi, hem âlimleri hem de cahilleri ilgilendirir.”⁸⁴

Oldukça eski bir tarihe sahip olan milletler, kendi tarihleriyle gurur duyacak ve sonraki kuşaklar da onlar gibi olmaya çalışacaktır. Başka bir deyişle, halklarda milli şuur anlayışı, tarihini ve geçmişte olup biten olayları inceleyerek doğmaktadır.

Mercani, geçmişte de Rus Devletinin egemenliği altında yaşayan halk olarak Tatar milletinin başka halklar arasında hem milli hem de dini açıdan kendi yerini bulması gerektiğine işaret etmiştir. Aynı zamanda bir milletin mensubu olmakla bir dinin mensubu olmak arasında büyük farkın olduğunu ve bu iki unsurun bir birine eşit olmadığını açıklamaya çalışmaktadır.

Onun bu görüşlerine kendisinden sonra onun yolunda devam eden öğrencileri de atıfta bulunmaktadır. Tatar okulları için çeşitli ders kitapları yayımlayan tanınmış Tatar milliyetçisi Ahmet Hadi Maksudi, Mercani’yi milleti hak sahibi bir şahıs olarak tanımlamaktadır. Maksudi hocası hakkında yazdığı makalelerinde onun milliyetçilik görüşlerine de yer vermektedir:

“Müslüman ve Tatar olmak ikisi de ayrı ayrı mana taşıyan terimlerdir. Onların ikisinin karıştırılması hiç de doğru değil. Bu kelimelerin ilki bizim hangi dine, diğeri ise hangi millete mensup olduğumuz hakkında söylemektedir. “Tatar” ismi bizim milli adımız ve bizim onunla gururlanmamız gerekmektedir.”⁸⁵

Mercani, Tatarların “Tatar” ve “Müslüman” kelimelerinin ikisini de eşit görmeleri konusunda “Mustefadü’l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar” adlı eserinde de belirtmektedir:

“Bazıları, Tatar olmayı eksiklik sayıp, o isimden nefret edip biz Tatar değil, Müslümanız diye çekişip mücadele ederler. Ey miskin! Senin Müslümandan başka bir ismin olduğunu din ve millet düşmanları bilmeselerdi, seni hiç tefrik ederler miydi? Tatar değilsen, Arap, Tacik, Çinli, Rus, Nemse de değilsen peki, sen kimsin?”⁸⁶

Kendi halkına böyle sert ifadelerle seslenen Mercani, o günlerde Tatarların içinde buldukları milli şuur eksikliğini, aynı eserinde şöyle anlatır:

“Kavmimizin tarihinin büyüklüğü yetiştirdiğimiz cihan âlimleri, büyük hekimler ve hükümdarlar gibi babalarımız, atalarımız, amcalarımız, halkımız tarafından bilinmeyerek

⁸⁴ Yusupov, a.g.e., s. 130.

⁸⁵ Maksudi, a.g.m., ss. 457-458.

⁸⁶ Şihabuddin Mercani, **Müstefadü’l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, çev. Mustafa Kalkan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 6.

büsbütün bilinmezlik örtüsü altında kalmış. Hatta kavmimizin ekseriyeti, ezelden beri Rus hâkimiyeti altında yaşıyoruz zannetmektedir. Bulgar ve Kazan tarihinden duyduklarını küçümseyerek ve mübalâğa ederek, O Han zamanındaki iş demekten başka bir şey bilmiyorlar ve bu sözün manasına bile sıhhatlice akıl erdiremiyorlar. Kendi kabilelerinden ne kadar şöhretli hükümdarlar gelip geçtiğinden haberleri yok.”⁸⁷

Yukarıda verilen bilgilere göre, Mercani'nin milli eğitimin ve öğretimin gerekliliğine ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Ona göre, milli eğitim, yetişmiş insan gücünün yaratılmasında, toplumun çağdaşlaşması ve modernleşmesinde son derece önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim alanında güçsüz olan bir milletin gelişimini tam olarak sağlayamayacağı açıktır. Bir ulusun diğer uluslararası hak ettiği yeri alması, bağımsız ve uygar toplum ölçülerinde yaşayabilmesi eğitimde elde ettiği başarıya bağlıdır.⁸⁸

Bu görüşü savunan Mercani, onun hayata geçebilmesinde bütün gücünü sarf etmiş ve dini eğitimle birlikte milli eğitimin gelişmesine de çok önem vermiştir. Bu yüzden Tatar halkı kısmi özgürlükle birlikte gerçek kimlik adına kavuşmasında Şihabuddin Mercani gibi milli uyanış hareketinin ilk liderlerine borçludur.

---

⁸⁷ Mercani, **Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, ss. 5-6.

⁸⁸ Mercani, **Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, ss. 7-8.

X. MERCANİ'NİN EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

A. MERCANİ'NİN “MERCANİYE MEDRESESİ”NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Mercani hem dini eğitim kurumlarında (“Mercaniye medresesi”) hem de devlet okullarında (Kazan Tatar Muallim Mektebi) dersler vermiştir. Bu eğitim kurumlarının her ikisinin de amacı, din ve ilim adına hizmet edecek kendi alanlarının uzmanlarını yetiştirmek olduğu için Mercani, onlar arasında dini ya da devlet okulları diye ayırım yapmadan, ikisine de aynı önemi vermiştir.

Bununla birlikte, hem medresede müderrislik hem de devlet okulunda öğretmenlik yaptığı süreç içinde, eğitim-öğretim faaliyetlerini bu alanda olan reformcu görüşlerine göre uygulamaya çalışmıştır. Bu ise Mercani'nin hem bölgenin eğitim-öğretim tarihine büyük katkıda bulunmasını hem de öğrencilerinde ilme olan sevginin oluşmasını sağlamıştır.

1. Mercani'nin İlk Öğrencileri

Orta Asya'nın meşhur eğitim merkezlerinde ilim tahsil edip memleketine geri döndükten sonra Mercani, ilk derslerine dini eğitim kurumunda (medresede) başlamıştır. Mercani'nin çalıştığı ilk medresede de Kazan'ın “Birinci Mescidi”nin medresesiydi. Mercani burada ders vermeye başlayınca onun şöhreti yayılmış ve kısa zamanda pek çok öğrenciyi etrafında toplamıştır.⁸⁹ O günlerdeki öğrencileri hakkında Mercani kendisi de bu konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“..Medresede ders vermeye başladığım ilk dönemlerde öğrencilerimin sayısı şöyleydi: Kazan'ın meşhur müderrise Molla Baymurat'ın vefatından sonra gelenler - yirmi beş, medresenin eski müderrisi Molla Said bin Hamid'den kalanlar – yirmi üç, yeniden gelenler ise – on yediydi.”⁹⁰

Öğretmenliğe başladığı ilk dönemlerde Mercani, medresedeki eğitim-öğretim faaliyetlerine ayrı bir önem verirmiş. Çoğu vaktini de orada geçirirmiş. Özellikle, ilk eşinin vefatından sonra kendisini tamamen ilim hayatına vermiştir. Bununla birlikte Kazan'ın Dördüncü Mescidinin imamı Habibullah bin Rahmankolıy vefatından sonra, onun çok

⁸⁹ Mehmet Görmez, “Şihabuddin Mercani”, **İdil-Ural Türk Aydınları Sempozyumu**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, Nisan 2000, s. 8.

⁹⁰ Şehir Şeref, “Mercani'nin Tercüme-i Hali”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, s. 93.

sayıda öğrencisi Mercani'nin ders verdiği medreseye taşınmışlardır. Böylece Mercani'nin öğrencilerinin sayısı ve medresenin bölgedeki statüsü giderek daha da artmıştır.

Mercani bu medresede çalıştığı kısa bir zaman içinde, ilmi seven ve özgür düşünce tarzına sahip olan şahıslar yetiştirmiştir. Bu şahıslar arasında en meşhurları şunlardır: Hüseyin bin Feyizhanov, Gayaz Mahmut, Hacıp bin Baymurat, Molla İmran bin Said el-Bağışy, meşhur Kemal Kariy, Kazan imamlarından Molla Ahmet bin Vafa ve Hoca Ahmet Mozaffariy.⁹¹

2. “Mercaniye Medresesi”nin Tarihçesi

Mercani'nin eğitim – öğretime başladığı ilk medrese binası, zamanla çok eskimiş ve artık çok sayıda öğrenci kabul edemeyecek hale gelmiştir. Yeni medrese binasına ihtiyaç doğmaya başlamıştır. Bu çerçevede mahalle halkı ve zenginlerden para toplanmış ve yeni medrese inşa edilmiştir.⁹²

1881 yılında açılan “Mercaniye medresesi”nin, dönemin diğer medreselerine göre daha iyi ve nitelikli eğitim verdiği söylenmektedir. Bununla birlikte bu medresenin diğer bir özelliği, onun hiç kimseye bağlı olmayan müstakil bir eğitim kurumu olmasıdır. O dönemlerde medreseler genellikle o bölgenin zengin ve etkin kişileri tarafından yapılırdı. Bu kişiler de medresenin inşasından başlayarak, onun tüm giderlerini de karşılardı. Bu yüzden onlar, medreselerin eğitim-öğretim işlerine de müdahil olurlar ve ders programlarına varıncaya kadar müdahale etme hakkını hissederlerdi.⁹³ Bu açıdan Mercani'nin oluşturmuş olduğu bu medrese diğer medreselerden farklı ve müstakil ve özerk bir kurum olarak hizmet vermeye başlamıştır.⁹⁴

Bu medresenin başka bir özelliği, dini eğitim-öğretim kurumlarında ilk defa mütevelli heyetinin oluşumudur. Bundan sonra medresenin iç işlerinde kararlar sadece bir kişiye değil, mütevelli kararına bağlı olarak yapılmıştır.

Mercani sekiz sene boyunca bu medresede öğretmenlik yaptığı sürece pek çok olaylarla karşılaşmıştır. Özellikle 1885 yılında çıkan yangın sonucunda medrese binası büyük kayıplara uğramış ve ders verme işleri durdurulmuştur. Bu yangın sonucunda

⁹¹ Mansur Hasanov, “Olug Galim, Megrifetçe”, **Megarif Dergisi**, S. 3, Kazan, 1998, s. 4.

⁹² G. Gomeri, “Mercani Hezretenin Deresleri”, a.g.e., ss. 522-524.

⁹³ Bkz: Yusupov, a.g.e., ss. 52-61.

⁹⁴ M. Tünteri, “Mercani Hezretleri Hakkında Hatirelerim”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıtık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 537-540.

medrese kütüphanesinde mevcut tüm eserler yanmıştır.⁹⁵ Ama bu olay medresenin eğitim – öğretim hayatının devam edilmesinde engel olmamıştır. Çünkü din adına hizmette bulunan insanlar halk tarafından hep destekte bulunmuşlardır. Bu sefer de yangın sonucunda çok zarar gören medresenin yeniden eğitim-öğretime başlamasını isteyen halk yardıma koşmuştur. Özellikle o dönemin zengin adamlarından biri Rahmatullin’in sağladığı maddi gelirle medresenin tekrar inşasına başlanmıştır. İnşaat kısa sürede tamamlanmış ve eğitim – öğretime kaldığı yerden devam edilmiştir.

1889’da Mercani’nin vefatından sonra, belki de onun yerini alabilecek birinin olmadığından dolayı, medrese eğitim hizmetlerine son vermiştir. Mercani, kendisinden sonra onun işlerine oğlu Burhaneddin’in devam edeceğini ümit etmiştir. Bu yüzden de Burhaneddin’e iyi bir eğitim verme ve öğretmenlik hayatına hazırlama derdinde olmuştur. Ama Burhaneddin hastalığından dolayı çok genç yaşlarda, daha Mercani hayattayken, vefat etmiştir.⁹⁶ Mercani’den sonra neden onun çalıştığı medresede başka hocaların ya da öğrencilerinin ders vermediği ise bizce malum değildir. Medresesinin kalıntıları günümüze ulaşamamış, ancak mevcut temellerin üzerine Kazan İslam Koleji kurulmuştur.

3. “Mercaniye Medresesi”nin İç Düzeni

“Mercaniye medresesi” öğrencilerine, eğitim sürecinde gerekli olan tüm şartları sağlamaya çalışmıştır. İlk önce öğrenciler için okul gereçlerinden masa ve yazı tahtası gibi kolaylıkları sunmuştur. Bölgenin diğer medreselerinde ise böyle okul gereçleri mevcut olmamıştır.

“Mercaniye medresesi”nin sadece iç düzen açısından değil, aynı zamanda mimari yapısı konusunda da diğer medreselerden farklıydı. Kazan bölgesindeki diğer medreseler bir katlı ve birkaç odadan oluşan bina şeklinde idi. “Mercaniye medresesi” ise daha büyük ve iki katlı olarak yapılmıştır. Bu medresenin içinde ortadan koridor geçmekte ve iki tarafta ders odaları bulunmaktaydı. Bununla birlikte büyük bir kütüphanesi olduğu da ifade edilmektedir. Böylece medresede eğitim gören herkes için gereken şartlar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden öğrenciler kendileri de artık çoğu vakitlerini burada geçirmeye başlamışlardır.⁹⁷

⁹⁵ Yusupov, a.g.e., s. 56.

⁹⁶ Şeref, “Medresesi Hem Berençe Deresleri”, s. 93.

⁹⁷ Bkz: Şeref, “Medresedege Tertipler Hem Deres Programları”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 107-110.

4. “Mercaniye Medresesi”nin Ders Programları

“Mercaniye medresesi”nin eğitim-öğretim sürecini nitelikli yapan şey, onun hayat şartlarında daha gerekli olabilecek dersler üzerinde durmasına doğrudan bağlıdır.⁹⁸ Mercani’nin yaşadığı o dönemlerde medreselerin ders programları genelde Orta Asya medreselerinde uygulanan programlara çok benzerdi. Medreselerde eğitim-öğretim gören öğrenciler de artık bu Orta Asya medreselerinin ders programına alışmışlardı. Bu yüzden Mercani medresesindeki ders programı da bu yöneliş doğrultusunda hareket etme durumunda kalmıştır.

Mercani’nin ders programında yazılmış olan dersler ve kullandığı kitapların listesi ise aşağıdaki tabloda verilmektedir. Bu bilgiler, Şeref’in yazmış olduğu “Mercani’nin Tercüme-i Hali” adlı eserinden aktarılmaktadır.⁹⁹

Ders Adı	Derste Kullanılan Ders Kitabının Adı	Ders Saati
Nahiv	Kafiye	2
Sarf	Şerh-i Molla Cami	2
Belagat	Telhis	1
	Muhtesarı’l-Vikaye	1
Mantık	Şemsiye	2
	Şerh-i Tehzibü’l-Mantık	2
	Selam’l-ulüm	2
Hikmetü’l-Kadime	Hikmetü’l-ayn	1
Kelam	Tehzibü’l-Kelam	2
Akide	Şerhi-Akaidü’n-Nesefi	2
	Molla Celal	1
Usul-i Fıkıh	Tevzih	2
Fıkıh	Şerhü’l-Vikaye	1
	Hidaye	1
	Şerh-i Feraiz	1
Ahlak	Tarikatü’l-Muhammediye	1
Hadis	Mişkätü’l-Mesabih	1

Tablo 2. Mercani’nin “Mercaniye Medresesi”nde Uyguladığı İlk Ders Programı.

⁹⁸ S. Alişev, “Tatarskaya Peçat o Şigabuddine i Ego Vremeni”, **Mardjani: Uçeny, Mislitel, Prosvetitel: Makaleler Derlemesi**, ed. Yahya Abdullin ve diğerleri, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 1990, ss. 35-36.

⁹⁹ Şeref, “Mercani’nin Tercüme-i Hali”, ss. 111-112.

Ders Adı	Derste Kullanılan Ders Kitabının Adı	Ders Saati
Nahiv	Kafiye	2
Sarf	Şerh-i Molla Cami	1
Belagat	Muhtesaru'l-Vikaye	1
Mantık	Şemsiye	2
	Tehzibü'l-Mantık	1
	Selamu'l-ulüm	2
Kelam	Tehzibü'l-Kelam	1
Akide	Şerh-i Akaidü'n-Nesefi	3
	Akaid Haşiya	2
	Molla Celal	2
Usul-i Fıkıh	Tavzih	3
Fıkıh	Şerh-i Vikaye	1
	Hidaye	1
	Şerh-i Feraiz	1

Tablo 3. Mercani'nin "Mercaniye Medresesi"nde Uyguladığı İkinci Ders Programı.

Bu ders programlarının birincisi Mercani'nin ilk, ikincisi ise daha sonra kullandığı programlardır. Bunlar dışında Mercani'nin kullandığı daha iki tane ders programının bulunduğu ifade edilmektedir. Fakat onlar hakkında hiçbir yerde bilgi verilmemektedir.

Mercani'nin "Mercaniye medresesi"nde verdiği bu ders adları, Orta Asya'nın eğitim-öğretim merkezi Buhara medreselerinin ders programında da geçmektedir. XIX. yüzyıl başlarında Buhara medreselerinde okutulan başlıca ders ve o derslerde kullanılan bazı kitap adları da şunlardır:

Din ve Hukuk Dersleri	Dil ve Edebiyat Dersleri	Felsefe Dersleri
İlmihal	Arap Edebiyatı	Felsefe
Tefsir	Fars Edebiyatı	Mantık (Şemsiye, Tehzib)
Hadis	Sarf (Şerh-i Molla)	
Kelam (Akaid-i Nesefi)	Nahiv (Kafiye)	
Fıkıh	Belagat (Muhtesaru'l-Vikaye)	

Tablo 4. XIX. Yüzyıl Başlarında Buhara Medreselerinin Ders Programı.¹⁰⁰

“Mercaniye medresesi”nin ders programını daha XI. yüzyıl sonlarında kurulmuş olan Bağdat’ın meşhur Nizamiye medreselerinin derslerine oranla kıyaslama yapmamız gerekirse, orada okutulan başlıca dersler de şunlardır:

Din ve Hukuk Dersleri	Dil ve Edebiyat Dersleri	Felsefe Dersleri	Müsbet Bilim Dersleri
Kur’an okuma	Arap Edebiyatı	Felsefe	Tıp
Tefsir	Fars Edebiyatı	Mantık	Cerrahi
Hadis	Nahiv		Riyaziye
Fıkıh	Sarf		Hesap
Kelam	Hitabet		Hendese
	Şiir		Müsellesat
	Cerh ve Tadii		Nucüm
	Tarih		Heyet
	Edep		Tabiiyat

Tablo 5. Bağdat Nizamiye Medreselerinin Dersleri.¹⁰¹

Buradan anlaşılır, “Mercaniye” ve Buhara medreselerinde verilen dersler, müsbet bilim dersleri dışında, Bağdat Nizamiye medreselerinin dersleriyle hemen hemen aynıdır.¹⁰² Demek ki, hem Orta Asya’nın meşhur dini eğitim-öğretim kurumları hem de Kazan’ın “Mercaniye medresesi” Nizamiye medreselerinin ders programı doğrultusunda uygulanmıştır.

Bununla birlikte Mercani’nin, ders programında yazılmamış olan bazı dersleri okuttuğu da ifade edilmektedir. Bu dersler, İslam Tarihi, Arap ve Fars Edebiyatı, Tatar Tarihi olmak üzere, daha çok dünyevi konulara dair bilgi vermeye yöneliktir. Bu dersler dışında Mercani’nin ders programında geçen, fakat derste kullanılan kitap olarak gösterilmeyen bazı eserlerden istifade edildiği de belirtilmektedir. Bunlar arasında Tefsir’den “Tefsirü’l- Medarik”, “Tefsirü’l-Keşşaf”, “Tefsirü’s-Sa’lebi” ve Hadis’ten “Sahihü’l-Buhari” gibi eserler bulunmaktadır.¹⁰³

¹⁰⁰ Seyfettin Erşahin, **Türkistan’da İslam ve Müslümanlar**, İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981, ss. 77-78.

¹⁰¹ Akyüz, a.g.e., s. 40.

¹⁰² Erşahin’in verdiği bilgilere göre, Buhara medreselerinin müfredatında din bilimleriyle birlikte müsbet bilimlere de yer verilmiştir. Ancak Erşahin o bilimlerin adları hakkında bilgi vermemektedir; Bkz: Erşahin, a.g.e., s. 78.

¹⁰³ Şeref, “Boharadan Kaytui ve Yul Hatirelere”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 86-87.

Mercani'nin bize malum olan ders programı ve okuttuğu derslerinin bazılarının bu programlarda gösterilip gösterilmediği ile ilgili eleştiriler de yapılmıştır.¹⁰⁴ Bu eleştiriler, Mercani'nin öğrencileri ve onlardan sonraki kuşaklara aittir. Bu eleştirilerde en çok sorgulanan nokta, usul-i kadim medreseleri eleştiren biri olarak Mercani'nin neden kendisinin de medresesinde bu usulü uyguladığı ile ilgilidir. Derslerin seneden seneye değişmesi gerekiyorsa bile burada getirilen ders programlarında bunun gözükmemesi de ilgi çeken noktalardan biridir. Bununla birlikte birinci ders programı ile ikincisi arasında olan büyük fark da göze çarpmaktadır. Mesela, birinci ders programında Hadis, Ahlak, Hikmetü'l Kadime gibi dersler varsa, ikincisinde ise onlara hiç yer verilmemiştir. Demek ki Mercani, kendi medresesinde yapmış olduğu öğretmenlik sürecinin daha sonraki dönemlerde, bu dersleri ders programından çıkartıp, onlar yerine Mantık, Kelam gibi derslere daha çok önem vermeye başlamıştır.

Bununla birlikte açıklanması gereken daha bir husus vardır. Neden dini eğitim-öğretim kurumlarından sayılan bu medresede programında Tefsir, Hadis, Siyer, İslam Tarihi, Arap Edebiyatı gibi derslere yer verilmemiştir? Bu sorunun cevabı ancak Mercani'nin öğrencilerinin söylediklerinden bulunabilir. Mercani'yi iyi tanıyan çağdaşları ve öğrencilerinin hocaları hakkında yazan yazmalarını inceleyerek aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

1. Mercani'nin yaşadığı dönemde bölgedeki medreseler arasında dini konular üzerine tartışma şeklinde geçen yarışmalar geleneği vardı. “Mercaniye medresesi” öğrencileri de bu tartışmalara katılmaktaydı. Bu tartışmalardaki konular, Mantık ve Kelam ağırlıklı olduğu için, Mercani de bu derslere daha çok önem vermek zorundaydı.

Mercani'nin öğrencileri de bu yarışmalarda çok başarılı çıkıyorlardı. Bununla birlikte bu yarışmalar onların çok hoşuna da gidiyordu. O dönemin talebelerinin fikrine göre, Mantık – tüm ilimlerin anahtarıydı. Mantığı iyi bilen biri diğer ilimleri de kolayca çözebilecekti.¹⁰⁵

Mercani, bu tartışmaların öğrencilerin eğitim sürecine olumlu katkı sağlayacağını göz önünde bulundurarak, bu geleneği olduğu gibi kabul görmüştür.

---

¹⁰⁴ Şeref Şeher bu malumatları bir araya toplayıp onların sunumunu (“Mercani'nin Terceme-i Hale”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010) hazırlamıştır. Bu çalışmada da o sunumdan belli oranda istifade edilmiştir.

¹⁰⁵ Şeref, “Medresedege Tertipler Hem Deres Programları”, ss. 113-114.

2. Mercani çoğu vaktini tarihi ve ilmi eserler yazarak geçirdiği için medrese işlerine o kadar zaman ayıramıyordu. Bu yüzden ders programı oluşturma, kitaplar hazırlama gibi işleri, medrese işleri ile ilgilenen görevlilere ve yardımcılara bırakıyordu.

Mercani hiçbir zaman öğrencilerine filan dersten filan kitabı okuyacaksınız diye tavsiyelerde bulunmamıştır. Çünkü öğrencileri zorla okumaya sevk etmeyi doğru saymazdı. Öğrencileri onun yanına gelip, belli bir konuda ya da dersle ilgili soruları olduğu zaman çok sevinerek onları yanıtlamaya çalışırdı.

3. Bununla birlikte, Mercani'nin dönemin şartlarından dolayı bazı koşullara da uyması gerekiyordu. Çünkü devlet, dini eğitim kurumlarını ve burada okutulan ders programlarının içeriğini her zaman kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu yüzden hocaların kendi kendilerine ders programı ile ilgili değişimler yapmaları uygun görülmemiştir. Bu yüzden Mercani derslerini formalite için ders programına uyarak düzenlerdi ve boş zamanlarda programda gözükmeyen dersleri de vermiştir. Bu dersler Perşembe ve Cuma günlerinde ya da ders dışında başka bir zamanda okutulduğu için cetvelde gözükmemekteydi. Bu dersler seçmeli derslerden olup, onlara katılmak zorunlu sayılmamaktaydı.

Sonuç olarak, Mercani'nin medrese eğitim programı ile ilgili şikâyetle bulunarak şu sözleri söylediği ifade edilmektedir: “Kazan medreselerinde eskiden uygulanan sisteme benzeme derdinde olanlar medreseyi yok ettiler. Medrese eğitim sistemi ile ilgili tüm planlarım bozuldu. Hiçbir şeye değer olmayan şeylerle uğraşanlar, bizim medrese işlerine karışıp vakitlerini boşa sarf ediyorlar. İslam Tarihi, Tatar Tarihi, Arap ve Fars Edebiyatı gibi derslere ise hiç önem vermiyorlar.”¹⁰⁶ Böylece medresede uygulanan ders programından razı olmadığını açıkça beyan etmiştir. Fakat yine de o dönemin talep ettiği kurallara uyarak, aynı dersleri okutmak zorunda kalmıştır.

5. “Mercaniye Medresesi” Örneğinde Usul-i Cedit Medreselerin Çoğalması

Mercani'nin, medresesinde dersleri kendi eğitim programına göre vermiş olduğu ifade edilmektedir. Fakat dönemin siyasi durumu sebebiyle bu programı resmiyete geçirememiş ve doküman haline de getirememiştir. Mercani'den sonra onun vermiş olduğu bu kayıt dışı dersler, öğrencileri tarafından yeni bir ders programı olarak düzenlenmiş ve

---

¹⁰⁶ Şeref, “Medresedege Tertipler Hem Deres Programları”, s. 115.

hayata geçirilmiştir. Bu yeni eğitim programını uygulayan kurumlara ise usul-i cedit medreseleri adı verilmiştir.

Usul-i cedit medreselerinden biri olan “İj-Bubi medresesi”nin ders programlarına bakıldığında, bu medreselerde hem dini hem de dünyevi bilimlere yer verildiğini görülmektedir.¹⁰⁷

Ders isimleri	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf	7.sınıf	8.sınıf
Lisan-ı Türki ve Edebiyatı	2	2	2	2	2	2	2	1
Lisan-ı Arabi ve Edebiyatı	4	4	4	3	2	2	2	2
Tarih-i İslâm	2	2	2	2				
Tarih-i Umûmî ve Felsefe-i Tarihiyye					2	2	2	2
Hesab ve Hesab-ı Nazari	3	3	3	2				
Hendese				2	2	1		
Akaid			1	1	1	1		
Coğrafya ve Coğrafya-i Umrani	2	2	2	1	1			
Fıkıh			1	1	2	2		
Usûl-i Fıkıh					2	2		
Tarih-i Tabii					1	1	1	
Resim ve Hüsn-i Hat	2	2	1	1	1			
Rusça	12	12	12	12	12	3	3	2
İlm-i Eşya	2	2	2					
Ahlak				1		1	1	
Cebir ve Müsellesat					2	2	1	1
Hikmet ve Kimya							4	4
Kelam-ı Şerif	1	1						
İlm-i Servet							1	1
İlm-i Heyet								1
Siyer'ün Nebi						1		
Usûl-ı Talim								1
Feraiz								1
Buhgalteriya, Rus dilinde (muhasabe)						1	1	1

¹⁰⁷ Bkz: Abdullah Bubi, “Bez Osnovatelnih Znaniy i Prosvecheniya Nevozmojno Uznat Bolezni Natsii i Po Nastoyachemu Reshit İh”, **Gasırlar Avazı**, S. 3, 2001.

Almanca (seçmeli)						1	1	1
Fransızca (seçmeli)						1	1	1
Hıfz-ı Sıhhat								1
Mantık						1		
Tefsir							2	2
Hadis ve Usul-i Hadis							2	2
Haftada her sınıfta okutulan derslerin toplam saati	30	30	30	28	30	24	24	24

Tablo 6. “İj Bubi medresesi”nin ders programı.

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında Rusya sınırları içerisinde meşhur medreselerden “Muhammediye Medresesi”nin de ders programlarını gözden geçirirsek benzer bir durum görülmektedir.

“Muhammediye medresesi” 1882 yılında ünlü bilgin, Ruhani Meclis başkanı Alimcan Barudi’nin babası Muhammedcan Aliyev tarafından açılmıştır. Önce usul-i kadim anlayışına göre eğitim veren medrese, Alimcan Barudi’nin okul müdürü olarak atanmasından sonra, 1894 yılında usul-i cedid eğitim sistemine geçmiştir.¹⁰⁸ Bu medresede eğitim dört seviyededir: Bunlar İptidaiye, Rüşdiye, İdadiye ve Aliye sınıfları olarak gerçekleştirilmiştir. İptidaiye - 4 sene– Rüşdiye – 4, İdadiye – 3, Aliye – 1sene. Toplam olarak ders programı 12 sene sürmüştür. Ama 1913/14 eğitim yılında sistemde birçok değişiklikler gerçekleşmiştir. Sonuç olarak eğitim süresi 14 seneye çıkarılmıştır: İptidaiye – 5, Rüşdiye – 6, Aliye – 3 yıl ve esas programa girmeyen bir sene hazırlık kursuna ayrılmıştır.¹⁰⁹

“Muhammediye medresesi”nde okutulan dersler, yukarıda getirilen “İj Bubi medresesi”nin ders programıyla hemen hemen aynıdır. M. Aliyev’in yapmış olduğu hesaplara göre bu medreselerde okutulan derslerin saatleri şu şekilde olmuştur: İptidaiye bölümünde derslerin 39 saati dini derslere, 111 saati ise dünyevi bilimlere ayrılmıştır. Rüşdiye bölümünde 43 saat din derslerine, 131 saat dünyevi bilimlere verilmiştir.¹¹⁰ Aliye kısmında ise 52 saat dini ve 20 saat dünyevi bilimlere ayrılmıştır.¹¹¹ Bu dersler arasında

¹⁰⁸ “Rızaeddin Fahreddin, *Nesel-İrugıbz Ve Kısaça Tarihibiz*, haz. Enver Heyri, Ruhi Megrifet Akademiyesi, Kazan, 2008, s. 77.

¹⁰⁹ Fahreddin, a.g.e., s. 79.

¹¹⁰ M. Galejev, “Şihabuddin Mercani”, *Kazan Utları Dergisi*, Kazan, 1983, S. 11, s. 160.

¹¹¹ “Fahreddinov, R.G., *İstoriya Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 1995, s. 80.

dünyevi derslerden Tarih ve Coğrafya, dini derslerden ise Hadis ve Kur'an dersleri en önemlilerinden sayılmaktaydı.

Bu medreseler hakkında Tamurbek Davletşin şöyle bilgi vermektedir:

*"...200 yıl boyunca devamlı surette takibata uğrayan, sefaletin son derecesini bulan, zulüm ve baskılara karşı mücadeleden yorulan halk, yeni usul-i cedit medreselerde geleceğin ümit ışığını görmüş, manen canlanmıştı. Medreseler öğrencilere ezberleme şeklinde olsa bile, birçok ilmî-felsefî anlamlar veriyor, büyük bilginlerden benimsedikleri derin fikirlerle bilgilerinin arttırıyorlardı. Neticede dil zenginleşiyor, öğrencilerin mantıklı düşünme kabiliyeti keskinleşiyor, tartışma sanatı oluşuyordu. Medrese mezunları bir yandan din adamları ve dinî karma okul öğretmenleri arasına katılarak, bu meslek sâhiplerinin ihtisas seviyesini yükseltiyor, öte yandan da kendi genel öğrenim temeli üzerinde sık sık bilimin ayrı ayrı dallarında yeteneklerini geliştirerek, Tatar milli aydınlarının saflarını dolduruyorlardı: Onlar bilgin, yazar, şair gazeteci, toplum adamı haline geliyorlardı."*¹¹²

Görüldüğü gibi Bubi ve ona benzer yeni usullü medreselerde dini ve dünyevi dersler birlikte okutulmuş ve bununla büyük başarılar elde edilmiştir. Geleceğin bilim adamları, tarihçileri, dilcileri bu medreselerde yetişmişlerdir.

Usul-i cedit medreseleri, çağdaş ilimlerle ve İslam kültürü arasında köprü oluşturmak için, İslami ilimlerin sistemine çağdaş İslam ilimleri yerleştirmek için çok büyük çabalar sarf etmiştir. Elbette buna yönelik yaklaşımlar, Tatar aydınları arasında çok büyük münakaşalar yaratmıştır. Çünkü farklı iki kültür anlayışının birlikte ele alınıp değerlendirilmesi söz konusu idi. Eski metot taraftarları olan kadimciler ceditçilere oldukça katı bir şekilde karşı çıkıyorlardı. Çünkü onlar ceditçilikte Müslüman kültürüne ve anlayışına yönelen bir tehlike görüyorlardı.

---

¹¹² Davletşin, a.g.e., s. 34.

B. MERCANİ’NİN KAZAN TATAR MUALLİM MEKTEBİNDE OKUTTUĞU DİN DERSLERİ

XIX. yüzyılda Kazan bölgesinde ekonomik ve siyasi alanda yaşanan gelişmeler, bu bölge halkının eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesine de sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemde kendi işini iyi bilen meslek sahiplerine ihtiyaç artmaya başlamıştır. Bu meslekler arasında en çok önem verilenleri ise doktor, hukukçu ve öğretmenler olmuştur.

Bu amaçla 1876 yılında Kazan’da Rusçayı da iyi bilen muallimler hazırlayan yeni eğitim-öğretim kurumu açılmıştır. Tatar Muallim Mektebi adını alan bu eğitim kurumu, ilk orta dereceli devlet okullarından biri olmuştur. Adından da anlaşıldığı üzere, bu mektepte sadece Tatar olan öğrenciler eğitim göreceklerdi. Mektebin asıl hedefi ise, Tatar okulları için Rus dilini de iyi bilen ilkökul öğretmenleri yetiştirmektir.¹¹³ 4 yıllık eğitim-öğretim vermeyi hedefleyen bu mektebe 16 yaşına gelen öğrenciler girebilmekteydi. Bu öğrencilerin eğitim göreceği dersler ise Rus Dili ve Edebiyatı, Akide, Tatar Dili, Matematik, Coğrafya, Tarih, Resim, Eğitim ve El Sanatları gibi dersleri içermekteydi.¹¹⁴ Birinci sınıfta – Rus dili, Matematik ve Akide, ikinci sınıfta – Tarih ve Coğrafya, üçüncü sınıfta – Eğitim ve Eğitim Bilimleri (Pedagoji), dördüncü sınıfta – Resim ve Çizim gibi derslere daha çok önem verilmekteydi.¹¹⁵

Kendi döneminin en kaliteli Tatar okullarından biri sayılan bu mektebe Akide dersleri öğretmeni olarak Şihabuddin Mercani’yi davet etmişlerdir. Mercani’ye bu daveti Kazan Tatar Muallim Mektebinin müdürü ve aynı zamanda onun yakın arkadaşı Radlov yapmıştır. Bunun için Radlov, o zamanki Kazan Maarif Müdürü Şestakov’a Kazan Tatar Muallim Mektebinde Akide dersi öğretmeni olarak Şihabuddin Mercani’nin belirlenmesine dair rica mektubu yazmıştır.¹¹⁶ Sonra Şestakov bu teklifi kabul etmiş ve Mercani’nin

---

¹¹³ R. Salihov – R. Hayrutinov, **Respublika Tatarstan: Pamyatniki İstorii i Kulturu Tatarskogo Naroda**, AN RT Yayınları, Kazan, 1994, s. 127.

¹¹⁴ Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi, **Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola**, ds. 142, df. 1, y.1.

¹¹⁵ N. S. Goritskaya– N. A. Şarangina, **Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola (1876-1917gg.)**, Sbornik Dokumentov i Materialov, Gasır, Kazan, 2005, s. 5.

¹¹⁶ Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi, **Kazan Bölgesi Eğitim Kurumları Mütevellisi**, 1 Mart 1876, ds. 92, df. 12513, y. 5. Bu belgenin fotokopisi Ekler bölümünde (Ek-1) verilmiştir. Bu belge ile birlikte Ekler bölümünde (Ek-1) Mercani’ye bu mektepte düzenlenen öğretmenler toplantısına davet mektubu, hac seferine giderken yazılan dilekçe ve onun öğretmenlik görevinden alınmasına dair yazılan dilekçenin fotokopisine de yer verilmiştir.

Kazan Tatar Muallim Mektebine Akide dersi öğretmeni olarak tayin edilmesine izin vermiştir.

Elbette, Mercani'nin bir okula öğretmen olarak tayin edilmesi çok önemli bir olay gibi algılanmayabilir. Fakat şurası da bir gerçektir ki, Mercani'nin yaşadığı o dönemde Kazan bölgesi devlet eğitim kurumlarının hiçbirinde dini dersler okutulmamıştır. Özellikle İslam dini ile ilgili derslere hiç yer verilmemiştir. Bu durumun öneminin farkında olan Mercani, derslerinde elinden geldiği kadar faydalı bilgiler vermeye çalışmıştır. Aynı zamanda medresedeki derslerine de devam etmiştir.

Şihabuddin Mercani Kazan Tatar Muallim Mektebinde 1 Temmuz 1876'dan itibaren 1 Temmuz 1884'te kadar dokuz yıl boyunca dersler vermiştir. Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivinde Kazan Tatar Muallim Mektebinin 1877-1878. eğitim yılı için kabul gördüğü ders programı verilmiştir.¹¹⁷ Burada verilen bilgilere göre Mercani, bu okulda haftada her gün toplam dokuz saat ders okutmuştur.¹¹⁸

13 Eylül 1876 tarihinde Kazan Tatar Muallim Mektebinin açılış töreninde Mercani'nin konuşma yapması ve bu mektepte din dersleri okutması imamlar ve halk arasında eleştirilmiştir.¹¹⁹ Mercani'nin bu devlet okulunda çalışması ve üstelik orada din dersleri vermesini halk, kendisini Rus misyonerlerine sattı diye algılamışlardır.¹²⁰

Halkın böyle bir tepkide bulunması tabii bir olaydır. Çünkü Mercani'nin yaşadığı o dönem, Tatar toplumunda milli şuurlu bilincinin uyandığı ve din bilimleri de dâhil her alanda gelişmelerin yaşandığı bir dönemdi. Bu dönemde Çarlık Rusya'sına bağlı olarak hayatını sürdüren diğer vilayetler gibi Kazan Bölgesinde de Rus Misyoner mektepleri vardı. Onların iç işleri de Rus Devleti tarafından yönlendirilmekteydi. Böylece maarif nazırlığı, eziyet çeken milletlerin aydınlanma ve terbiye işini kendi eline alıp Çarlık Rusya'sının yönettiği Ruslaştırma siyasetini uygulamaktaydı. Bu yüzden halk yeni açılan eğitim kurumlarına muhalif bulunuyordu. Bu eğitim kurumları listesinde Kazan Tatar Muallim Mektebi de vardı.

---

¹¹⁷ Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivinde Kazan Tatar Muallim Mektebi belgeleri, 1893 yılından itibaren saklanmıştır. 1893 yılına kadar olan belgelerin çoğunluğu ise 1902 ve 1914. yıllarda çıkan yangın sonucunda kaybedilmiştir. Bu belgeler arasında Mercani'nin çalıştığı 1876-1884 yıllara denk gelen malumatlar da vardır.

¹¹⁸ Rahimov, a.g.m., s. 131.

¹¹⁹ Görmez, a.g.m., s. 10.

¹²⁰ Rahimov, a.g.m., s. 131.

Zamanla halk, bu görüşün yanlış olduğunu anlamaya ve çocuklarının artık bu eğitim kurumunda okumalarını istemeye başlamıştır. Çünkü zamanla bu eğitim kurumu, dönemin en meşhur ve kaliteli Tatar devlet okullarından birine dönüşmüştür. Çünkü bu mektebin açılışına büyük katkı sağlayan Radloff, burada okutulan derslere, onların içeriğine ve öğretmenlerin kendi alanlarının uzmanı olmasına çok önem vermiştir. İlk yıllarda buraya alınan talebeler çocuklardan değil de yetişmiş imamlardan ibaretti ve mektebe alınırken dini konulardan sınava tabi tutuluyordu.

Kazan Tatar Muallim Mektebinin öğretmenler kadrosunun kaliteli olmasıyla sadece Radloff değil, Milli Eğitim Kurumları Genel Müdürlüğü de ilgilenmiştir. O dönemin Kazan bölgesi Milli Eğitim Kurumları Genel Müdürlüğünün Kazan Maarif Müdürüne yazdığı mektubunda da bu durum dile getirilmiştir: “Böyle öğretmenleri nerede bulabiliriz? Bize Müslüman toplumunun güvenini kazanabilecek öğretmenler lazım.”¹²¹ Buradan anlaşılan, Genel Müdürlük de, burada ders veren öğretmenlerin hem halkın hem de öğrencilerin güvenini kazanabilecek birileri olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Dini dersler öğretmeni görevine de, Şihabuddin Mercani gibi öğrencilerle kolayca iletişim kurmayı bilen ve onlara iltifat edip sıcak davranan hoca lazımdı. Bu yüzden Radloff bu görevin Mercani’ye verilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Mercani’nin kendisine de bu okulda saygıyla davranmışlardır.

Özellikle Mercani’nin aynı zamanda hem dini eğitim kurumunda hem devlet okulda dersler vermesi bazı öğrencilerinin dikkatini çekmiştir. Bir seferinde Mercani’nin öğrencilerinden biri hocasından neden medresede dersler vermekle birlikte devlet okulunda da dini dersleri okuttuğunu sormuştur. Bu soruyu Şihabuddin Mercani şöyle cevaplamıştır: “Ben Muallim Mektebine öğrencilere ruh kazandırmak için gidiyorum. Evet, bu mektebin açılmasında öncü olanların başında Radloff’la birlikte ben de vardım. Bizim öne sürdüğümüz görüşe göre, buradan mezun olanlar gelecekte Tatar halkına hizmet edecek ünlü şahıslar olarak yetişeceklerdi. Bu yüzden bu şahısların İslam dininin temel bilgilerini de bilmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde gelecekte halka hizmet edecek olan bu şahısların dini bilimleri eksik olacaktı. Benim yerime din dersleri verecek olan başka biri bulunacaksa, ben bu işten ayrılacağım. Şimdilik sadece öyle birinin bulunmadığı için

---

¹²¹ Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi, **Kazan Bölgesi Eğitim Kurumları Mütevellisi**, ds. 92, ds. 10464, yy. 4-7.

buradayım”¹²² Mercani’nin bu cevabından da anlaşılan o dönem için devlet okulunda din derslerinin okutulması çok önemli bir olaydı. Buna üstelik o dersleri veren birinin öğrencilerin sevdiği ve hürmet ettiği biri olması da gerekliydi. Çünkü din dersleri diğer derslerden farklı olarak, öğretmen-öğrenci ilişkilerinin daha sıcak ve samimi olmasını talep etmekteydi. Aksi takdirde bu dersler beklenen sonuçları veremeyecekti. Bu yüzden Mercani, kendi medresesinde de öğretmen-öğrenci ilişkilerinin sıcak olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Aynı zamanda Mercani, devlet okullarında da dünyevi bilimlerle birlikte dini ilimlerin okutulması gerektiği görüşünü de öne sürmüştür. Burada da Mercani görüşlerini hayata geçirme dileğiyle Kazan Tatar Muallim Mektebinde din dersleri vermiştir. Böylece Mercani, gelecekte tatar halkına hizmet edecek öğretmenlerin dini ilimleri de iyi bilen şahıslar olarak yetişmelerini göz önünde tutmuştur.

Mercani’nin öne sürdüğü medrese ve devlet okullarında hem dini hem dünyevi ilimleri birlikte okutma görüşünü günümüz dini eğitim – öğretim kurumları da örnek almaktadır. Elbette, günümüz ve Mercani’nin yaşadığı dönemdeki dini eğitim – öğretim kurumlarını karşılaştığımız zaman, onların benzerlikleri ile birlikte farklı yönlerin de olduğu ortaya çıkmaktadır. Mesela, Mercani’nin yaşadığı dönemde Tatar okulları açılmaya kadar, talebelerin dünyevi ilimleri öğrenme imkânı hiç olmamıştır. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kazan bölgesinde yaşayan Rus olmayan toplumlar için devlet eğitim – öğretim kurumlarında okumak yasaktı. Bu toplumlar sadece medrese tipindeki dini eğitim kurumlarında ders görebilmekteydiler.

1876 yılında Kazan Tatar Muallim Mektebi gibi Tatar okulları açılmaya başladıktan sonra bu durum değişmiştir. Böylece Rus öğrencileri gibi Tatar öğrencileri de devlet okullarında eğitim alma hakkına sahip olmuşlardır.

Günümüzde de Rus ve Rus olmayan toplumların her ikisinin de herhangi eğitim – öğretim kurumunda eğitim alma hakkı vardır. Günümüz Tatarları gerek devlet gerekse dini eğitim kurumunda eğitim görebilmektedir. Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığının uyguladığı kurullara göre, Rusya Federasyonu vatandaşı olan herkes bir devlet

---

¹²² G. Gomeri, “Kazandagı Uçitelskaya Şkola (darelmögallimin) Hakında Birgen Cavabı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, s. 531.

üniversitesinde (devlet üniversitelerinin bazı fakülteleri ve özel üniversiteler hariç) ücretsiz olarak eğitim görebilmektedir. Dini eğitim ise ücretsizdir.

Daha önceleri, Rusya İslam Üniversitesi (1998 yılında) açılıncaya kadar, öğrenciler medrese ile birlikte diğer bir devlet üniversitesinde de okumuşlardır. Çünkü medrese mezunları sonradan hocalık yaparlarsa bile, onların maaşı hayatlarını sürdürebilecek kadar olmazdı. Bu yüzden öğrenciler, dini ilimle birlikte dünyevi ilmi daha çok bir meslek sahibi olmak için tercih ediyorlardı. Şimdi ise Rusya İslam Üniversitesi (Kazan, Rusya) hem dini hem dünyevi ilimleri birlikte alabilme imkânı sağlamaktadır. Buna üstelik mezun olan öğrencilere devlet diploması verilmektedir. Mezun olanlar bu diploma ile devlet okullarında da öğretmenlik yapabilmektedir. Bu yüzden burada eğitim gören öğrenciler, sadece bu üniversitede okumayı da yeterli görmektedir. Buradan anlaşılan, günümüz dini eğitim kurumları, eğitim-öğretim sürecini Mercani'nin hayata geçirmek istediği örneğe göre uygulamaktadır.

XI. MERCANİ’NİN ETKİLEDİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

Mercani’nin çok sayıda öğrencisi olduğu ifade edilmektedir. Onlar arasında, Rızaeddin Fahreddin, Hüseyin Feyizhanov, Alimcan Barudi ve Musa Bigiyev gibi dönemin en meşhur eğitimcileri ve ilim adamları da olmuştur. Bu öğrenciler Mercani’nin hem dini düşüncedeki reformcu hem de eğitim-öğretimdeki yenilikçi görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Başka bir deyişle bu öğrenciler, Mercani’nin eğitim görüşlerinin günümüze ulaşılmasında da vesile olmuşlardır.¹²³

Bu yüzden bu çalışmada onların da eğitim görüşlerine yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

A. HÜSEYİN FEYİZHANOV (1821-1866)

Müslümanların eğitim seviyesinin düşmesine üzülen Feyizhanov, Mercani’nin eğitim hakkındaki görüşlerini incelemiş ve yeniden hayata geçirilmesi için çaba göstermiştir. Ona göre, öğrencilerin ilme olan istiyaklarının azalması, eğitim müfredatındaki bozukluklar, çözülmesi gereken eğitim problemlerinin başındaydı. Bu yüzden Feyizhanov, bu problemlerin çözülebilmesi için var gücüyle çalışmıştır. O, kendi döneminin eğitim alanında çıkan bu sorunların çıkış yolunu ise, “İslah-ı Medaris” adlı medrese projesinde göstermiştir.

Feyizhanov, bu meşhur “İslah-ı Medaris” adlı eserinin günümüze ulaşmasını, hocası Mercani’ye borçludur. Çünkü çok genç yaşta vefat ettiği için, bu proje taslağını yayımlayamamıştır. Mercani ise Feyizhanov’un bu projesi ile ilgili bilgileri “Vafiyatü’l-Aslaf ve Tahiyatü’l-Ahlaḫ” adlı eserinde vermektedir.¹²⁴

Feyizhanov “İslah-ı Medaris” projesi, medrese içindeki kurallarla birlikte bu eğitim-öğretim kurumunun binası ile ilgili bilgileri de sunmaktadır. Ona göre, bu medresede eğitim veren öğretmenlerin hepsi kendi alanının uzmanı olmalıdır. Mesela,

¹²³ Yuzev, *Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda*, ss. 97-98.

¹²⁴ Mercani’nin “Vafiyatü’l-Aslaf ve Tahiyatü’l-Ahlaḫ” adlı eseri yedi ciltten oluşmakta ve günümüzde hala tamamen tercüme edilmemiştir. Ancak Yuzev’in “Oçerki Mardjani o Vostoçnih Narodah” adlı kitabında bu eserin bazı kısımlarının tercümesi verilmektedir. Bu çalışmada da bu tercümelere istifa edilmektedir.

Fıkıh dersi okutan bir hoca, dersinde Arap dilinin ayrıntılarına girmeden sadece Fıkıhla ilgili konular üzerinde yoğunlaşacaktı. Böylece, daha önceleri olduğu gibi, öğretmenler derslerinde fikirlerini dağıtmadan sadece kendi alanlarıyla ilgili meseleleri ele alacaklardı. Bu ise her öğretmene kendi alanında uzmanlaşma imkânı sağlayacaktı.

Bunula birlikte, medresede görev alacak hocalara yeterli miktarda maaş bağlanması da gerekmektedir. Böyle olduğu zaman, her öğretmen kendi görevinde daha da sorumlu olacaktır.

Ayrıca hem medresenin işleyişini hem de talebelerin disiplinlerini sağlayacak bir yetkili de bulunmalıydı. Bu yetkili medresenin iç düzeni ve tertibini sağlayacaktı. Medresenin iç düzeni ile ilgili sorun ortaya çıktığı zaman, bu yetkiliye müracaatta bulunacaklardı.

Medresenin eğitim-öğretim programına gelindiğinde ise, Feyizhanov bu konu ile ilgili şu görüşleri gündeme getirmiştir. O sınavları sınıf kademesine göre değil, okutulan kitaplara göre belirlemiştir. Bu görüşe göre, herhangi bir dersin ilgili kitabını bitiren bir öğrencinin, bu kitaptan sınava tabi tutulması ve ancak geçer not aldığı takdirde diğer kitabı okumaya başlaması gerekiyordu.

Bahsedilen bu medrese, Tataristan'ın başkenti Kazan şehrinde açılmalıydı. Çünkü böyle olduğu takdirde devrin âlimleri bu ilim merkezine kolayca ulaşabileceklerdi. Bununla birlikte Kazan'da çok sayıda zengininin bulunmasından dolayı medrese giderleri daha kolay ve kısa sürede karşılanabilecekti.

Feyizhanov bu projesinde medrese ile birlikte bir matbaanın inşasından da bahsetmektedir. Bu matbaa, öğrencilere lazım olan kitap ihtiyacını karşılayacaktı. Bu projenin gerçekleşmesi için ise, devlet izni ve desteğinin de gerekliliğini bildirmektedir.¹²⁵

B. RİZAEDDİN FAHREDDİN (1859-1936)

Rizaeddin Fahreddin'in çalışmalarında vurguladığı ana fikir, çağın gelişimini yakalamak için eğitime ihtiyacı olduğu görüşüdür. Bu düşünce onun dini ve felsefi görüşlerinin de esasını oluşturmuştur. Mercani gibi Fahreddin de eserlerinde, İslam'ın ilme büyük değer verdiğini yansıtmaya çalışmıştır. Pratik yaşamdaki faaliyetlerini de bu düşünce üzerinde sürdürmeye çalışmıştır. Özellikle, 1891'de Orenburg Müftülüğüne kadı

---

¹²⁵ Yuzeyev, *Filosovskaya Mısl Tatarskogo Naroda*, ss. 140-146.

olarak seçildikten sonra, bölgenin eğitim hayatının ilerlemesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Aynı yılı Orenburg'da yayımlanacak Şura dergisinin müdürü olarak belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren bölgede ve bölge dışında birçok dergi ve gazete yayımlanmaya başlamıştır.¹²⁶

Sosyal hayatta aktif bir şahıs olmakla birlikte Fahreddin, eğitim alanı için önemli eserler yazmakla da meşgul olmuştur. Onun eserlerinin çoğunluğu, ahlak ve din eğitimi ile ilgili konuları kapsamaktadır. Bu eserlerinde Fahreddin, Mercani gibi, din ile ilmin uzlaştırılması mümkün olduğunu ve dini terbiyenin ilk önce dini ilimden başlanması gerektiği ifade etmiştir. Bu yüzden her ikisinin de öğrenilmesini gerekli saymıştır.¹²⁷ Böylece, Fahreddin'in de hocasının görüşlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Rizaeddin Fahreddin, ömrü boyunca elliden fazla eser yazmış ve birçok makale yayımlamıştır. Onun bu hizmetleri arasında, Mercani'nin el yazma eserlerini yayımlamış olması, ayrı bir değere sahiptir. Çünkü Rizaeddin Fahreddin hocasının bu eserlerini yaymada çaba göstermeseydi, bu durum, Kazan bölgesinin eğitim-öğretim tarihinde büyük bir eksikliğe sebep olurdu. Buna delil olarak, Mercani'nin "Rihletü'l-Mercani" adlı seyahatnamesi gösterilebilir. Fahreddin bu seyahatnamede yazılanları kitap haline getirmiş ve Mercani'nin öğrencilerinin yardımıyla yayımlamıştır.¹²⁸ Bu çalışmada Mercani'yi ilmi yönden etkileyen faktörler hakkında bilgi verirken, Fahreddin yayımlamış olduğu bu eserden de istifade edilmektedir. Bu eserin Rusçaya tercümesi ise Gimadiyev'in "Mardjani o Tatarskoy Elite (1789-1889)" adlı eserinde verilmektedir.

C. ALİMCAN BARUDİ (1857-1921)

Mercani'nin diğer bir öğrencisi Alimcan Barudî'nin Kazan bölgesinin eğitim-öğretim hayatında en önemli katkısı, onun günümüzün de en büyük medreselerden biri sayılan Muhammediye medresesini kurmasıdır. Alimcan Barudî, 1882 tarihinden itibaren, önceleri bir iki talebeden başlayarak yavaş yavaş bu sayıyı çoğaltmak suretiyle etrafında bir öğrenci halkası oluşturmuştur. 1901'de ise, Kazan'da "Muhammediye medresesi"ni açmış ve öğretmenlik hayatına orada devam etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu

¹²⁶ Bu gazeteler arasında İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesi de vardı. Bu gazetede R. Fahreddin'in makaleleri de yayımlanmıştır; Bkz: Devlet Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, 2. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 88.

¹²⁷ Mercani, **Naziratü'l-Hakk fi Farziyyeti'l-İşa'i ve in lemYegibi's-Şafak**, a.g.e., s. 119'dan naklen, Maraş, **Türk Dünyasında Dini Yenileşme**, s. 117.

¹²⁸ İ. F. Gimadiyev – Aydar Yuzeyev, **Mardjani o Tatarskoy Elite (1789-1889)**, Mercani Yayınevi, Moskova, 2009, ss.82-83.

medrese bölgenin en önemli ve en büyük dini okullarından biri olmuştur. Günümüzde de, Rusya İslam Üniversitesi'nden sonra en büyük dini eğitim-öğretim kurumu olarak, "Muhammediye medresesi" sayılmaktadır.

Alimcan Barudi'nin kurduğu bu medrese, yapım açısından en büyük okullardan biri olmakla birlikte, usul-i cedit eğitimini uygulamasıyla da dikkat çekmektedir. Mercani'nin öğrencisi olan Barudi, kendi medresesinde dersler verirken, hocasının eğitim metotlarını kullanmıştır. Bunlar arasında en çok kullandığı ise tartışma metodudur.¹²⁹ Mercani gibi Barudi de, derste değişik metotların kullanılmasının, öğrencilerin düşünce yapısını geliştireceğini söylemiştir.

Hayatı boyunca ilim ve maarif işiyle meşgul olan Alimcan Barudi'den, geriye çok kıymetli bir kütüphane ile birlikte yazma ve matbu eserleri de kalmıştır. 1906'da çıkarmaya başladığı "Din ve Edep" dergisi, 1917'lere kadar devam etmiş ve bu dergide birçok makalesi yayımlanmıştır.¹³⁰

D. MUSA CARULLAH BİGİYEV (1875-1949)

Musa Carullah, Buhara, İstanbul, Mısır, Hicaz, Hindistan ve Şam gibi İslam dünyasının önemli ilim merkezlerinde İslami ilimleri tahsil etmiş, daha sonra dönemin modern bilim ve kültür merkezlerinden biri olan Petersburg'da yaşamıştır. Bu sebeple Carullah, hem İslami hem de modern ilimleri de iyi bilmekteydi.

Seyahatleri esnasında gezip gördüğü medreselerde hayal kırıklığı yaşayan Carullah, İslami ilimlerde ezber ve taklide dayalı eğitim sistemine karşı ıslah ve tecdit fikirlerinden etkilenmiştir. Carullah'a göre Müslümanların en önemli meselesi toplumsal, ekonomik ve siyasi problemlerini halletmeleridir. Bunun için yapılması gereken ilk şey medreselerin ıslahıdır.¹³¹

Carullah, "Ülfet", "Tilmiz", "el-İslah" ve "Asrül-Cedit" gibi yenilikçi gazete ve dergilerde, Rusya Müslümanlarının siyasi faaliyetleri, insan hakları, mektep ve medreselerin ıslahı gibi konularda yazılar yazmıştır. Carullah, bu yazılarında, tefekkür tembelliğinin ve taklitçi düşüncenin temelinde bozuk eğitim sisteminin bulunduğunu ifade

¹²⁹ Maraş, a.g.e., ss. 83-85.

¹³⁰ Almazova, a.g.m., ss. 16-17.

¹³¹ Bkz: Ahmet Kanlıdere, **Musa Carullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, Dergan Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 32-33.

etmiştir. Bununla birlikte Carullah, sosyal hayattan kopuk olan ve öğretim programında pozitif bilimlere yer vermeyen eğitim anlayışını da eleştirmiştir.

Musa Carullah'ın eğitimle ilgili görüşleri, "Tarihu'l-Kur'an ve'l-Masahif" adlı eserinde de yer almaktadır. Carullah bu eserin giriş kısmında eğitim sistemi ve ıslahı hakkındaki görüşlerini yazmıştır. Ona göre kendi dönemindeki Müslümanların iki zorunlu ihtiyacı vardır: Biri medeni dünyanın bütün sosyal ve fen bilimlerini, teknolojisini ve sanatını almak; diğeri ise İslam'ın edebi ve dini ilimlerini iyi öğretmektir. Bunun için ilk önce ders kitaplarının yenileştirilmesi gerektiği fikrini savunmuştur.¹³²

Eğitim alanındaki bu eleştirileri ile meşhur olan Carullah, Orenburg'daki Hüseyniye Medresesinde dersler vermiş ve Barudi gibi, Mercani'nin önerdiği ders metotlarını kullanmıştır.¹³³ Ancak Carullah'ın, Mercani'nin diğer öğrencileri gibi, eğitim-öğretim hayatı uzun sürememiştir. O, 1905 ve daha sonra 1917 tarihli devrimlere katılmış ve bu siyasi teşkilatların üyesi olarak görevlendirildiği için çalışma alanını değiştirmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak, Carullah gibi Mercani'nin ıslahatçı görüşlere sahip diğer öğrencileri de, bölgenin dini eğitim sisteminden şikâyetle bulunduğu ve bu durumu düzeltmek için ellerinden geldiği kadar çaba gösterdikleri ifade edilmektedir. Böylece Mercani'nin öğrencilerinin de hocaları gibi, Kazan bölgesinin eğitim-öğretim hayatının gelişmesine büyük katkı sağladıklarını söylememiz mümkündür.

---

¹³² Mehmet Görmez, **Musa Carullah Bigiyev**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 169.

¹³³ Bkz: Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, ss. 122-123.

SONUÇ

Bu çalışmada XIX. yüzyılın ünlü Tatar düşünürü, tarihçi, eğitimci ve din bilgini Şihabuddin Mercani'nin eğitim ve din eğitimi alanındaki düşünceleri ele alınmıştır.

Mercani, karşımıza pek çok nitelikle çıkmaktadır. Onu ifade etmek için; dindar, milliyetçi, tarihçi, idealist, filozof ve eğitimci gibi pek çok sıfat kullanmak mümkündür. Bu çeşitli özellikler nasıl bir kişide toplanabilir? Bunu anlamak için elbette ki düşünürümüzün bu kavramlara verdiği anlam önemlidir. Çalışmamız şunu gösterdi ki, Mercani bütün bu kavramlara İslam dini açısından yaklaşmaktadır. Mesela, onun milliyetçilik anlayışının oluşumunda ve felsefe görüşlerinde de dinin kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu yüzden bütün bu kavramları açıklarken dini bir bakış açısı olduğu anlaşılmaktadır.

Şihabuddin Mercani'nin diğer bir özelliği de eğitim hayatı ile ilgili konulara tarafsız kalmamasıdır. Mercani, dönemin eğitim sistemi ve uygulamaları, ilim zihniyetindeki bozulmalarını şiddetle tenkit etmektedir. Hem eski eğitim anlayışını hem de onun yerini almaya çalışan eğitim sistemini eleştirmiştir.

Bununla birlikte Mercani'nin yaşadığı dönemin siyasi ve ekonomik durumundan başlayıp, eğitim de dâhil, her alanda hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönem olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekecektir. Bu yüzden bu yeni hayat hızına ve anlayışına yavaşça alışmaya çalışan toplum, Mercani'nin eğitim alanında uygulamak istediği reformcu görüşlerine de ihtiyatlı bakmıştır. Fakat Mercani eleştirileri ve ortaya koyduğu fikirleri kabul edilsin ya da edilmesin, doğru bildiği yolda kararlı bir şekilde yürümüş ve kendi milleti için hayatını adanmış bir mütefekkindir.

Mercani sadece eleştirmekle yetinmemiş, daha da önemlisi kendi felsefesine de uygun bir şekilde yeni fikirler üreterek kendisinden sonraki kuşakların düşünce dünyamıza katkılarda bulunmuştur. Bu sonuca Mercani'nin öğrencilerinin görüşlerinin üzerinde görmek mümkündür.

Yukarıda da belirtildiği üzere, bu çalışmanın asıl hedefi, Mercani'nin eğitim görüşlerini incelemektir. Burada Mercani'nin sadece dini eğitim kurumları değil, aynı zamanda devlet okullarında okutulması gereken dersler hakkında da görüşleri ele alınmaktadır. Mercani'nin devlet okullarında da dini derslerin okutulması gerektiği görüşü,

onun eğitim görüşlerinin en önemli noktasını oluşturmaktadır. Bu yüzden Mercani o dönemlerde yeni açılan Tatar okulları için muallimler hazırlamayı amaçlayan bu devlet okullarında din dersleri vermiştir.

Bu çalışmada Mercani'nin öğretmen-öğrenci ilişkisi anlayışı, derslerde kullandığı metot ve yöntemler de ele alınmıştır. Kazan bölgesi medreselerinde o güne kadar hüküm süren ezberciliğe dayalı eğitim sistemini eleştirerek Mercani, daha sonra usul-i cedit medreselerinin temelini oluşturacak olan yeni eğitim anlayışını savunmuştur. Bu anlayışa göre, medreselerde dini ilimlerle birlikte dünyevi bilimlere de yer verilmesi, eskiden uygulanan ezbercilik metodunun tamamen ortadan kaldırılıp onun yerine öğrencileri kendilerini fikir yürütmeye sevk eden metotların kullanılması ve bu yüzden eğitimin daha çok öğrenci merkezli olması gibi görüşlerin uygulanması gerekmektedir. Ayrıca Mercani'nin kendisinin meydana getirdiği yeni eğitim anlayışına dayanarak Kazan bölgesi medreselerinin eğitim hayatında oluşan sorunların çözüm yollarını bulmaya çalıştığı görülmektedir.

Bununla birlikte, Mercani'nin bu güne kadar yazma halinde saklanan eserlerini de tercüme etme söz konusudur. Böylece Tataristan'da geçmişte din adına hizmet eden âlimlerin daha derin bilgilere ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Mercani'nin de dediği gibi, geçmişini bilmeyen geleceğini de bilemez görüşü, Tataristan'ın dini hayatının ana fikrini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, tüm bu görüşlerden dolayı, Şihabuddin Mercani'nin dini eğitim görüşlerini öğrenmenin gerekli olduğu ve konuya bu açıdan yaklaşıldığında daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- ABDULLİN Yahya, **Mardjani: Uçeny, Mıslitel, Prosvetitel: Makaleler Derlemesi**, ed. Yahya Abdullin ve diğeri, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 1990.
- “Mercani hem Tatar İctimagıy Fikere”, **Mardjani: Naslediye i Sovremennost’**: Uluslararası İlmî Kongre Sunumları, ed. R. Amirhanov ve diğeri, Master Lain Kitap Yayınevi, Kazan, 1998, ss. 137-145.
- Tanzimat ve İdil-Ural Tatarları Arasında Aydınlanma Hareketi**, İlmî Araştırmalar Yayınları, İstanbul, 1995.
- “Şihabuddin Mercani”, **Kazan Utları Dergisi**, S. 3, Kazan, 1998, ss. 127-136.
- ADIGAMOV Ramil, **İzvecheniye Vestey o Sostoyanii Kazani i Bulgara**, Fen Yayınları, Kazan, 2005.
- AKÇURA Yusuf, “Ahmet Mithat Efendi”, **Türk Yurdu**, S. 6, y.y., 1912, ss.173-177.
- AKPINAR Yavuz, **Türk Eğitim Tarihi**, 22.b., Pegem Akademi, Ankara, 2012.
- AKYÜZ Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, 4.b., Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.
- ALİŞEV S., “Tatarskaya Peçat o Şigabuddine i Ego Vremeni”, **Mardjani: Uçeny, Mıslitel, Prosvetitel: Makaleler Derlemesi**, ed. Yahya Abdullin ve diğeri, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 1990, ss. 30-36.
- ALMAZOVA Rafilya, “Sovremennoye Musulmanskoye Obrazovaniye v Tatarstane v Kontekste İstoricheskogo Razvitiya”, **Musulmanskiy Mir Dergisi**, S. 4, İman Yayını, Kazan, (Nisan 2012), ss. 7-32.
- AMİRHANOV R. M., **Mardjani: Naslediye i Sovremennost’**: Uluslararası İlmî Kongre Sunumları, ed. R. Amirhanov ve diğeri, Master Lain Kitap Yayınevi, Kazan, 1998.
- ARŞARUNİ A. – H.GABİDULLİN, **Oçerki Panislamizma i Pantyrkizma v Rossii**, İman Yayınevi, Kazan, 2002.
- BARAN M. Taha, “Din Eğitiminde Şark Medreselerinin Dünü Bugünü ve Yarını”, **Batman Eğitim ve Yardımlaşma Derneği**, 28 Ocak 2013, <http://batmanbeyder.org/?bolum=egitim&yazi=368&sayfa=oku.k3>, (14. 05. 2013).
- BARUDİ Alimcan, “Derese ve Ders Birüde Mesleğe”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 384-386.

- BATTAL TAYMAS Abdullah, **Kazan Türkleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.
- BİLGİN Beyza, **Din Öğretimi**, AKİD Yayıncılık, Ankara, 1991.
- BUBİ Abdullah, “Bez Osnovatelnih Znaniy i Prosvecheniya Nevozmojno Uznat Bolezni Natsii i Po Nastoyachemu Reshit İh”, **Gasırlar Avazı**, S. 3, 2001.
- ÇINKİR Şakir, “Okulda Etkili Öğretmen – Öğrenci İlişkisinin Yönetimi”, **Milli Eğitim Dergisi**, S. 161, Ankara, 2004.
- DAVLETŞİN Tamurbek, **Sovyet Tatarıstanı**, çev. Mehmet Emircan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- DEVLET Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, 2. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- ERŞAHİN Seyfettin, **Türkistan’da İslam ve Müslümanlar**, İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981.
- ERUL Bünyamin, “Tatarıstan Notları”, **Uluslararası Kültür ve Araştırma Dergisi**, S. 5, İstanbul, 2005.
- FAHREDDİNOV R., **İstoriya Tatarskogo Naroda i Tatarstana**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 1995.
- FAHREDDİNOV Rail, Tatarskoe Obşestvenno-politişesкое Dvijeniev Kontse XIX – Naşalo XX vv. Kak Faktor Konstruirovaniya Natsionalnoy İdentıçnosti, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sankt-Peterburg, 2007.
- FAHREDDİN Rızaeddin, **Mercani**, İman Yayınları, Kazan, 2001.
- “Mercani”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 400-441.
- Nesel-İrugıbiz ve Kıskaça Tarihibiz**, haz. Enver Heyri, Ruhi Megrifet Akademiyesi, Kazan, 2008.
- “Uyanu hem Yanalık Tarihi”, **Şura**, S. 16, Kazan, 1913, ss. 494-496.
- FİDAN Nurettin – Münire ERDEN, **Eğitim Bilimine Giriş**, Feryat Matbaacılık, Ankara, 1992.
- FROLOVA O., “Razdel o Poezii i Poetax v “Mukaddime”, **Mardjani: Uşeny, Mıslitel, Prosvetitel: Makaleler Derlemesi**, ed. Yahya Abdullin ve diğeri, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 1990.
- GABEŞİ X., “Mercani’nen Halkıbizni Tarih Belen Tanıştırırğa Tırışuı ve Milli Tarihibizga Nigez Saluı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 617-624.

- GALEYEV M., “Şihabuddin Mercani”, **Kazan Utları Dergisi**, S. 11, Kazan, 1983, ss. 156-162.
- GASPRİNSKIY İsmail, **Russkoye Musul'manstvo: Mıslı, Zametki i Nablyudeniya Musul'manına**, Spiro Yayınları, Simferopol, 1881.
- GAYNUTDİNOV M. “XIX Yöz Tatar Edebiyatına Kısaça Ber Karaş”, **İman Nuri Dergisi**, Kazan, ts., ss. 17-19.
- GAZİZ G., “Mercani'nin Gıylem, Fen hem Sengetke Karaşı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 338-348.
- GİMADİYEYEV İ. F. – Aydar YUZEYEV, **Mardjani o Tatarskoy Elite (1789-1889)**, Mercani Yayınevi, Moskova, 2009.
- GOMERİ G., “Kazandagı Uçitelskaya Şkola (Dar'ül-muallimin) Hakında Birgen Cavabı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, s. 531.
- “Mercani Hezretenin Deresleri”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 522-524.
- “Şekertlerge İltifatı ve Alar Belen Utırışuı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 530-531.
- “Şıgır ve Muzıkaga Karaşı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 527-528.
- GORİTSKAYA N. S. – N. A. ŞARANGİNA, **Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola (1876-1917gg.)**, Sbornik Dokumentov i Materialov, Gasır, Kazan, 2005.
- GOSMANOV Mirkasıym, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010.
- GÖMEÇ Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, 1.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- GÖRMEZ Mehmet, “Şihabuddin Mercani”, **İdil-Ural Türk Aydınları Sempozyumu**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, Nisan 2000, ss. 3-17.
- Musa Carullah Bigiyev**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- GUBAYDULLİN G., “Olug Galimebez Şeyh el-Mercani Hezretlere Hakında Hatirem”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 564-567.
- HABUTDİNOV A., **Tatarskoye Obchestvennoye Dvijeniye v Pervoy Chetverti Nachala XX. Veka**, Medina Yayınları, Nijniy Novgorod, 2005.

- HASANOV M. H., **Tatarskiy Entsiklopediceskiy Slovar'**, ed. M. H. Hasanov, İnstitut Tatarskoy Entsiklopedii AN RT Yayınları, Kazan, 1999.
- HASANOV Mansur, "Olug Galim, Megrifetçe", **Megarif Dergisi**, S. 3, Kazan, 1998.
- HOŞGÖRÜR Vural, "İnsan Kaynağını Geliştirme Bakımından M.E.B. Pedagojik Formasyon Kurslarının Değerlendirilmesi", **Milli Eğitim Dergisi**, S.159, Ankara, 2003, ss. 120-121.
- HUDYAKOV Mihail G., **Ocherkipo İstorii Kazanskogo Hanstva**, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Yayınları, Kazan, 1990.
- İBRAGİMOV A., **Tatarı v Revolyutsii 1905 goda**, TSSR Devlet Yayınları, Kazan, 1926.
- İLMURZİNA Anjelika, Po Stopam Şigabutdina Mardjani i KayumaNasırı, Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, (Yayımlanmamış Tez Çalışması), Kazan, 2012.
- İSLAMOV F., "Şihabuddin Mercani – Meşhur Pedagog", **Mardjani: Naslediye i Sovremennost': Uluslararası İlmî Kongre Sunumları**, ed. R. Amirhanov ve diğerleri, Master Line Yayınevi, Kazan, 1998, ss. 103-108.
- KADRİ Hüseyin Kazım, **Türk Lügati**, C.2, Maarif Matbaası, İstanbul, 1928.
- KAMALOV İlyas, **Avrasya Fatihî Tatarlar**, 1. b., Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.
- KANLIDERE Ahmet, **Musa Carullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, Dergan Yayınları, İstanbul, 2005.
- KEMER Osman, Şehabettin Mercani ve Müstefadu'l-Ahbar'ı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.
- KEMPER Mihael, **Sufii i Uçeniyi v Tatarstane i Başkortostane (1789-1889): İslamskiy Diskurs Pod Ruskim Gospodstvom)**, Rusya İslam Üniversitesi Yayınları, Kazan, 2008.
- KOBLOV Y. D., **Konfessionalnıy Şkolı Kazanskih Tatar**, Tsentral'naya Tipografiya, Kazan, 1916.
- KÖSE Mehmet, Şihabüddin el-Mercani'nin İtikadi Görüşleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2009.
- KUDAYNETOV Said Ali, Şihabüddin el-Mercani'nin Usul-i Fıkıh Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- KURBAN İklil, "Ulu Tatar Bilgini Şihabettin Mercani'nin Doğumunun 190. Yılına Anarken", **TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 7 Şubat 2009, <http://www.turansam.org/makale.php?id=376>,(27.11.2012).

- KURSAVİ Abdünnasır, **el-İrşadulî'l-İbad**, çev. Gulnara İdiyattullina, Tatar Kitap Yayınları, Kazan, 2005.
- KÜÇÜKAHMET Leyla, Öğretim İlke ve Yöntemleri, 9. b., ALKIM Yayınları, İstanbul, 1998.
- MAKSUDİ Ahmethadi, “Damella Mercani Herzretleri”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 453-461.
- MANSUROV Z., “Ay Kebek Kalkıdı, Koyaş Kebek Balkıdı”, **Medeni Comga Gazetesi**, S. 2, y.y., Kazan, 2000, ss. 11-13.
- MARAŞ İbrahim, **Kafkasya ve İç Rusya**, Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıkları Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1830-1917)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.
- MERCANİ Şihabuddin, **el-Hikmetü'l-Belaga**, çev. Damir Şagaviev, Tatar Kitap Yayınları, Kazan, 2008.
- Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, C. I, çev. Ramil Adıgamov, Fen AN RT Yayınları, Kazan, 2005.
- Mustefadü'l -Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, çev. Mustafa Kalkan, C.I, 1.b., Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2008.
- Rihletü'l-Mercani**, yay. haz. Rizaeddin Fahreddin, Çirkova Yayınları, Kazan, 1898.
- MİFTAKHOV İlyaz, XX. yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.
- MUHAMETŞİN Azat Abdulhakoviç, Razvitiye Pedagogicheskoy Mıslı Tatarskogo Naroda v Kazanskom Kraye v VIII-XX Vekov, Tatar Devlet Pedagoji Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çeboksarı, 2009.
- MUHAMETŞİN Rafik, “XX. yüzyıl Başında Tatarlarda Öğretim Sisteminin Durumu ve Problemleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2, y.y., (Haziran 2005), ss. 34-50.
- MUZAFFEROV Muhammed Kemal, “Bizde Şakirtler Sabırlar”, **Şura**, S. 18, Kazan, 1912, ss. 568-569.
- ÖZKAYA Yılmaz, “Tercüman Gazetesinde Abdullah Tukay”, **Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi**, 20 Ocak 2012,

http://www.academia.edu/1481573/Tercuman_Gazetesinde_Abdullah_Tukay, (12.12.2012).

RAHİMOV S. T., “Ş. Mercani i Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola”, **Mardjani: Naslediye i Sovremennost’**: Uluslararası İlmî Kongre Sunumları, ed. R. Amirhanov ve diğ^{er}leri, Master Lain Kitap Yayınevi, Kazan, 1998, ss. 129-134.

RORLİCH Azade Ayşe, **Volga Tatarları**, İletişim Yayınları, 1.b., İstanbul, 2000.

SALİHOV R. – HAYRUTDİNOV R., **Respublika Tatarstan: Pamyatniki İstorii i Kulturu Tatarskogo Naroda**, AN RT Yayınları, Kazan, 1994, s. 127.

SARIKAYA Yaşar, **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

SİRACİYEVA R., “Şihabuddin Mercani”, **Saba Tannarı Gazetesi**, S. 14, Saba, 1998, ss. 7-8.

ŞABKAVİ Burhaneddin, “Ostaze Mökerrem Golemei Mercani Hezretleri”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 400-403.

ŞAGAVİYEV Damir, Rol Şigabutdina Mardjani v Razvitii Tatarskoy Bogoslovskoy Mıslı XIX veka, İstitut İstorii imeni Ş. Mardjani AN RT, (Yayımlanmamış Doktora Tez Çalışması), Kazan, 2010.

Tatarskaya Bogoslovsko-Filosofskaya Mısl (XIX - naç. XX v.v.),İstitut İstorii AN RT Yayınları, Kazan, 2008.

ŞEREF Şeher, “Boharadan Kaytıtı ve Yul Hatirelere”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 86-87.

“Medresedege Tertipler Hem Deres Programları”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 107-115.

“Medresesi Hem Berençe Dereslere”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 93-94.

“Mercani’nin Halıkka Hezmet İtken Meşhur Şekertlere”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 116-130.

“Ehlak ve Tabigate, Tırışlık ve İctihadı, Tormışı”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 180-190.

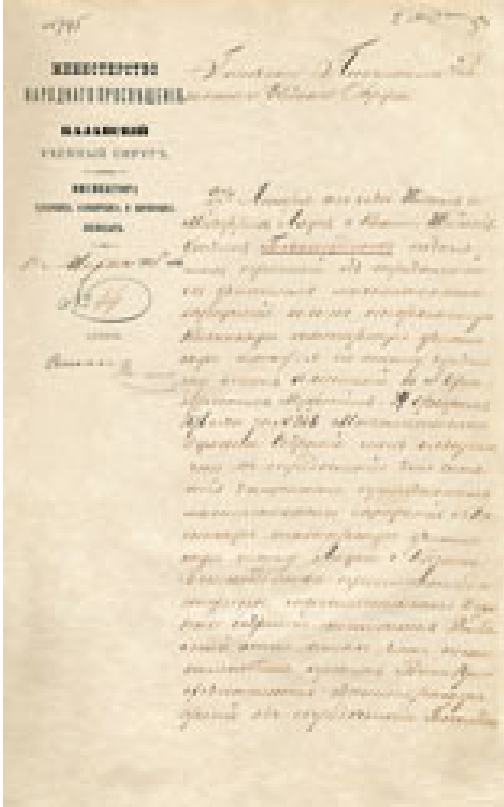
Mercani’nin Tercüme-i Hali, Ruhıyat Yayınları, Kazan, 1998.

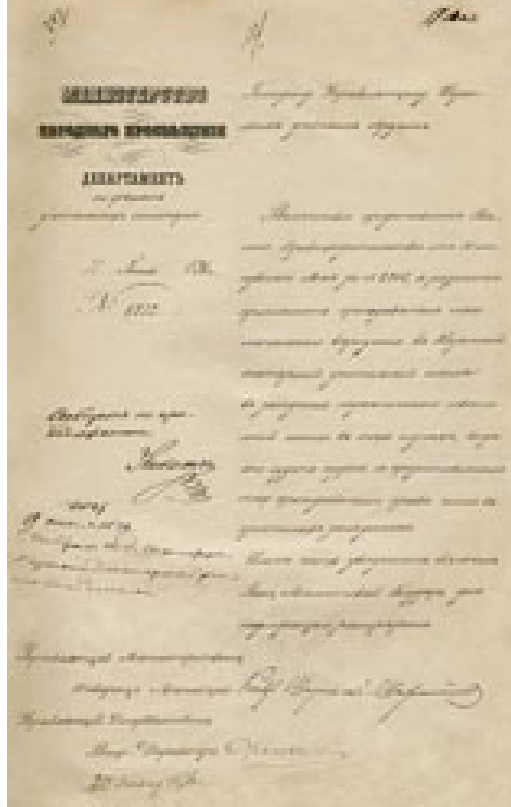
- TÜNTERİ M., “Mercani Hezretleri Hakkında Hatirelerim”, **Mercani: Fenni-Populyar Cıyıntık**, ed. Mirkasıym Gosmanov, Cıyın Yayınları, Kazan, 2010, ss. 537-544.
- YAMAN Ertuğrul, **Türkiye’de Türk Dünyası**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- YILMAZ Hasan Kamil, “İstanbul’da Kazanlı Bir Usta Tasavvuf Şeyh Nimetullah Utarı”, **Kazan’da Tasavvuf**, ts.,<http://hasankamilyilmaz.com/index.php?option=com>, (8.01.2013).
- YUSİPOVA Mileuşa, İdil – Ural Bölgesinde Hristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.
- YUSUPOV Munir, **Şigabuddin Mercani**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2005.
- YUZEYEV Aydar, **Filosovskaya Misl Tatarskogo Naroda**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2007.
- “Mardjani Kak Filozof”, **Mardjani: Naslediye i Sovremennost’: Uluslararası İlmî Kongre Sunumları**, Master Line Yayınevi, Kazan, 1998, ss.156-159.
- Oçerki İstorii Obrazovannosti i Literaturı Tatar**, Tatar Kitap Yayınları, Kazan, 2003.
- Oçerki Mardjani o Vostoçnih Narodah**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2003.
- Tatarskaya Filozofskaya Misl Tatarskogo Naroda**, Tatar Kitap Yayınevi, Kazan, 2001.
- ZARİPOV İ., “İslamskiye Bogosloviye i Tatarskiye Obchestvenniye Deyateli o Şigabutdine Mardjani”, **İslamskiy Portal**, 8 Haziran 2010, <http://www.islam-portal.ru/articles/74/393/>, (02.12.2012).
- Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi, **Kazan Bölgesi Eğitim Kurumları Mütevellisi**, ds. 92.
- Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi, **Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola**, ds. 142.

EKLER

EK I. ŞİHABUDDİN MERCANİ'NİN KAZAN TATAR MUALLİM MEKTEBİNDE ÖĞRETMENLİK HAYATI İLE İLGİLİ BELGELER¹

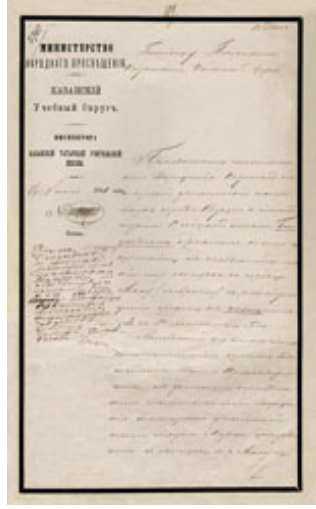
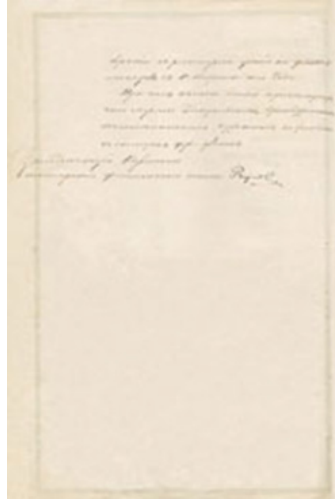

Kazan Tatar Muallim Mektebi müdürü
V.V.Radlov'un Kazan Maarif Müdürü P.D.Şestakov'a
Kazan Tatar Muallim Mektebinde Akide dersi
öğretmeni olarak Ş.Bogautdinov'un (Şihabuddin
Mercani) belirlenmesine dair rica mektubu.

Milli Eğitim Bakanlığı Müdürü
P.A. Şahmatov'un Kazan Bölgesi Belediye
Başkanı İ.M. Nikoliç'a
Kazan Tatar Muallim Mektebi'nin düzenlediği
toplantıya din dersleri öğretmenlerinin
de katılabileceğine dair izin mektubu.

¹ Ekler bölümündeki tüm belgeler Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivinden alınmaktadır; Bkz: Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi, **Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola**, ds. 142.

Kazan Tatar Muallim Mektebi müdürü V.V.Radlov'un Kazan Maarif Müdürü P.D.Şestakov'a Kazan Tatar Muallim Mektebinde Akide dersi öğretmeni Ş.Bogautdinov'un (Şihabuddin Mercani) hac seferi sebebiyle işten ayrılma dilekçesi. Tarih: 16 Temmuz 1880.

Kazan Tatar Muallim Mektebinde Akide dersi öğretmeni Ş.Bogautdinov'un (Şihabuddin Mercani) işten ayrılma dilekçesi. Tarih: 24 Nisan – 24 Temmuz 1884.

Kazan Tatar Muallim Mektebi (1876 – 1917)

EK II. ŞİHABUDDİN MERCANİ'NİN KAZAN'IN "I. MESCİDİ"NDE İMAMLIK GÖREVİ İLE İLGİLİ BELGELER

This is a handwritten document with a table structure. The table has several columns, likely representing the name of the institution, its location, and other details. The text is written in Cyrillic script. The document is dated 1873 and lists various religious institutions in Kazan.

This is a handwritten document, similar to the one on the left, showing a list of mosques and madrasas in Kazan. It contains several entries with names and details written in Cyrillic script.

1873 yılında Kazan Bölgesinde bulunan cami ve medreselerin listesi. Burada Kazan'ın "I. Mescidi"nin imamı olarak Ş. Bogautdinov'un (Şihabuddin Mercani) adı geçmektedir. Tarih: 8 Mart 1874.

This is a handwritten document with a list of names and titles. The text is written in Cyrillic script. It appears to be a list of names, possibly related to the religious institutions mentioned in the previous documents.

This is a handwritten document, similar to the one on the left, showing a list of names and titles. It contains several entries with names and details written in Cyrillic script.

Kazan'ın "I. Mescidi"nin 1876 yılına doğum kütüğü. Bu doğum kütüğünü Kazan'ın "I. Mescidi"nin imamı Ş. Bogautdinov (Şihabuddin Mercani) doldurmuştur.

EK III. MERCANİ CAMİSİ İLE İLGİLİ BELGELER

Mercani Camisi Eskide

Mercani Camisi Günümüzde

Mercani Camisi, Kazan şehrinde bir camidir. Eskiden ilk katedral cami idi. 1766-1770. yıllarında Rus Çarıçesi II. Katerina tarafından Tatarlara bir armağan olarak yapılmıştır. Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlara yönelik uygulanan zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyaseti döneminden sonra Kazan'da inşa edilen ilk cami idi. Daha sonra, Sovyet döneminde tüm camilerin kapatıldığı dönemlerde, Kazan'da tek Mercani camisi göreve devam edebilmiştir.

EK IV. ŞİHABUDDİN MERCANİ’NİN KİŞİSEL HAYATI İLE İLGİLİ FOTOGRAFLAR

Ş.Bogautdinov (Şihabuddin Mercani) (1818-1889)

Şihabuddin Mercani'ye ait kişisel mühür

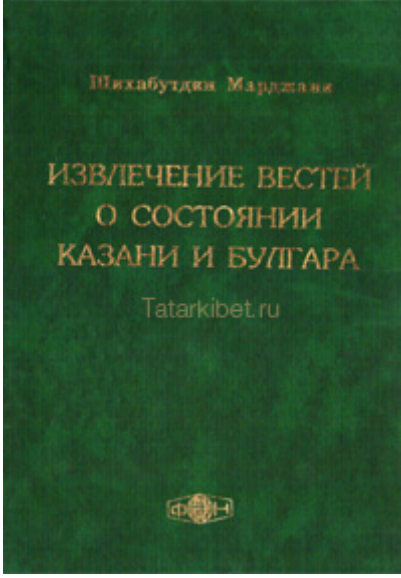

Şihabuddin Mercani'nin evi.
(Restorasyondan sonraki hali)

Şihabuddin Mercani'nin mezar taşı.

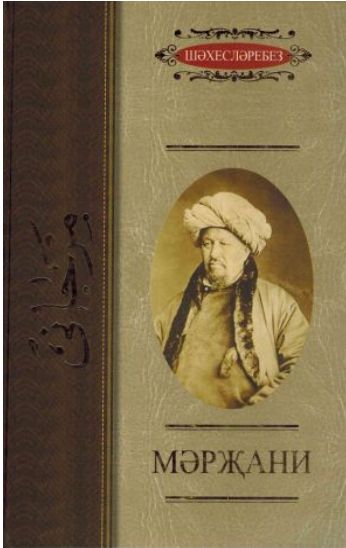
EK V. ŞİHABUDDİN MERCANİ HAKKINDA YAZILAN KİTAPLAR

Şihabuddin Mercani'nin "Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar" eserinin Rusça'ya tercümesi.
Çev. Adıgamov Ramil

Yazarı: Yuzeyev Aydar N.
Bu kitapta Şihabuddin Mercani'nin "Vafiyatü'l-Aslaf ve Tahiyatü'l-Ahlaf" eserinin bazı bölümlerin tercümesi verilmiştir.

Bu kitapta Mercani'nin öğrencilerinin ve onun görüşlerini inceleyen çok sayıda âlimlerin makaleleri verilmiştir.

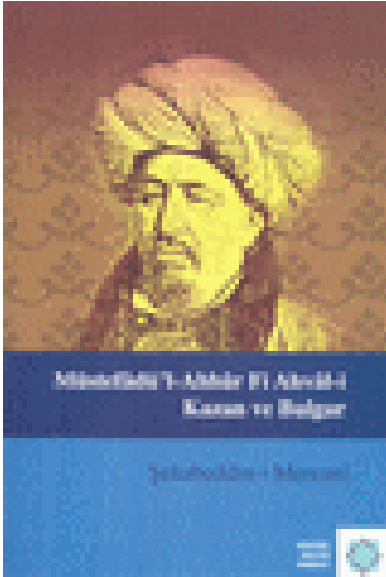
Yazarları: Yuzeyev A. N. – Gimadeyeva İ.F.
Bu kitapta Mercani'nin "Rihletü'l-Mercani" adlı eserinin tercümesi verilmiştir.

Yazarı: Yusupov MunirX.
Bu kitapta Mercani tarihçi olarak ele alınmaktadır.
Çev. Şagaviyev Damir

Mercani'nin "el-Hikme el-Baliga"
adlı eserinin tercümesi.

Şihabuddin Mercani'nin
"Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar"
eserinin Türkçe'ye tercümesi.
Çev. Mustafa Kalkan.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Aysina	Mukhametgalieva	
Doğum Yeri ve Yılı	Tataristan Cumhuriyeti	1989	
Bildiği Yabancı Diller	Rusça	Tatarca	
ve Düzeyi	İyi	İyi	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1996	2006	Bol'şşınarskaya Srednyaya Şkola (Tataristan, Saba Bölgesi)
Lisans	2006	2010	Rusya İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Kazan)
Yüksek Lisans	2011	2013	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	ildusovna@hotmail.com		
	Tarih	4 Aralık 2013	
	İmza		
	Adı Soyadı	Aysina Mukhametgalieva	